

Albert Camus

A PESTIS

*Valamilyen bebörtönzést másfajta bebörtönzéssel
ábrázolni éppoly ésszerű, mint bármilyen valóban
létezőt valamilyen nem létezővel.*

Daniel Defoe

1.

Azok a különös események, melyekről ez a krónika szól, 194*-ben játszódtak le Oranban. Általános a vélemény, nem is illettek ide, mert kissé meghaladták mindazt, ami mindennapos. Márpedig első pillantásra Oran mindennapos város: francia megyefőnöki székhely az algériai tengerparton, mindössze ennyi.

Maga a belváros, valljuk be, csúnya. Úgy egészében nyugodtnak látszik, s időbe telik, míg az ember észrevesz vajon miért is üt el annyira a földkerekség annyiféle kereskedővárosától. Hogyan lehetne például érzékeltetni az olvasóval egy olyan várost, ahol se galambok, se fák, se kertek, ahol nem hallani szárnyzuhogást, levélzizzenést? Nem nélkül való hely ez, és ezzel mindent megmondtunk. Az évszakok váltakozását csak az égről lehet leolvasni. A tavasz úgy jelentkezik, hogy mindössze a levegő változik meg, vagy úgy, hogy pöttöm árusok virágkosarakat cipelnek be a külvárosokból; a piacon árusítják a tavaszt. Nyáron a nap lángba borítja a kiszikkadt házakat, és szürke hamut szór a falakra. Ilyenkor aztán csak a zárt spaletták árnyékában lehet élni. Az ősz ezzel szemben feneketlen sár. A szép napok csak télen köszöntenek be.

Aki egy várost könnyűszerrel akar megismerni, azt fürkészi, hogyan dolgoznak ott, hogyan szeretnek, és hogyan halnak meg. A mi kis városunkban, talán az éghajlat hatására, mindezt egyöntetűen csinálják, mindig ugyanazzal a dühödt, mégis szórakozott ábrázattal. Vagyis unatkoznak, de igyekeznek szokásokat felvenni. Polgártársaink sokat dolgoznak, de mindig csak azért, hogy meggazdagodjanak. Főként a kereskedelem érdekli őket, s elsősorban azzal foglalkoznak, hogy – ez az ő szavajárásuk – üzleteket kössenek. Kedvelik természetesen az egyszerű örömeket is, szeretik a nőket, a mozit meg a tengeri fürdőt. Nagyon megfontoltak azonban, s így a szórakozást szombat estére meg vasárnapra hagyják, hiszen a hét többi napjain igyekeznek sok pénzt keresni. Esténként, midőn otthagyják hivatalukat, meghatározott időben összegyűlnek a kávéházakban, sétálnak ugyanazon a körúton, vagy pedig az erkélyekre telepednek. A legfiatalabbak vágyai hevesek és mülékonyak, a legöregebbek rossz hajlamai nem lépik túl golyójátékos egyletek, a baráti társaslakomák vagy kártyaklubok keretét, ahol nagy tétekben megy a szerencsejáték.

Kétségtelen, hogy mindez nemcsak a mi városunk sajátos vonása, s hogy kortársaink végeredményben mindnyájan ilyenek. Hiszen mi sem természetesebb ma napság, mint az, hogy az emberek reggeltől estig dolgoznak, s aztán úgy döntenek, hogy kártyázással, kávéházban és fecsegéssel ütik el az időt, mely az élet számai, marad nekik. Vannak azonban olyan városok és országok, ahol az emberek időnként megsejtenek másvalamit is. Ilyesmi általában nem változtat életükön. De a sejtés mégis megtörtént, és ez is nyereség. Oran viszont szemmel láthatóan sejtelem nélküli város, azaz teljesen modern város. Következésképpen nem is szükséges tisztázni, hogy miképpen szeretkeznek nálunk. A férfiak és a nők vagy gyorsan felfalják egymást abban, amit szerelmi aktusnak nevezünk, vagy pedig hosszan tartó páros összeszokásra szerződnek. E két véglet közt ritkán van középút. De még ez sem mondható eredetinek. Oranban, akárcsak másutt, mivel nincs idejük, és nem elmélkednek, kénytelenek az emberek úgy szeretni egymást, hogy ők maguk nem is tudnak róla.

Ennél eredetibb vonása városunknak, hogy nehéz itt meghalni. Egyébként nem az a helyes kifejezés, hogy nehéz. Pontosabb lenne, ha kényelmetlent mondanánk. Sohasem kellemes betegnek lenni, de vannak városok és országok, melyek támogatnak betegsüinkben, s ahol az ember némiképpen elhagyhatja magát. A betegnek gyengédség kell, szereti, ha valamire támaszkodhat, mi sem természetesebb ennél. Am Oranban a szélsőséges éghajlat s az üzleti élet, a jelentéktelen környezet, a hirtelen leszálló alkony, a kedvtelések minősége megköveteli a jó egészséget. A beteg itt bizony egyedül van. Ki is gondolna a hőségtől sistersgő falrengeteg csapdájában haldoklóra, mikor a telefonnál vagy a kávéházakban ugyanabban a percben egy egész nép váltókról, rakománylevelekről, leszámítolásról beszél? Érthető, milyen kényelmetlen lehet még a modern halál is, ha ilyen kietlen tájon lepi meg az embert.

Ez a néhány utalás talán kellő fogalmat ad a mi városinkról. Mindent összevéve, tartózkodnunk kell a túlzásoktól. A város és az élet közönséges látványt nyújt, s ezt ki kellett emelnünk. De ha az ember szokásokra tesz szert, minden nehézség nélkül éli napjait. Attól a pillanattól fogva, hogy a mi városunk kellőképpen kedvez, a szokásoknak, azt lehet mondani, hogy minden a lehető legjobb. Kétségtelen, hogy ilyen szemszögből nézve az élet nem nagyon izgalmas. Legalábbis a rendetlenséget nem ismerik nálunk. És a mi nyíltszívű, derék és dolgos lakosságunk mindig kivívta az utazó érthető tiszteletét. Ez a város, melynek nincs festőisége, nincs növényzete és nincs lelke, végül is megnyugtatónak látszik: elalszunk benne. Tegyük hozzá az igazság kedvéért, hogy a maga nemében páratlan tájba olvadt bele, csupasz fennsík kellős közepén, ragyogó dombok gyűrűjében, pompás rajzú öböl mellett épült. Csupán azt sajnálhatjuk, hogy hátat fordít ennek az öbölnek, s így nem látni a tengert, aki a tengerhez megy, ki kell mennie a városból.

Az elmondottak után bárki készséggel elismeri, hogy polgártársaink semmiképpen sem sejtették a váratlan eseményeket, melyek az említett esztendő tavaszán történtek, s amelyek, mint ahogy később rájöttünk, mintegy első jelei voltak annak a súlyos eseménysorozatnak, melynek krónikáját most előadni szándékozunk. Egyesek számára ezek a tények egészen természetesnek fognak feltűnni, mások számára viszont valószínűtlennek. De egy krónikás elvégre nem lehet tekintettel az ilyen ellentmondásokra. Az ő feladata csupán annyi, hogy megmondja: „Ez történt”, ha egyszer tudja, hogy ez csakugyan megtörtént, s hogy ez egy egész nép életét érintette, azaz amikor a tanúk ezreinek szíve szerint valóság, amit mond.

Az elbeszélőnek egyébként, kire mindig kellő idői mi rá fogunk ismerni, nemigen lehetne jogcíme ilyenfajta vállalkozásra, ha a véletlen nem adott volna módot neki bizonyos számú tanúvallomás összegyűjtésére, s ha a kényszerítő körülmények nem keverik bele mindabba, amit előadni szándékozik. Ez jogosítja fel arra, hogy történeti művet alkosson. A történésznek, természetesen még akkor is, ha műkedvelő, bizonyítékai vannak. Történetünk elbeszélőjének is megvannak tehát a maga bizonyítékai: először is a maga tanúsága, azután a többieké, mert szerepe jóvoltából alkalma volt egybegyűjteni e krónika valamennyi szereplőjének vallomását, s végül azok az iratok, melyek a kezébe kerültek. Ha jónak látja, meríteni fog belőlük, és tetszése szerint fogja fel használni őket. Szándékában áll még... De talán ideje már felhagyni a magyarázó szöveggel s a szónoki fogásokkal, hogy rátérhessünk magára az elbeszélésre. Az első napokról szóló beszámoló némi aprólékosságot követel.

Április 16-ának reggelén Bernard Rieux doktor kilépett dolgozószobájából, s a lépcsőforduló közepén dőglött patkányba botlott. Azonnal félretolta az állatot, s ügyet se vetve rá, lement a lépcsőn. Mihelyt azonban az utcám ért, eszébe ötlött, hogy az a patkány nem odavaló, s visszalépegetett, hogy szóljon a házmesternek. A hatás, melyet az öreg Michel úrban keltett, még jobban éreztette, hogy valami szokatlant derített fel. A dőglött patkány jelenléte az ő szemében csak furcsaságnak tetszett, ám a házmester számára kész botrány volt. A házmester félreérthetetlenül szögezte le álláspontját: ebben a házban nincsenek patkányok. A doktor hiába bizonygatta, hogy egy patkány mégiscsak van az első emelet lépcsőfordulójában, mégpedig feltehetően dőglött. Michel úr meggyőződése rendíthetetlen volt. Nincsenek patkányok ebben a házban, azt az egyet tehát kívülről kellett hogy behozzák. Röviden: az egész csak tréfa.

Aznap este Bernard Rieux megállt a bérház előcsarnokában, kulcsait kereste, mielőtt fölment volna lakásába, és egyszer csak egy nagy patkányt pillantott meg: a folyosó sötét mélyéből mászott elő bizonytalan járással, nedves szőrzettel. Az állat megtorpant, mintha egyensúlyát kereste volna, a doktor felé iramodott, de közben ismét megtorpant, fordult egyet, sivítő kis hangot adott, végül elterült, miközben félig nyitott száján vér csordult ki. Az orvos egy pillanatig nézte, majd fölment lakására.

Nem a patkányra gondolt. A kicsordult vér a saját gondjait juttatta eszébe. Egy év óta beteg feleségének másnap kellett elutaznia magaslati üdülésre. Ott találta az asszonyt szobájukban, feküdt, ő kérte rá, hogy

feküdjön le. Így készülődött az utazás fáradalmainak elviselésére. Az asszony mosolygott.

– Nagyon jól érzem magam – mondotta.

Az orvos nézte a feléje fordított arcot az éjjeliszekrénylámpa fényében. Rieux számára, a betegség jelei ellenére, ez a harmincéves arc még mindig az ifjúságot jelentette, talán éppen a mosoly miatt, mely minden mást feledtetett.

– Próbáld még aludni – mondotta. – Az ápolónő tizenegyre jön. Majd a délben induló vonathoz viszlek ki.

Megcsókolta homlokát, mely kissé nyirkos volt. A mosoly egészen az ajtóig kísérte.

Másnap, április 17-én, nyolc órakor, a házmester megállította az orvost, és ízetlen tréfacsinálókra panaszkodott, hogy három döglött patkányt raktak le a folyosó közepén. Nyilván nagyméretű patkányfogókkal kerítették őket kézre, mert csupa vér volt valamennyi. A házmester egy ideig a kapuküszöbön álldogált, lábuknál fogva lógatta a patkányokat, és várta, hogy a tettesek majd csak elárulják magukat valami durva gúnyolódással. Nem történt azonban semmi.

– No de – mondotta Michel úr – előkerítem én azokat.

Rieux nyugtalan lett, elhatározta, hogy aznapi útját a külső negyedekben kezdi meg, ahol legszegényebb betegek laknak. A szemét összeszedésére itt mindig jóval később került sor, s az autó, mely az itteni egyenes és poros útesteken gördült végig, súrolta a járda szélén álló hulladékosládákat. Az egyik utcában, melyen az orvos ilyen módon végighaladt, egytucatnyi patkányt számolt meg. Odadobálták őket a zöldség-hulladékokra és a piszkos rongyokra.

Az első betegét ágyban találta utcára néző szobában, mely háló és egyben ebédlő is volt. Szigorú arcú, ráncos öreg spanyol volt az illető. Két lábos volt előtte a takarón tele borsóval. Abban a pillanatban, midőn a doktor belépett, a beteg épp félig felemelkedett, majd hátravetette magát, és asztmásan köhögve, levegő után kapkodott. Felesége mosdótálat hozott.

– Na, ugye, doktor úr – mondotta a férfi injekció közben –, előjönnek, látta?

– Igen – szólt a felesége –, a szomszéd hármát szedett föl.

Az öreg dörzsölte a kezét.

– Előjönnek, mindenütt láthatók a szemetesládákban, jön az éhség!

Rieux aztán rögvest megállapíthatta, hogy az egész városnegyed a patkányokról beszél. Beteglátogatásai befejeztével hazatért.

– Távirat érkezett a doktor úrnak, fölvittem – mondta Michel úr.

Az orvos megkérdezte, vajon látott-e újabb patkányokat.

– Ó, dehogy – felelt a házmester – tudja, most lesben állok. Nem mernek, a disznók.

A távirat tudatta Rieux-vel, hogy anyja másnap érkezik. Azért jön, hogy a beteg asszony távollétében ellássa fia háztartását. Mikor a doktor belépett a lakásba, az ápolónő már ott volt. Rieux megpillantotta feleségét, aki már felkelt, kosztümben volt, kirúzsozva. Rámosolygott:

– Jól van – mondta –, nagyon jól van.

Csakhamar kint is voltak már a pályaudvaron. Elhelyezte az asszonyt a hálókocsiban. Az asszony körülnézett a fülkében.

– Ugye, ez túl drága nekünk?

– Muszáj – felelte Rieux.

– Miféle ügy az a patkányhistoria?

– Nem tudom. Fura eset, de majd elmúlik.

Aztán sebtiben azt mondta neki, hogy bocsánatot kér tőle, mert ahelyett, hogy vigyázott volna rá, nagyon is elhanyagolta. Az asszony a fejét rázta, mint aki hallgatásra inti férjét, de a doktor hozzáfűzte:

– Minden jobb lesz majd, ha visszajössz. Előlről fogjuk kezdeni.

– Igen – felelte az asszony csillogó szemmel –, előlről fogjuk kezdeni.

Egy perc múlva az asszony hátat fordított neki, s kinézett a vonatablakon. A peronon siettek és

egymásba ütköztek az emberek. Idáig hallatszott a mozdony pöfékelése. Az orvos kimondta a felesége keresztnévét, s midőn az asszony visszafordult, az orvos észrevette, hogy csupa könny az arca.

– Ne – mondta neki gyengéden.

A könnyek mögül ismét előtűnt a mosoly, kissé kényszeredetten. Az asszony mélyet lélegzett:

– Menj csak, minden rendbe jön.

Magához ölelte az asszonyt, és már a peronon is volt az ablak túlsó oldaláról nem látott mást, csak a mosolyát.

– Nagyon kérlek – mondotta – vigyázz magadra. De az asszony már nem hallhatta.

A peronon, a kijárat közelében, az orvos Othon úrba, a vizsgálóbíróba ütközött, aki kézen fogva vezette kisfiát. Rieux megkérdezte tőle, vajon utazik-e. A hosszú és fekete Othon úr, aki ahhoz hasonlított, amit valaha világfinak neveztek, meg egy halottvivőhöz is, barátságosan, de kurtán válaszolt:

– Hitvesemet várom, aki tisztelgő látogatáson volt családomnál.

A mozdony füttyentett.

– A patkányok... – mondta a bíró.

Rieux hirtelen a vonat felé fordult, majd ismét a kijárat felé indult.

– Igen – mondta –, semmi az egész.

Ebből a pillanattól mindössze annyi maradt emlékezetében, hogy egy pályamunkást látott arra menni, ládával a hóna alatt, s a láda tele volt döglött patkányokkal.

Aznap délután, alighogy megkezdte rendelését, fiatalembert jelentettek be nála. Újságíró volt, s már reggel kereste a doktort. Raymond Rambert-nek hívták ezt a kurta termetű, tömzsi vállú, határozott arckifejezésű, tiszta és értelmes szemű fiatalembert. Sportszabású ruhát hordott, és szemmel láthatóan fesztelenül mozgott a világban. Azonnal tárgyára tért. Egy nagy párizsi újság számára gyűjt adatokat az arabok életkörülményeiről, és felvilágosítást akar egészségügyi állapotukról. Rieux közölte vele, hogy ez az állapot nem kielégítő. Mielőtt azonban továbbment volna, tudni akarta, vajon az újságíró megmondhatja-e az igazságot.

– Nyilvánvalóan – felelte a másik.

– Úgy gondoltam, vajon módjában áll-e teljesen elítélő nyilatkozatot tenni?

– Teljesen elítélőt nem, ezt meg kell mondanom. Feltételezem ugyanis, hogy efféle elítélő nyilatkozat alaptalan lenne.

Rieux halkán megjegyezte, hogy egy ilyen elítélő nyilatkozat valóban alaptalan lenne, s hogy ő csak azért lette fel ezt a kérdést, hogy megtudja, vajon Rambert tehet-e fenntartás nélküli nyilatkozatot vagy sem.

– Én csak a fenntartás nélküli nyilatkozatokat ismerem el. Nem támogathatom tehát felvilágosításaimmal az ön nyilatkozatát.

– Ön úgy beszél, mint Saint-Just – válaszolta mosolyogva az újságíró. Rieux ugyanazon a halk hangon megjegyezte, hogy ő nem tudja, hogyan beszélt Saint-Just, de hogy az övé olyan ember beszéde, aki belefáradt abba a világba, melyben él, embertársait mindazonáltal kedveli, s eltökélt szándéka, hogy a maga részéről visszautasítja az igazságtalanságot és a megalkuvásokat. Rambert behúzta nyakát a vállá közé, s az orvosra meredt.

– Azt hiszem, megértettem – mondotta végül, miközben fölkel.

Az orvos az ajtó felé kísérté:

– Köszönöm, hogy ilyen módon fogja fel a dolgot.

Rambert türelmetlennek látszott:

– Igen mondta –, megértem, és elnézését kérem a zavarásért.

Az orvos kezét szorította vele, és megjegyezte, hogy érdekes riportot lehetne csinálni arról a rengeteg döglött patkányról, mely pillanatnyilag a városban található.

– Á! – kiáltott fel Rambert. – Ez érdekel.

Tizenhét órákor, midőn az orvos ismét betegeit ment látogatni, a lépcsőn szembetalálkozott egy férfival. Még fiatal volt, testtartása nehézkes, arca húsos, de beesett, szemöldöke sűrű. Néhanapján találkozni szokott vele a spanyol táncosoknál, akik a bérház legfelső emeletén laktak. Jean Tarrou szorgosan szívta cigarettáját, s utolsó vonaglásait szemlélte egy patkánynak, mely egy lépcsőfokon a lábánál döglődött. A doktorra emelte szürke szemének nyugodt és kissé szúrós tekintetét, jó napot kívánt neki, s aztán hozzáfűzte, hogy a patkányoknak ez a megjelenése különös egy dolog.

– Igen – mondta Rieux –, már egy kicsit aggasztó is.

– Bizonyos szempontból, doktor úr, csak egy bizonyos szempontból. Sohase láttunk ehhez hasonlót, ennyi az egész. De én úgy találom, hogy érdekes, igen, határozottan érdekes.

Tarrou hátrasimította haját, ismét ránézett a patkányra, amely most már nem mozdult, majd Rieux arcába mosolygott:

– De hát elvégre, doktor úr, ez elsősorban a házmester dolga.

Éppen ott is volt a házmester a ház előtt, a bejárai mellett a falnak támaszkodva. Vérmes arcán most a fáradtság jelei mutatkoztak.

– Igen, tudom – mondta az öreg Michel az orvosnak, aki jelezte neki az új felfedezést. – Most már kettesével, sőt hármasával találhatók. De ugyanez a helyzet a többi házakban is.

Levertnek és gondterheltnek látszott. Gépies mozdulattal dörzsölte a nyakát. Rieux megkérdezte, hogy érzi magát. Azt épp nem mondhatta a házmester, hogy rosszul. De azért valami nincs egészen rendjén nála. Véleménye szerint a kedélye nem egészséges. Ez a patkányeset beadott neki, és minden jóra fordulna, ha eltűnnének.

Másnap reggel azonban, április 18-án, az orvos, midőn éppen anyját kísérte haza a pályaudvarról, Michel urat még beesettebb ábrázattal találta: a pincétől a padlásig vagy tíz patkány borította a lépcsőt. A szomszédos házak személtládái tele voltak velük. Az orvos anyja a hír hallatára cseppet sem lepődött meg.

– Előfordul az ilyesmi.

Ezüstös hajú kis asszonyka volt szelíd fekete szemekkel.

– Örülök, Bernard, hogy látlak mondotta. Ezt még a patkányok sem tilthatják meg.

Az orvos helyeselt, mert anyja mellett csakugyan könnyűnek látszott minden.

Rieux azért mégis telefonált a városi patkányirtó állomásnak, melynek ismerte az igazgatóját. Vajon hallott-e ezekről a patkányokról, melyek nagy tömegben jönnek elő, és felfordulnak a szabad levegőn? Mercier, az igazgató, hallott róluk, és még az ő állomásán is, mely a rakodópart közelében van, rábukkantak már vagy ötven darabra. Tűnődött rajta mégis, vajon komoly-e az ügy. Rieux nem tudta ezt eldönteni, de úgy gondolta, hogy a patkányirtó állomásnak közbe kell lépnie.

– Igen – mondta Mercier –, de csak parancsra. Ha úgy gondolod, hogy érdemes, megpróbálhatok parancsot kérni rá.

– Feltétlenül érdemes – felelte Rieux.

A bejárónője éppen akkor közölte vele, hogy több száz döglött patkányt szedtek össze abban a nagyüzemben, ahol a férje dolgozik.

Tény, hogy körülbelül ez volt az az időpont, mikor polgártársaink kezdtek nyugtalankodni. 18-ától fogva ugyanis az üzemek és közraktárak valóban százával ömlesztették magukból a patkányhullákat. Néhány esetben kénytelenek voltak megölni az állatokat, mert végvonaglásuk nagyon lassú volt. A külső negyedektől azonban egészen a város közepéig, mindenütt, amerre Rieux doktor keresztülhaladt, mindenütt, ahol a polgártársaink összegyűltek, a patkányok rakásszámra nyúltak el a szemetesládákban vagy hosszú sorokban az utcai csatornáknak. Az esti sajtó még aznap felkapta az ügyet, s feltette a kérdést, vajon a városi közigazgatásnak szándékában áll-e cselekedni vagy sem, s hogy milyen sürgős rendszabályokat óhajt életbe léptetni, hogy megvédje polgárait ettől az undorító áradattól. A hatóságnak semmiféle terve, sőt még elképzelése sem volt, de már tanácsot hívott egybe, hogy mérlegelje az ügyet. Parancsot adtak a patkányirtó állomásnak, hogy naponta, hajnaltájt, szedesse össze az elhullott

patkányokat. A gyűjtés befejeztével az állomás két autójának kellett áthordania az állatokat a szeméthamvasztó telepre, hogy ott elégezzék őket.

De a következő napokban a helyzet súlyosbodott. Az összeszedett rágcsálók száma emelkedőben volt, s az aratás reggelenként mind bőségebbé vált. A negyedik naptól fogva a patkányok már csapatostul jöttek elő és hullottak el. Az odúkból, a vackokból, a pincékből a csatornákból hosszú, tántorgó sorokban másztak elő, összerázkódtak a napvilágon, egyet fordultak, és elhullottak az emberek lábánál. Az átjárókban és a sikátorokban éjszakánként tisztán lehetett hallani halódó kis sikolyukat. Reggelenként ott heverték a külvárosok csatornáiban, apró vérfolttal előreugró pofájukon, emitt puffadtan és rothadón, amott megmerevedve, még mindig, előreszegzett bajusszal. Már a városban is kis kupacokban voltak találhatóak, az udvarokban vagy a lépcsőfordulókon. Egy-egy hullát még a hivatalok előcsarnokaiban is láttak, sőt az iskolaudvarokon és néha a kávéháza k teraszán. Elképedt polgártársaink rájuk bukkantak a város leginkább látogatott helyein is. A katonai gyakorlótér, a körutak és a tengerparti sétány is be volt mocskolva helyenként. Ha a várost hajnalra megtisztították az elhullott állatoktól, napközben egyre-másra ismét megjelentek, számuk egyre szaporodott. Jó néhány éjjeli sétálóval megesett, hogy még friss hulla rugalmas tömegei érezte a talpa alatt a járdán. Mintha maga a föld is, mely házaikat hordozta, meg akart volna szabadulni belső szennyétől, s mintha keléseket és gennyes váladékot vetett volna a felszínre, melyek mindeddig belülről emésztették. Képzeljük csak el, mennyire megdöbbsent a mi kis városunk, hiszen mind ez ideig oly nyugodt volt, s most néhány nap alatt úgy megzavarodott, mint az egészséges ember, kinek sűrű vére egyszerre csak forrongani kezd!

Most már odáig jutottak, hogy az Adatáj (adatgyűjtés, tájékoztató szolgálat, mindenféle felvilágosítás bármely ügyben) ingyenes felvilágosításként közölte rádióadásában, hogy csak aznap, 25-én, 6231 patkányt szedtek össze és égettek el. Ez a szám, mely világos értelmet adott a város személe elé táruuló mindennapos látványnak, növelte a zűrzavart. Eddig csak kellemetlen és kissé undorító véletlenről panaszkodtak. Most azonban észrevették, hogy ebben a jelenségben, melynek sem arányait, sem okát nem tudták megállapítani, van valami fenyegető. Egyedül az öreg asztmás spanyol dörzsölgette továbbra is a kezét, és szenilis örömmel ismételte: „Előjönnek, előjönnek.”

Időközben, április 28-án, az Adatáj mintegy 8000 patkány összeszedését jelentette, s a városban az aggodalom a tetőpontjára hágott. Erélyes intézkedést követeltek, vádolták a hatóságokat, és akiknek házuk volt a tengerparton, már arról beszéltek, hogy oda fognak félrevonulni. Másnap azonban az ügynökség jelentette, hogy a tünetek hirtelen megszűntek, s hogy a patkányirtó állomás csak lényegtelen mennyiségű patkányhullát szedett össze. A város fellélegzett.

Pedig ugyanazon a napon történt, délben, hogy Rieux doktor megállt kocsijával a bérház előtt, ahol lakott, s az utca végében megpillantotta a házmestert. Nehezen vánszorgott, lehajtott fejjel, szétvetett karokkal és lábszárakkal, mint egy pojáca, akit zsinóron rángatnak. Az öreg házmester egy pap karjára támaszkodott. Az orvos ráismert a papra. Paneloux atya volt, művelt és harcos jezsuita. Néhanapján találkozott ezzel az emberrel, aki városunkban nagy becsben állott, még azok szemében is, akik vallási dolgokban közömbösek. Megvárta, míg odaérnek. Az öreg Michel szeme csillogott, lélegzete sípolt. Nem érezte túlságosan jól magát, s kiment, hogy kissé levegőzzék. Heves fájdalom lepte meg azonban a ma kán, a hónaljban és az ágyéktájon, így kénytelen volt visszatérni, és Paneloux atya segítségét kérni.

– Daganatok – mondotta. – Ugy látszik, megerőltettem magam.

Az orvos kinyúlt az autóból, s egyik ujját végigjártatta Michel odatartott nyakának tövén. Mint a görcs a fán olyasmi formálódott rajta.

– Feküdjék ágyba, mérje meg a lázát, délután meglátogatom.

Mihelyt a házmester távozott, Rieux megkérdezte Paneloux atyától, vajon mit gondol erről a patkányesetről.

– Ó! – felelte a páter. Bizonyára járvány – és szeme mosolygott a kerek pápaszem mögött.

Ebéd után Rieux újra átolvasta a szanatórium távirát, mely felesége megérkezését jelezte, midőn

megszólalt a telefon. Egyik volt betege hívta, városházi hivatalnok, aki sokáig aortaszűkületben szenvedett, s mivel szegény volt, Rieux ingyen kezelte.

– Igen – mondotta –, emlékszik rám. De most nem énrólam van szó. Jöjjön gyorsan, a szomszédokkal történt valami.

Lihegve beszélt. Rieux-nek eszébe jutott a házmester, de úgy döntött, hogy majd később látogatja meg. Néhány perc múlva alacsony ház ajtaján lépett be, a Faidherbe utcában, az egyik külső negyedben. A hűvös és bűzös lépcső közepén találkozott Joseph Grand-nal, a hivatalnokkal: elébe jött a lépcsőn lefelé. Mintegy ötven esztendőes férfi volt, sárga bajuszos, magas és hajlott, keskeny vállal, vézna végtagokkal.

– Jobban van – mondta, amikor Rieux elé ért –, de azt hittem, belepusztul.

Kifújta az orrát. A második, azaz legfelső emelet bal oldali ajtaján Rieux ezt a vörös krétával rótt írást olvasta: „Bejöhöt, felakasztottam magam.”

Beléptek. A kötél a függőlámpáról lógott le, egy felhordott szék felett. Az asztal oda volt lökve az egyik sarokba. De a kötél szabadon lógott a levegőben.

– Idejében levettem – szólt Grand, ki mintha mindig kereste volna a szavakat, noha a legegyszerűbb nyelvet beszélte. – Éppen kiléptem az ajtón, s egyszerre zajt hallottam. Mikor a felírást megláttam, hogy is mondjam, azt hittem, valami tréfa. Csakhogy furcsa, sőt mondhatnám, ijesztő nyögést hallatott.

Megvakarta a fejét:

– Úgy vélem, a művelet bizonyára fájdalmas. Aztán, természetesen, beléptem.

Benyitottak egy ajtón, és világos, de szegényesen bútorozott szoba küszöbén álltak. Kis termetű, köpcös férfi feküdt a rézágyon. Hevesen lélegzett, és vértolulásos szemmel nézett rájuk. Az orvos megtorpant. A lélegzés szüneteiben mintha patkányok kurta sivítését hallotta volna. Ám a sarokban semmi sem mozdult. Rieux az agyhoz lépett. A férfi nem túl magasról esett le, nem is nagyon hirtelen, a csigolyák épek maradtak. Persze, egy kis fulladás. Röntgent kell készíteni róla. Az orvos kámforolajos injekciót adott, s azt mondta, hogy néhány nap múlva minden rendbe jön.

– Köszönöm, doktor úr – mondta a férfi fojtott hangon.

Rieux megkérdezte Grand-tól, hogy értesítette-e a rendőrséget. A hivatalnok megdöbbenően nézett:

– Nem – mondta –, ó, nem! Azt gondoltam, a legsürgősebb...

– Természetesen – szakította félbe Rieux –, akkor majd én elintézem.

De ebben a pillanatban a beteg megmozdult, fölemelkedett ágyában, és tiltakozott. Ő már jól van, és kár a fáradságért.

– Nyugodjék meg – mondta Rieux. Higgye el, semmi az egész, de nekem kötelességem bejelentést tenni.

– Ó! – felelte a beteg. Aztán hátravetette magát, és elcsukló hangon sírni kezdett. Grand, aki most már bajuszát tapogatta, odalépett hozzá.

– De nézze csak, Cottard úr – mondotta –, meg kell értenie. Ráfoghatják a doktor úrra, hogy ő a felelős. Például, ha magának kedve szottyán még egyszer megtenni...

A könnyező Cottard azonban kijelentette, hogy nem fogja még egyszer megtenni, hiszen csak pillanatnyi elmezavarról van szó, s egyetlen kívánsága, hogy békében hagyják. Rieux receptet írt.

– Ebben maradunk – mondotta. – Hagyjuk az egészséget, két vagy három nap múlva újra eljövök. De ne kövessen el meggondolatlanságot.

A lépcsőfordulónál közölte Grand-nal, hogy kénytelen bejelentést tenni, de megkéri majd a rendőrfőnököt, hogy csak két nap múlva ejtse meg a nyomozást.

– Ma éjszaka nem szabad felügyelet nélkül hagyni Családja nincsen?

– Nem tudok róla, hogy lenne. De virraszthatok magam is. – Fejét csóválta. – Meg kell mondanom, hogy őt magát sem ismerem. De hát segítenünk kell egymást.

A ház bejárati helyiségében Rieux gépiesen a félreeső sarokba nézett, és megkérdezte Grand-tól, vajon az ő városnegyedéből teljességgel eltűntek-e a patkányok. A hivatalnok nem tudta. Csakugyan, valamit hallott erről az esetről, de nem nagyon figyelt a környékbéli kósza hírekre.

– Egyéb gondom is van – tette hozzá.

Rieux már kezét is szorította vele. Sietett megnézni a házmestert, mielőtt a feleségének írna.

Az esti újságok rikkancsai már kiabálták, hogy a patkányok beözönlését sikerült megfékezni. Rieux azonban betegét az ágyból félig kifordulva találta, egyik keze a hasán, a másik a nyaka körül; piszkos rózsaszínű epét hányt nagy öklendezések közepette egy szemetesvödörbe. Hosszú erőlködések után lélekszakadva hanyatlott vissza. Hőmérséklete harminckilenc-öt volt, a nyak nyirokcsomói és a végtagok megduzzadtak, lágyékán két feketéllő folt terpeszkedett. Most már belső fájdalomról panaszkodott.

– Valami éget – mondogatta –, éget az a nyavalyás.

Kásásan beszélt, mert feketés lepedék volt a száján.

Kis cipőgomb szemei, melyeket az orvosra függesztett, könnyel teltek meg a fejfájástól. Felesége aggódva nézett az orvosra, ki szótlánul állt.

– Doktor úr – szólt az asszony –, mi lehet ez?

– Ez lehet akármi. Most még semmit sem lehet biztosan tudni. Ma estig diéta és hashajtó. Igyék sokat.

Valóban, a házmestert szörnyű szomjúság kínozza.

Mihelyt Rieux hazatért, telefonált Richard-nak, kollégájának, aki a város egyik legtekintélyesebb orvosa volt.

– Nem – felelte Richárd –, semmi rendellenességet sem észleltem.

– Lázt sem helyi gyulladásokkal?

– De igen! Hogyne! Két esetben, igen erősen gyulladt nyirokcsomókkal.

– Abnormis módon?

– Hát – felelte Richárd –, a normális, tudja...

Normális vagy rendellenes, tény, hogy estére a házmester félrebeszélte, és negyvenfokos lázban a patkányokról panaszkodott. Rieux a tályog letokolásával próbálkozott. Amint a terpentint megégette, a házmester felordított: – Ó! A disznók!

A nyirokcsomók még duzzadtabbak voltak, és tapintásra kemények, mint a fal. A házmester felesége kétségbe volt esve.

– Maradjon fenn – mondta neki az orvos –, és hívjon, ha kell.

Másnap, április 30-án, már langyos szellő fújdogált a nedves, kék ég alatt. Virágillatot hozott a legtávolabbi külvárosokból. A reggeli zajok az utcákon élénkebbnek és vidámabbnak tetszettek, mint általában. A mi egész külvárosunk megszabadult attól a lappangó szorongástól melyben az elmúlt hét folyamán élt, s ez a nap a megújulás napja volt. Még Rieux is, akit feleségének egyik levele megnyugtatót, könnyed léptekkel ment le a házmesterhez. És valóban, reggelre a láz leesett harmincnégy fokra. A legyengült beteg mosolygott ágyában.

– Ugye, doktor úr, jobban van? – kérdezte az asszony.

– Várjunk még.

Délre azonban a láz hirtelen felszökött negyven fokra, a beteg szüntelenül félrebeszélte, a hányási rohamok újra elkezdődtek. A nyaki nyirokcsomók fájtak az érintésre, s mintha a házmester igyekezett volna fejét minél távolabb tartani testétől. Felesége az ágy lábánál ült, két keze a takarón, gyengéden tartotta a beteg lábfejét. Nézte az orvost.

– Figyeljen ide – mondta Rieux – el kell különítem, és különleges kezeléssel próbálkozni. Telefonálok a kórháznak, és átvisszük mentőautóval.

Két óra múltán az orvos meg az asszony már a mentőkocsiban hajolt a beteg fölé. A beteg szivacsos daganatoktól tarkálló szájából szófoslányok jöttek elő: – A patkányok! – mondogatta. Arca zöldes volt, ajka viaszos, szeme héja ólomszínű, rövidet és szaggatottan lélegzett, a nyirokcsomók kivetkőztették emberi formájából, belesüppedt a mentőágy közepébe, mintha össze akarta volna csukni maga fölött, vagy mintha a föld mélyéből hívta volna valami ellenállhatatlanul, és a házmestert megfojtotta valami láthatatlan súly. Az asszony sírt.

- Nincs már remény, doktor úr?
- Meghalt – felelte Rieux.

A házmester halála – mondhatnánk – pontot tett annak a korszaknak a végére, mely csupa elkedvetlenítő jelből állt, s egy új korszakot nyitott, mely viszonylag nehezebb volt, mert az első napok meglepetése lassan-lassan pánikba fordult. Polgártársaink soha azelőtt nem gondoltak arra, s ez most már tudatosodott bennük, hogy a mi kis városunkat valaki egyenesen arra szemelje ki, hogy ott patkányok hulljanak el napvilágnál, és házmesterek pusztuljanak el furcsa betegségekben. Ebből a szempontból tekintve azonban tévedésben voltak, fogalmaik tisztázásra szorultak. Ha ezzel vége szakadt volna mindennek, a megszokott életmód kétségkívül felülkerekedett volna. De polgártársaink közül másoknak is, akik nem minden esetben voltak házmesterek, de még szegények sem, követniök kellett azt az utat, melyre elsőként Michel úr lépett. Ezzel a pillanattal kezdődött a félelem és vele együtt a töprengés is.

Az elbeszélő azonban, mielőtt az újabb események részleteibe hatolna, hasznosnak véli, ha az imént ismertetett időszakról közli egy másik tanú véleményét is. Jean Tarrou, kivel talákoztunk már elbeszélésünk kezdetén, néhány héttel előbb telepedett meg Oranban, attól fogva egy nagy szállodában lakott a központban. Minden jel arra mutatott, hogy elég jómódúan él jövedelméből. A város lassan-lassan megszokta őt, igaz, de azért nem tudta senki sem megmondani, hogy honnan jött, és hogy miért is van itt. Minden nyilvános helyen látható volt. Már kora tavasztól gyakran megfordult a strandokon, sokat úszott – nyilván örömet lelte benne. Kedélyes volt, mindig mosolygott, látszott, hogy a normális élvezetek minden fajtáját szereti, anélkül, hogy rabszolgájuk lenne. Egyetlen feltűnő szokása az volt, hogy szorgosan látogatta a spanyol táncosokat és muzikusokat, akik elég nagy számban éltek városunkban.

Mindenesetre az ő feljegyzései is afféle krónikáját adják ennek a súlyos időszaknak. Csakhogy ezúttal igen sajátságos krónikáról van szó, mely a szándékos jelentéktelenség elvének engedelmeskedik. Az első pillanatra azt hihetnők, valósággal erőlködött, hogy teljesen jelentéktelennek lássa a dolgokat és az embereket. Az általános zűrzavarban igyekezett fölcsapni egy olyan tárgy történézésének, melynek nincs története. Kétségkívül sajnálatos ez az elfogultság, mely mögött könyörtelen szív gyanítható. Nem kevésbé bizonyos azonban, hogy ennek az időszaknak krónikása számára ezek a följegyzések rengeteg másodrendű részletet szolgáltathatnak, melyeknek ugyancsak megvan a maguk jelentősége, különöc jellegük pedig már maga is visszatart attól, hogy sebtében ítéljük meg ezt az érdekes embert.

Jean Tarrou első feljegyzései Oranba érkezésekor keletkeztek. Kezdetől fogva elárulják, mily különös meglepődöttséget érzett, hogy egy ilyen gyökeresen csúnya városban tartózkodhatik. Részletes leírás található bennük a két bronzoroszlánról, melyek az előjáróság épületét díszítik, jóindulatú elmélkedések a hiányzó fákról a bájtalan házakról és a város képtelen elrendezéséről Tarrou belevegyítette még a villamoson és az utcán hallott párbeszédet is, de minden magyarázat nélkül kivéve egy későbbi beszélgetést, mely egy bizonyos Camps-ra vonatkozott. Tarrou tanúja volt két villamoskalauz társalgásának:

- Ugye, ismerted Camps-t? – kérdezte az egyik.
- Camps? Az a magas termetű, fekete bajuszos?
- Az, az. Váltókezelő volt.
- Hogyne, tudom.
- Nohát, meghalt.
- Ne mondd! És mikor?
- A patkányeset után.
- Nahát! És mi baja volt?
- Tudom is én. Láz. Meg aztán elég gyenge is volt. Tályog volt mind a két hóna alatt. Leteperte.
- Pedig nem nézett ki rosszabbul, mint bárki.

– De gyöngé volt a mellkasa, aztán zenész volt az egyletben. Folyton csak fújni azt a trombitát, rontja ám a tüdőt.

– Hát persze! – fejezte be a másik. – Aki beteg, ne trombitáljon.

E néhány útbaigazító szó után Tarrou azon tűnődik, vajon miért lépett be Camps a zenekarba legelemibb érdekei ellenére, s vajon miféle mélyenfekvő okok bírhatták rá, hogy vasárnapi felvonulásokért tegye kockára az életét.

A továbbiakban, úgy látszik, kedvező hatást váltott ki Tarrou-ból egy jelenet, mely gyakran játszódott le az ablakával szemközti erkélyen. Szobája egy kis utca torkolatára nézett, hol macskák aludtak a falak árnyékában. Ámde mindennap, ebéd után, midőn az egész város szundikált a hőségben, az utca túlsó oldalán egy kis termetű öreg jelent meg az erkélyen. A haja fehér volt és gondosan fésült, tartása egyenes, tekintete szigorú, katonás szabású öltözet volt rajta, és hívogatta a macskákat: „Cic! cic!”, szelíd és tartózkodó hangon. A macskák fölnéztek álmooságtól bágyadt szemükkel, de egyelőre nem mozdultak. Az öreg apró papírszeleteket engedett le az erkélyről. Ez a fehér lepkeeső odacsalogatta az állatokat. Előlépkedtek az úttest közepéig, s egyik mancsukat tétován nyújtogatták az utolsó papírszeletek felé. A kis öreg ekkor leköpött a macskákra, erőteljesen és pontosan célozva. Ha az egyik köpés célba talált, nevetett.

Úgy látszik, Tarrou végül teljesen meghódolt a kereskedővárosnak, melynek külsejét, élénkségét és még gyönyöreit is mintha az üzleti szükségletek írták volna elő.

Ez a sajátság (a kifejezést ő használja a feljegyzésekben) tetszett Tarrou-nak, sőt egyik dicsérő észrevétele a következő felkiáltással végződött: „No végre!” Az utazó ez idő tájt keletkezett feljegyzései, úgy látszik, csak ennél a helynél válnak személyes jellegűvé. Csakhogy nem könnyű lemérni, vajon mit jelentenek, és mennyire komolyak, így például elbeszéli, hogy egy döglött patkány felfedezése miatt a szálloda pénztárosa hibásan töltötte ki a számláját, s ehhez hozzáfűzi Tarrou, de a szokottnál már kevésbé rendes írással: „Kérdés: mit tegyünk, hogy ne vesztegessük az időnket?” Felelet: éljük át egész terjedelmében. Módjai: egész napokat tölteni egy fogorvos előszobájában kényelmetlen széken; vasárnaponként délután az erkélyen élni; előadásokat hallgatni olyan nyelven, melyet nem ért az ember; kiválasztani a leghosszabb és legkényelmetlenebb vasútvonalakat, és, természetesen, állva utazni; sort állni a színházi pénztáraknál, és nem váltani jegyet stb., stb... Ám mindjárt ezek után a nyelvi és gondolati kilengések után részletes leírás kezdődik a följegyzésekben a mi városunk villamosairól, gondola alakjukról, elmosódó színükről, örökös piszkosságukról, majd az elmélkedés egy „kiváló ez”-zel végződik, ami semmit sem magyaráz meg.

Mindenesetre, íme Tarrou felvilágosításai a patkányesetről:

„A szemben levő kis öreg mostanában lehangolt. Nincsenek többé macskák. Eltűntek, valóban, mert felizgatták őket a döglött patkányok, melyek nagy számban található az utcákon. Véleményem szerint nem arról van szó, hogy a macskák megeszik a döglött patkányokat. Emlékszem, hogy az én macskáim utálták az ilyesmit. De azért bizonyára mégis futkároznak a pincében, a kis öreg pedig lehangolt. Már nem olyan jól fésült, már nem olyan virgonc. Erezni, hogy nyugtalan. Egy pillanat múltán be is ment. Köpött ugyan egyet, de csak a semmibe.

A városban ma megállítottak egy villamost, mert döglött patkányra bukkantak rajta, de nem tudni, hogyan került oda. Két vagy három nő leszállt. Ledobták a patkányt. A villamos folytatta útját.

A szálloda éjjeli portása, aki szavahihető ember, azt mondta nekem, hogy szerinte valami rosszat jövendölnek ezek a patkányok. »Ha a patkányok menekülnek a hajóról...« Azt feleltem neki, hogy ha hajóról van szó, akkor igaz is, de a városokra vonatkozóan ezt még sohasem bizonyították be. Az ő meggyőződése azonban megingathatatlan. Megkérdeztem tőle, vajon szerinte milyen balszerencse várható. Nem tudta megmondani, hiszen a baj sohasem látható előre. Csöppet sem csodálkoznék azonban, ha például földrengés támadna. Elismertem, hogy ilyesmi lehetséges, majd azt kérdezte tőlem, hogy engem ez nem nyugtalanít-e.

– Engem csak az érdekel – mondtam neki –, hogy megtaláljam lelki békémet.

Szavaimat tökéletesen megértette.

A szálloda éttermébe jár egy teljes létszámú család. Érdekes társaság. Az apa magas termetű, sovány ember, fekete ruhát hord és keménygallért. Középen kopasz a koponyája, jobbról meg balról egy-egy szürke hajtincs látható. Két kis szeme kerek és szúrós, orra keskeny, szája egyenes. Úgy fest, mint egy jól nevelt bagoly. Mindig elsőnek érkezik az étterem ajtajába, félreáll, utat enged a feleségének, aki csöpp, mint egy fekete egér, majd ő is belép, nyomában egy kisfiú meg egy kislány, akik úgy vannak felöltözve, mint a betanított kutyák. Mikor a férfi az asztalához ér, megvárja, hogy felesége helyet foglaljon, leül, és ekkor végre a két kiskutya is letelepedhet székére. Feleségét és gyermekeit magázza, udvarias gonoszságokat mond az előbbinek, megfellebbezhetetlen ígéket az örökösöknek:

– Nicole, maga roppant ellenszenvesen viselkedik!

És a kislányt a sírás fojtogatja. Ez is volt a cél.

Ma reggel a kisfiút valósággal lázba hozta a patkányeset. Étkezés közben egy megjegyzéssel próbálkozott.

– Étkezésnél, Philippe, nem beszélünk patkányokról. Megtiltom, hogy a jövőben kiejtse ezt a szót.

– Apának igaza van – szölt a fekete egér.

A két kiskutya beledugta orrát a kutyaeledelbe, a bagoly pedig egy kurta fejbólintással nyugtázta a dolgot.

E szép példa ellenére a városban sokat beszélnek erről a patkányesetről. Az újság' is beleszólt. A helyi krónika, mely igen színes szokott lenni, most hadjáratot indított a hatóság ellen, egyéb nincs is benne: »Tisztában vannak-e vele városatyáink, mekkora veszélyt jelenthetnek e rágcsálók rothadó hullái?« A szállodaigazgató mái egyébről sem tud beszélni, csak erről. Nem csoda, hiszen nyugtalan. Patkányokra bukkanni egy jó hírű szálloda liftjében, ezt ő képtelenségnek véli. Hogy megvigasztaljam, ezt mondtam neki: – Hiszen nyakig van benne mindenki.

– Úgy is van – válaszolta –, most mindnyájan egyformák vagyunk.

Őtöle hallottam e meglepő láz első eseteiről, amely láz most kezd nyugtalanítóvá válni. Egyik szobalánya már megkapta.

– De – igyekezett tisztázni – bizonyára nem ragályos. Azt válaszoltam, hogy nekem olyan mindegy.

– Vagy úgy! Értem. Uraságod olyan, mint én, uraságod szintén fatalista.

Nem így értettem, és nem vagyok fatalista. Meg is mondtam ezt neki.”

Ettől a pillanattól fogva kezdenek Tarrou jegyzetei kissé részletesen beszélni erről az ismeretlen lázról, mely miatt ekkor már szélesebb körben nyugtalanodni kezdtek. Miután feljegyezte, hogy a patkányok eltűnésével a kis öreg végre viszontláthatta macskáit, s miután türelmesen helyesbítette néhány kifejezését, hozzáfűzte Tarrou, hogy már vagy tíz ilyen lázesetet lehet felsorolni, melyek közül a legtöbb halálos volt.

A történeti teljesség kedvéért végre ideiktathatjuk Rieux doktor arcképét Tarrou fogalmazásában. Az elbeszélő megítélése szerint nagyjából találó:

„Harmincöt évesnek látszik. Közepes termet. Erős váll. Szögletes arc. Sötét szem, egyenes tekintet, de előreugró állkapocs. Markáns, szabályos orr. Igen rövidre nyírt fekete haj. Ívelt, telt és csaknem mindig csukott száj. Kissé olyan, mintha szicíliai paraszt volna, napbarnította bőrével, fekete szőrzetével és mindig sötét árnyalatú ruháival, melyek azonban jól állnak neki.

Gyors járású. Ha a járdáról lelép, mit sem változtat járásán, de a szemközti járdára legtöbbször apró szökelléssel lép fel. Autóját szórakozottan vezeti, s gyakran megesik, hogy kinn hagyja az indexet még akkor is, mikor már túl van a fordulón. Mindig hajadonfött jár. Tekintete a jól értesült emberé.”

Tarrou számadatai pontosak voltak. Rieux doktornak is volt némi értesülése róluk. Mihelyt elvitette a házmaster holttestét, telefonált Richard-nak, hogy megtudja véleményét a lágyéki gyulladásokról.

– Egyáltalán nem értem-felelte Richárd. – Két haláleset, az egyik negyvennyolc óra alatt, a másik három nap alatt. Mikor ettől az utóbbitól eljöttem egyik reggel, minden jel arra mutatott, hogy gyógyul.

– Értesítsen, ha újabb esetei lesznek – mondotta Rieux.

Felhívott még néhány orvost. Az így lefolytatott nyomozás eredménye: mintegy húsz hasonló eset néhány nap alatt. Úgyszólván valamennyi halálos volt. Arra kérte tehát Richard-t, az orani orvosi kamara titkárát, hogy különítse el az új betegeket.

– Csakhogy nem áll módomban – felelte Richárd.

– Ezt a prefektusnak kell elrendelnie. Egyébként ki mondja azt, hogy fennáll a fertőzés veszélye?

– Ezt senki sem mondja, de a tünetek nyugtalanítóak.

Richárd azonban úgy vélte, hogy „neki nem áll jogában”. Majd beszél róla a prefektusnak, mindössze ennyi, amit megtehet.

Mialatt beszéltek, elromlott az idő. A házmester halálát követő napon sűrű köd rejtette el az eget. Rövid ideig tartó felhőszakadások csaptak le a városra. Az erős záporokat fergeteges hőség követte. Még a tenger is elvesztette mélykék színét, a ködös ég alatt ezüstösen vagy vasszínűen csillámlott, és ez bántotta a szemet. A nyári kánikula is kívánatosabb volt ennél a nyirkos tavaszi hőségnél. A városban, melyet csiga alakban építettek egy lapos területre, s melyből alig nyílt kilátás a tengerre, komor kábultság uralkodott. A hosszú, vakolt falak között, a poros kirakatú utcákban, a piszkossárga villamosokon mindenki úgy érezte, mintha az ég börtönében lenne. Csak Rieux öreg betege örült ennek az időjárásnak, mert győzedelmeskedett az asztmája fölött.

– Ez az égető meleg – mondogatta –, ez jót tesz a hörgőknek.

Ez a meleg valóban perzselő volt, de valahogy olyanformán, mint a láz. Lázás volt az egész város, legalábbis ez a benyomás üldözte Rieux doktort azon a reggelen, midőn a Faidherbe utcába igyekezett, hogy részt vegyen a Cottard öngyilkossági kísérlete ügyében tartandó tárgyaláson. Ezt a benyomást azonban oktalannak érezte. Az idegességnek és az aggodalomnak tulajdonította, mely erőt vett rajta. Belátta tehát, hogy ideje kissé rendet teremteni gondolataiban.

Amikor megérkezett, a rendőrfőnök még nem volt ott. Grand a lépcsőfordulóban várt, és úgy döntöttek, hogy előbb őhöz mennek be, de az ajtót nyitva hagyják. A városházi hivatalnok lakása két helyiségből állt a legszükségesebb bútorokkal. Mindössze egy puhafa polc volt látható két vagy három szótárral, és egy fekete tábla, melyen még olvashatók voltak ezek a félig elmosódott szavak: „virágba borult fasorain”. Grand szerint Cottard az éjszakát nyugodtan töltötte. Reggel azonban fejfájással ébredt, és semmire se reagált. Grand fáradtnak és idegesnek látszott, fel-alá járkált, kinyitott, majd becsukott az asztalon egy nagy dossziét, mely kézírásos lapokkal volt tele. Közben elmesélte az orvosnak, hogy alig ismeri Cottard-t, de úgy sejtí, van egy kis vagyona. Fura ember ez a Cottard. Kapcsolatuk hosszú időn át néhány kölcsönös lépcsőházi üdvözlésből állt.

– Mindössze két ízben beszélgettem vele. Néhány napja történt, hogy a lépcsőfordulóban kidőlt egy doboz kréta a kezemből, amint éppen vittem haza. Volt közte piros kréta meg kék kréta. Cottard abban a pillanatban kijött a lépcsőfordulóra, és segített nekem összeszedni. Azt kérdezte, hogy mire valók ezek a különböző színű kréták.

Grand erre kifejtette neki, hogy megpróbálja kissé föleleveníteni latin nyelvi ismereteit, melyek elhalványultak a gimnázium óta.

– Igen – mondta az orvosnak –, azt mondják, hogy hasznos dolog, mert így jobban megismeri az ember a francia szavak értelmét is.

Latin szavakat írogat tehát a táblájára. Kék színű krétával másolja ki azokat a szótagokat, melyek a főnévragozáskor meg az igeragozáskor megváltoznak, vörös krétával pedig azokat, melyek változatlanok maradnak.

– Nem tudom, vajon Cottard jól megértette-e, de úgy látszott, érdekli a dolog, és elkért tőlem egy vörös krétát. Kissé meglepődtem, de végül is... Én persze nem találhattam ki, hogy mit forgat a fejében, s hogy

ehhez kell neki.

Rieux megkérdezte tőle, hogy miről beszélgettek a második alkalommal. Csakhogy ekkor megérkezett a rendőrfőnök titkára kíséretében, és mindenekelőtt Grand bejelentését akarta meghallgatni. Az orvos megfigyelte, hogy Grand, valahányszor Cottard-ról beszélt, mindig „az elkeseredett”-nek nevezte. Sőt egy alkalommal a „végzetes elhatározás” kifejezést is használta. Megvitatták az öngyilkosság indítóokát, és Grand aggályosan pontoskodó volt a kifejezések megválogatásában. Végre megegyeztek ezekben a szavakban: „lelki bánat”. A rendőrfőnök megkérdezte, vajon nem lehetett-e gyanítani Cottard magatartásából azt, amit ő „elhatározásának” nevezett.

– Tegnap bekopogtatott hozzám – szólta Grand –, mert gyufára volt szüksége. Odaadtam neki az én skatulyámat. Mentegetőzött, mondván, hogy szomszédok között... Aztán kijelentette, hogy majd visszaadja a skatulyát. Tartsa meg, mondtam neki.

A rendőrfőnök azt kérdezte a hivatalnoktól, vajon nem vett-e észre valami furcsát Cottard-on.

– Nekem csak az látszott furcsának, hogy mintha beszélgetésbe akart volna elegyedni. Én azonban benne voltam a munkámban.

Grand erre Rieux felé fordult, és zavart ábrázattal fűzte hozzá:

– Különmunkám volt.

A rendőrfőnök mindazonáltal látni akarta a beteget. Ám Rieux-nek az volt a véleménye, hogy helyesebb volna előbb előkészíteni Cottard-t erre a látogatásra. Midőn a szobájába lépett, Cottard, akin csak egy szürkés flanell alsóruha volt, fölült ágyában, és aggodalmas arckifejezéssel fordult az ajtó felé.

– A rendőrség, ugye?

– Igen – felelte Rieux –, de ne nyugtalankodjon. Egy-két formalitás, aztán békében hagyják magát.

De Cottard erre azt válaszolta, hogy semmi értelme az egésznek, s hogy ő nem szereti a rendőrséget. Rieux türelmetlenkedni kezdett.

– Én sem imádom a rendőrséget. Feleljen csak gyorsan és szabatosan a kérdésekre, hogy egyszer s mindenkorra túl legyünk rajta.

Cottard elhallgatott, az orvos meg visszafordult az ajtó felé. Ám a pöttöm ember máris hívta, s mikor az orvos az ágy mellé ért, megragadta a két kezét:

– Ugye, doktor úr, nem szabad hozzányúlni egy beteghez, egy olyan emberhez, aki felakasztotta magát?

Rieux rápillantott, aztán megnyugtatta, hogy ilyesmiről szó sem lehet. Egyébként is azért van ő itt, hogy betegét oltalmazza. A beteg erre, úgy látszik, megnyugodott, Rieux pedig behívta a rendőrfőnököt.

Cottard-nak felolvasták Grand tanúvallomását, és megkérdezték tőle, hogy meg tudná-e jelölni pontosan tettének indítékait. Rá se nézett a rendőrfőnökre, és válaszként csupán annyit mondott, hogy „lelki bánat, ez így nagyon jó lesz”. A rendőrfőnök mindenáron arra a kérdésre kívánt feleletet kapni, vajon nincs-e szándékában megismételni tettét. Cottard felélénkült, és azt mondta, hogy nincs, s hogy nem vágyik másra, mint hogy békében hagyják.

– Figyelmeztetem – mondta a rendőrfőnök ingerült hangon –, hogy ön az, aki mások nyugalját megzavarja.

Rieux azonban intett neki, s ezzel be is fejezték az ügyet.

– Elgondolhatja – sóhajtott a rendőrfőnök, miközben kilépett az ajtón –, hogy sokkal fontosabb teendőink vannak, amióta arról a lázról beszélnek...

Azt kérdezte az orvostól, hogy komoly-e az ügy, és Rieux azt válaszolta, hogy sejtelve sincs róla.

– Az időjárás az oka, semmi más – fejezte be a rendőrfőnök.

Az időjárás, ez kétségtelen. A nap előrehaladtával a kezek is mind ragacosabbá váltak, és Rieux érezte, hogy aggodalma növekedik minden egyes vizit alkalmával. Ugyanazon a napon, este, a külvárosban az öreg beteg egyik szomszédja az ágyéka táját szorongatta, nem volt magánál, és hányt szakadatlanul. A nyirokcsomók jóval duzzadtabbak voltak, mint a házmester esetében. Az egyik már gennyesedett, és csakhamar megnyílt, mini a romlott gyümölcs. Rieux, mihelyt hazatért, telefonált a megyei

gyógyszerraktárba. Orvosi feljegyzései erről a napról mindössze emnyit említenek: „Nemleges válasz.” És máris hívták valahová ugyanilyen ügyben. A tályogokat meg kell nyitni, efelől semmi kétség sem lehetett. Két metszés kereszt alakban, s a tályogokból véres genny buggyant elő. Az összevagdalt betegek véreztek. Foltok mutatkoztak azonban a hason és a lábszárakon, az egyik nyirokcsomó abbahagyta a gennyezési, aztán ismét megdagadt. A betegből a legtöbb esetben szörnyű szag áradt, amikor meghalt.

A sajtó, mely a patkányokról folyton fecsegett, most már egy szót sem írt semmiről. Persze, hiszen a patkányok az utcán múlnak ki, de az emberek a szobájukban. Az újságok pedig csak az utcával foglalkoznak. A prefektúra és a városi hatóság azonban már faggatni kezdték egymást. Amíg egy-egy orvosnak csupán két vagy három esetről volt tudomása, meg sem moccant senki. De aztán elegendő volt, hogy valaki gondolatban megcsinálja az összeadást. A végösszeg elképesztő volt. Alig telt el néhány nap, s a halálos esetek megsokszorozódtak. Azok szemében, akiket ez a különös betegség nyugtalanított, nyilvánvalóvá vált, hogy járványról van szó. Ezt a pillanatot szemelte ki Gastel, hogy meglátogassa Rieux-t, jóval fiatalabb kollégáját.

– Ön természetesen tudja, hogy ez micsoda, ugye?

– Várom a laboratórium eredményét – felelte Rieux.

– Én tisztában vagyok vele. Nincs szükségem bakteriológiai vizsgálatra. Pályám egy részét Kínában töltöttem, s vagy húsz esztendeje Párizsban is láttam néhány esetet. Az első pillanatban persze nem merik nevén nevezni. A közvélemény szent: semmi pánikot, csak semmi pánikot! Meg aztán ahogy az egyik kolléga mondta:

„Hát ez lehetetlen, hiszen mindenki tudja, hogy Nyugaton már nyoma sincs.” Igen, mindenki tudja, csak a halottak nem. Nos hát, Rieux, maga éppúgy tudja, mint én, hogy ez micsoda.

Rieux elgondolkodott. Dolgozószobája ablakán keresztül a sziklafal oromzatát nézte, amint a távolban bezárult az öböl felett. Kék volt ugyan az ég, de bágyadtan csillogott, s a délutáni órák haladtával mind lágyabbá vált.

– Igen, Castel – mondotta –, szinte hihetetlen, de úgy látszik, mégiscsak pestis.

Castel fölállt, és az ajtónak tartott.

– Ugye, azt is tudja, mi lesz majd a válasz, amit kapunk – szólt az öreg doktor: – „A mérsékelt éghajlatú országokban már réges-régen megszűnt.”

– No de mit jelent az, hogy megszűnt? – felelte Rieux, a vállát vonogatva.

– Hát igen. És ne feledje el: még Párizsban is, idestova húsz esztendeje.

– Mit tehetünk. Reménykedjünk, hogy most sem lesz súlyosabb, mint amilyen akkor volt. De hát ez valóban hihetetlen.

Első ízben esett meg tehát, hogy a „pestis” szót kimondták. A történet eme pillanatában, midőn Bernard Rieux éppen az ablakon néz ki, legyen szabad az elbeszélőnek igazolnia az orvos határozatlanságát és meglepetését, mert ő is ugyanúgy fogadta az eseményeket, mint a legtöbb polgártársunk, bizonyos árnyalati eltérésekkel. A csapás végeredményben megszokott dolog, de amikor lesújt ránk, nehezen hiszünk a csapásban. Ugyanannyi pestis volt már a világon, mint amennyi háború. És mégis, a pestisek és a háborúk az embereket mindig készületlenül találják. Rieux doktort is készületlenül találta, akárcsak polgártársainkat. Így válik érthetővé az orvos habozása. Így válik érthetővé az is, amiért a nyugtalanság és a bizakodás közt hanyódott. Ha kitör a háború, ezt mondják az emberek: „Nem tarthat sokáig, hiszen merő ostobaság.” Semmi kétség, hogy a háború valóban merő ostobaság, ám ez nem gátolja meg abban, hogy sokáig tartson. Az ostobaság mindig rendületlen, s erre rá is jönne az ember, ha nem gondolna mindig önmagára. Polgártársaink ebben a tekintetben olyanok voltak, mint a többi ember, önmagukra gondoltak, más szóval humanisták voltak: nem hittek a csapásban. A csapás nem emberszabású, bebeszéljük tehát magunknak, hogy a csapás valószerűtlen, rossz álom, majd csak elmúlik. De nem mindig múlik el, egyik

rossz álom jön a másik rossz álom után, és az emberek múlnak el, és elsősorban a humanisták, mert nem voltak elővigyázatosak. A mi polgártársaink sem voltak vétkesebbek, mint bárki más, csupán a szerénységről feledkeztek meg, ennyi volt az egész. Azt hitték, hogy az ő számukra még minden lehetséges, amiből az következik, hogy a csapások viszont nem lehetségesek. Csak kötötték az üzleteket, készülődtek utazásaikra, nézeteik voltak. Hogyan is gondoltak volna a pestisre, mely megsemmisíti a jövőt, az utaztatást, vitatkozást? Azt hitték, szabadok, pedig soha senki nem lesz szabad addig, ameddig csapások lesznek.

Sőt még azután is, hogy Rieux doktor beismerte barátja előtt, hogy egy maroknyi beteg, szétszórtan és bejelentés nélkül, meghalt pestisben, valószínűtlen volt számára a veszély. Aki orvos, annak már van fogalma a fájdalomról, és valamivel tágabb a képzelete. Miközben az ablakon át nézte a várost, mely nem változott meg, mindössze annyit érzett, hogy bensejében a jövő gondolatára könnyű émelygés támad, melyet nyugtalanságnak neveznek. Igyekezett gondolatban összefogni mindazt, amit erről a betegségről tudott. Számok röpködtek emlékezetében, és arra gondolt, hogy a mintegy harminc nagy pestis, melyet a történelem ismer, közel százmillió halottat követelt. No de mi az, hogy százmillió halott? Aki volt háborúban, már nem is igen tudja, mi az, hogy halott. És egy halott ember nekünk csak akkor jelent valamit, ha láttuk mint halottat, százmillió holttest, ha széthinted a történelemben, a képzelet füstje csupán. Az orvos visszaemlékezett a konstantinápolyi pestisre, mely Procopius szerint tízezer áldozatot követelt egyetlen napon. Tízezer halott ötszöröse egy nagy mozi közönségének. Lám, ezt kellene tenni. Összegyűjteni az embereket, amint kijönnek öt moziból, a város egyik terére vezetni, és ott halomra ölni őket, hogy kissé tisztán láthassunk. Így legalább ismert arcokat lehetne rakni erre a névtelen halmazra. Persze, ezt lehetetlen keresztülvinni, meg aztán ki ismer tízezer arcot? Egyébként olyan emberek, mint Procopius, nem is tudtak számolni, ez közismert tény. Kantonban, hetven évvel ezelőtt, negyvenezer patkány hullott el a pestisben, mielőtt még a lakosságra sújtott volna a csapás. De 1871-ben nem volt mód rá, hogy a patkányokat megszámlálják. A számítást hozzávetőlegesen végezték, csak úgy nagyjából, nyilvánvaló hibaforrásokkal. Ha egy patkány hossza harminc centiméter, akkor negyvenezer patkány egyvégtébe rakva kitesz...

Az orvos azonban türelmetlenkedett. Hagyta, hogy képzelete magával ragadja, pedig nem lett volna szabad. Néhány eset még nem járvány, s így elegendő, ha megteszi az óvintézkedéseket. Ahhoz kell tartanunk magunkat, amiben biztosak vagyunk: a kábulat és a teljes kimerültség, a vörös szemek, a lepedékes száj, a fejfájások, a mirigydaganatok, az őrjítő szomjúság, a delírium, a foltok a testen, a szaggató fájdalmak, és aztán végezetül... És aztán végezetül egy mondat kísértette Rieux doktort, egy mondat, mely méltón fejezte be kézikönyvében a tünetek felsorolását: „Az érverés fonalassá válik, s a halál valami jelentéktelen mozdulat alkalmával áll be.” Igen, mindennek a végén egyetlen fonálon függ az ember, s az emberek háromnegyed része, mivel ez a pontos szám, épp eléggé türelmetlen ahhoz, hogy megtegye ezt az észrevétlen s halálba döntő mozdulatot.

Az orvos még mindig kinézett az ablakon. Az üvegen túl a tavasz friss ege, itt bent az az egy szó, mely még visszhangzott a szobában: a pestis. E szó nemcsak azt tartalmazta, amit a tudomány akart érteni rajta, hanem rendkívüli képek hosszú sorozatát, melyek nem voltak összhangban ezzel a sárgásszürke várossal, mely csak mérsékelten volt élénk ebben az órában, inkább zümmögött, mint zajlott, szóval boldog volt, ha ugyan összeférhet a boldogság a komorsággal. A békés és közömbös nyugalom szinte könnyedén cáfolta a csapásról alkotott ódon képeket, a pestises Athént, amint otthagyják a madarak, a kínai városokat tele szótlan haldoklókkal, a marseille-i gályarabokat, amint lyukakba gyömöszölik a csepegő testeket, a provence-i nagy fal építését, melynek a pestishozó szél dühét kellett feltartóztatnia, Jaffát és undorító koldusait, a döngölt földre vetett nyirkos és rohadó ágyakat a konstantinápolyi kórházban, a kampóval vonszolt betegeket, az álarcos orvosok farsangját a Fekete Pestis idején, az életben maradottak párzását a milánói temetőben, a hullaszekereket a rémült Londonban s végül az emberek jajveszékelését, mely mindenütt és szüntelenül betölti a nappalokat és az éjszakákat. Nem! Mindez gyenge volt még ahhoz, hogy

kiölje ebből a napból a békét. Az ablaküvegen túl egyszerre csak egy láthatatlan villamos csengője hangzott fel, s szempillantás alatt megcáfolta a fájdalmat és a kegyetlenséget. Csak a tenger, ott, a házak fakó sakktablája szélén hirdette azt, ami sohasem nyugszik, és mindig nyugtalanító a világban. Rieux doktor pedig, aki a tengeröblöt nézte, azokra a máglyákra gondolt, melyekről Lucretius beszél, s melyeket a kórsújtotta athéniak emeltek a tengerparton. A halottakat hordták oda éjnek idején, de kevés volt a hely. Az élők egymásra rontottak, és fáklyákkal verekedtek, hogy odahelyezhessék kedveseiket. Inkább vállalták a véres küzdelmet, mint hogy elhagyják halottaikat. El lehet képzelni a vöröslő máglyákat szemben a csendes és komor tengerrel, a fáklyacsatákat, amint a szikráktól sercegő éjszakában a sűrű és mérgezett gőz az éber égbolt felé hatolt. Tartani lehetett tőle, hogy...

Csak hogy ez a szédület az ésszel szemben nem állta a sarat. Tény és való, a „pestis” szót már kimondták, és tény, hogy a csapás ebben a pillanatban is megrázott és földre terített egy-két áldozatot. De hátha abbamarad. Mi a teendő? Világosan felismerni azt, amit fel kell ismerni, aztán elkergetni a haszontalan szellemeket, és kellő módon intézkedni. A pestis azután bizonyára abbamarad, mert a pestis elképzelhetetlen, vagy pedig hibásan képzeltek el. Ha abbamarad, s ez a legvalószínűbb, minden jóra fordul. Ellenkező esetben, azaz ha nem lenne mód előbb tisztába jönni vele, s azután leküzdeni, akkor legalább megtudjuk, hogy micsoda.

Az orvos kitárta az ablakot, s a város lármája tüstént áradattá vált. Egy szomszédos üzemből gépfűrész rövid és sűrű pöfékelése szállt fel. Rieux hirtelen összeszedte magát. Itt volt a bizonyosság, a mindennapi munkában. Minden egyéb csak fonalakon függ, jelentéktelen mozdulatokon múlik, nincs mire támaszkodni. Ellátni jól a mesterséget, ez a lényeg.

Rieux doktor idáig jutott elmélkedéseiben, midőn Joseph Grand-t jelentették be neki. A városházi hivatalnokot, noha sokféle elfoglaltsága volt, szabályos időközönként statisztikai munkára osztották be az anyakönyvi hivatalban. Így ő összegezte a halálesetek számát is. Szolgálatkész természetű lévén, saját jószántából vállalta, hogy a végösszegek másolatát elviszi Rieux-nek.

Szomszédjával, Cottard-ral lépett be Grand a doktorhoz. A hivatalnok egy papírlapot lóbált.

– Emelkednek a számok, doktor úr – jelentette. – Tizenegy halott negyvennyolc óra alatt.

Rieux üdvözölte Cottard-t, és érdeklődött, hogy érzi magát. Grand magyarázni kezdte, hogy Cottard kötelességének tartja köszönetet mondani a doktor úrnak, és mentegetőzni, amiért kellemetlenséget okozott neki. Rieux azonban a statisztikai ívet nézegette:

– Nos – szólt Rieux –, el kell talán határoznunk magunkat rá, hogy nevén nevezzük a betegséget. Egy helyben topogtunk mind a mai napig. Jöjjenek csak velem, a laboratóriumba kell mennem.

– Igenis, igenis – mondogatta Grand, az orvos nyomában, a lépcsőn lefelé. – Nevükön kell nevezni a dolgokat. De hát melyik az a név?

– Nem közölhetem önnel, s nem sok hasznát venné, ha megmondanám.

– Ugye – mosolygott a hivatalnok –, nem olyan könnyű megmondani?

A katonai gyakorlótér felé igyekeztek. Cottard még mindig hallgatott. Az utcák lassan-lassan megteltek emberekkel. Az itteni tűnékeny alkonyat hátrálni kezdett az éjszaka előtt, s a még világos horizonton megjelentek az első csillagok. Néhány másodperc, s az utcák felett a lámpák az egész mennyboltot elsötétítették. Mikor kigyulladtak, a beszélgetés lármája mintha egy árnyalattal hangosabbra vált volna.

– Bocsásson meg – szólt Grand, mikor a katonai gyakorlótér sarkára értek. – Föl kell itt szállnom a villamosra. Az estéimet nem áldozhatom fel. Az én vidékemen úgy mondják, hogy „amit ma megtehetsz. . .”

Rieux már régebben észrevette, hogy Grand-nak, aki Montélimarban született, rögeszméje vidékének szólásaira hivatkozni, s aztán közkeletű fordulatokat csatolni hozzá, melyek sehonnan se valók, mint például: „álom ez az idő” vagy „tündéri világítás”.

– Igaz, persze! – szólt Cottard. – Vacsora után már nem lehet kicsalogatni az otthonából.

Rieux megkérdezte Grand-tóit, hogy most a városházának dolgozik-e. Grand azt válaszolta, hogy nem. Most magának dolgozik.

– Persze! – szólt Rieux, hogy mondjon valamit. – És halad a munka?

– Hosszú évek óta dolgozom, ahhoz képest, hogyne. Habár más értelemben véve nem valami nagy a haladás.

– De hát végül is miről van szó? – kérdezte az orvos, és megállt.

Grand hebegett, miközben kerek kalapját nagy fülére igazította. Homályosan beszélt, de Rieux annyit mégis értett belőle, hogy valami „személyiség szárnyalásáról” van szó. De a hivatalnok már el is vált tőlük, és szapora léptekkel elindult a Marne körúton, a fakúszók alatt. Cottard a laboratórium küszöbén közölte az orvossal, hogy szeretne elmenni hozzá, tanácsot kérni tőle. Rieux, zsebében a statisztikai kimutatást tapogatva, kérte, jöjjön a rendelőórájára, majd eszébe jutott, hogy másnap arra jár, ahol Cottard lakik, s közölte, hogy késő délután benéz majd hozzá.

Miután Cottard-tól elvált az orvos, azon vette észre magát, hogy Grand-ra gondol. Egy pestisjárvány kellős közepébe képzelte őt, de nem ebbe, mely bizonyára nem lesz komoly, hanem a történelem egyik nagy pestisébe. „Ez az az ember, kit az ilyen esetek megkímélnek.” Emlékezett rá, olvasta, hogy a pestis megkíméli a gyenge szervezetűeket, s hogy főként az életerős alkatúakat dönti le. Váltig Grand-ra gondolt, s úgy rémlett neki, hogy arckifejezése kissé rejtelmes.

Első látásra Joseph Grand valóban nem volt több, mint az a városházi kistisztviselő, aminek a megjelenése mutatta. Hosszú volt és sovány, lötyögtek rajta a bő ruhák, mert kiválasztásukban mindig az a csalóka ábránd vezette, hogy így tovább tartanak. Alsó állkapcsán megvolt még a legtöbb foga, a felső ínyből viszont hiányzott valamennyi. Ha mosolygott, felső ajka felhúzódott, s szája olyan volt, mint a csukáé. Ha hozzáadjuk ehhez az arcképhez egy papnövendék járását, azt a módot, ahogyan a falak mentén haladt, és besurrant a kapualjakba, a pince és a füst illatát, a jelentéktelenség megannyi vonását, akkor be kell ismernünk, hogy elképzelni sem lehetett volna másutt, mint íróasztalnál, amint a város zuhanyfürdőinek díjszabását ellenőrzi, vagy amint egy fiatal fogalmazó számára az adatokat gyűjti össze a háztartási szemét elszállítására újonnan kivetett adóról szóló jelentéshez. Még egy elfogulatlan lélek is úgy érezte volna, hogy csak azért jött világra, hogy egy törvényhatósági ideiglenes segéderő bizalmas, nélkülözhetetlen munkakörét lássa el napi hatvankét frank harmincért.

Valóban, ez volt a jellemzése, melyről azt állította, hogy ott szerepel a munkalapján, közvetlenül a „minősítés” szó nyomában. Huszonkét éve történt, hogy egyetlen szigorlata után, melyhez pénz híján nem tudott újabb szigorlatokat csatolni, elfogadta ezt az állást, mert mint mondotta, gyors „véglegesítés” reményével kecsegtették. Előbb azonban bizonyos ideig szakértelméről kellett bizonytságot tennie a városunk közigazgatását illető kényes kérdésekben. Azután kétségkívül eljut majd, mint ahogy biztosították róla, a fogalmazói állásig, mely majd gondtalanabb megélhetést jelent neki. Nyilván nem a becsvágy hajtotta Joseph Grand-t, ezt mélabús mosollyal ő maga bizonyította. De a tisztességes úton biztosított megélhetés távlata és ennek következtében annak a lehetősége, hogy kedvelt foglalatosságainak lelki-furdalás nélkül adhassa át magát, igen kívánatos volt számára. Tisztességes ok készítette, hogy az ajánlatot elfogadja, sőt, ha szabad mondani, a hűség egy eszményhez.

Évek hosszú során át tartott ez az ideiglenes állapot, az élet mértéktelen arányokban drágult, Grand bére azonban, néhány általános fizetésemelés után, még mindig nevetséges volt. Panaszkodott erről Rieux-nek, de úgy látszik, ezzel senki sem törődött. Itt mutatkozik meg Grand eredetisége vagy legalábbis annak néhány jele. Érvényesíthette volna, ha nem is a jogait, melyekben nem volt biztos, de legalább a kapott ígéreteket. Csakhogy az irodavezető, aki alkalmazta őt, már régóta meghalt, az alkalmazott pedig nem emlékezett pontosan a neki tett ígéret szavaira. Végül és főként, Joseph Grand nem tudta kifejezni magát.

Leginkább ez az utóbbi vonás jellemezte polgártársunkat, s ezt Rieux-nek alkalma volt megfigyelni. Valóban ez gátolta a panaszlevél megírásában, melyet tervezgetett. Ez gátolta abban, hogy megtegye a

körülmények követelte lépést. Úgy látszik, rendkívül nehezeére esett a „jog” szót használni, mert ebben a vonatkozásban nem érzett szilárd talajt a lába alatt, az „ígéreték” szó pedig magában foglalta volna, hogy jussát követeli, s ez vakmerőségszámba ment volna, ami alig egyeztethető össze az általa betöltött szerény munkakörrel. Másrészt azonban nem volt hajlandó a „jóindulatú”, a „kérelmezni” és a „hála” szavakat használni, mert úgy vélte, hogy nem férnek össze személyes méltóságával. Polgártársunk nem találta meg az odaillő szót, s így aztán továbbra is betöltötte jelentéktelen hivatalát, holott már eléggé élemedett korban volt. Egyébként, és ezt is ő maga közölte Rieux doktorral, a tapasztalat azt bizonyította, hogy megélhetése biztosítva van minden tekintetben, hiszen végül is nem kell mást tennie, mint hozzáidomítania szükségleteit a keresetéhez. Beismerte így, mily találó a polgármesternek, városunk egyik nagyiparosának kedvenc kijelentése, mely szerint elvégre (és jól kihangsúlyozta ezt a szót, mely az egész érvelés veleje volt), tehát elvégre eddig még soha senkit sem láttunk éhen halni. Mindenesetre az úgyszólván önmegtartóztató élet, melyet Joseph Grand élt, végül is valóban megszabadította őt minden hasonló természetű gondtól. Továbbra is kereste a megfelelő kifejezést.

Élete bizonyos értelemben szinte példás volt. Azok közül a városunkban, de egyebütt is ritka férfiak közül való volt, kiknek mindig van bátorságuk hozzá, hogy jó érzésűek legyenek. Az a kevés, amit önmagáról közölt, valóban olyan jóságról és szeretetről tanúskodott, amilyent napjainkban nem merünk bevallani. Nem szégyellte leszögezni, hogy szereti unokaöccseit és nővérét, egyetlen megmaradt hozzátartozóit, akiket kétévenként meglátogatott Franciaországban. Megvallotta, hogy fiatal korában elhunyt szüleinek emléke még mindig bánattal tölti el. Nem titkolta el azt sem, hogy mennyire szereti környékének egy bizonyos harangját, amely szelíden zeng este öt óra tájban. De egyszerű érzelmeinek felidézésére is csak igen nagy erőfeszítéssel talált szavakat. Végző soron ez a fogyatékoság okozta neki a legnagyobb gondot. „Jaj, doktor úr! – mondogatta. – Mennyire szeretném megtanulni, hogy jól fejezzem ki magamat.” Valahányszor találkozott Rieux-vel, erről mindig beszélt neki.

Ezen az estén, midőn az orvos a távozó hivatalnokot nézte, hirtelen megértette, hogy mit is akart Grand mondani: bizonyára könyvet ír, vagy valami hasonlót. Rieux-re ez megnyugtatólag hatott még a laboratóriumban is, ahová végre megérkezett. Tudta, hogy ez a gondolat ostoba, de képtelen volt elhinni, hogy a pestis tényleg befészkelődhet olyan városba, ahol szerény tisztviselők találhatók, akik tiszteletre méltó rögeszméket ápolnak. Pontosan: e rögeszmék helyét nem a pestis kellős közepébe képzelte, és az volt a véleménye, hogy gyakorlatilag a pestisnek nincs jövője polgártársaink között.

Másnap indokolatlannak ítélte erőszakoskodása árán Rieux kivívta, hogy összehívjanak egy egészségügyi bizottságot a megyeházán.

– Való igaz, hogy a lakosság nyugtalankodik – ismerte be Richárd. – Aztán a sok mendemonda mindent felnagyít. A megyefőnök azt mondta nekem: „Gyorsan intézkedjünk, ha gondolja, de csendben.” Neki egyébként meggyőződése, hogy vaklárma az egész.

Bernard Rieux maga mellé vette Castelt az autóba, s a megyeházára hajtott.

– Tudja, hogy a megyének nincs széruma? – szólt hozzá Castel.

– Tudom. Telefonáltam a raktárba. Az igazgató majd hanyatt vágódott. Persze Párizsból kell hozatni.

– Remélem, hamar megérkezik.

– Már táviratoztam – felelte Rieux. A megyefőnök nyájas volt, de ideges.

– Kezdhetjük, uraim – mondotta. – Akarják, hogy ismertessem a helyzetet?

Richárd úgy vélekedett, hogy sükségtelen. Az orvosok ismerik a helyzetet. A kérdés csupán az, hogy milyen intézkedéseket kell tenni.

– A kérdés – szólt nyersen az öreg Castel – az, vajon pestisről van-e szó, vagy sem.

Két-három orvos felhördült. A többiek szemmel láthatólag haboztak. A megyefőnök pedig felpattant, gépiesen az ajtó felé fordult, mint aki meg akar győződni róla, hogy az ajtó megakadályozza-e, hogy e szörnyűség híre kiáradjon a folyosókra. Richárd kijelentette, hogy nézete szerint nem szabad elveszteni a fejünket: lázról van szó, mely lágyéki elváltozásokkal jár, ennél többet nem lehet megállapítani, hiszen a

feltevések, a tudományban éppúgy, mint az életben, mindig veszedelmesek. Az öreg Castel, aki nyugodtan rágcsálta sárguló bajuszát, világos szemét Rieux-re vetette. Aztán jóindulatúan végigmérte a jelenlevőket, majd megjegyezte: ő nagyon jól tudja, hogy ez pestis, de azt is, hogy ha hivatalosan beismerik, akkor kénytelenek lesznek szigorú intézkedéseket tenni. Jól tudja, hogy kollégái végeredményben ettől torpannak meg, ő tehát kollégái nyugalma érdekében hajlandó elismerni, hogy nem pestisről van szó. A megyefőnök izgatott lett, és kijelentette, hogy az ilyesfajta érvelés mindenképpen helytelen.

– Nem az a fontos – mondotta Castel –, hogy az ilyesfajta érvelés helyes-e vagy sem, hanem hogy gondolatokat ébresszen.

Minthogy Rieux hallgatott, megkérdezték, mi a véleménye:

– Tífusz jellegű lázról van szó, de mirigydaganati és hányási kísérő tünetekkel. A mirigydaganatokat felvágtam, így aztán bakteriológiai vizsgálatokat tettem lehetővé, melyek eredményeként a laboratórium felismerni véli a zömök pestisbacilust. Meg kell azonban említeni a teljesség kedvéért, hogy a baktérium bizonyos sajátos módosulásai nem egyeznek a hagyományos leírással.

Richárd hangsúlyozta, hogy ez indokolttá teszi a habozást, s hogy legalább a pár napja megkezdett sorozatos vizsgálat statisztikai eredményét kellene megvárni.

– Ha egy baktérium – szólt Rieux rövid szünet után – három nap alatt négyszeresére duzzasztja a lépet, s a belfodor-nyirokcsomókat narancs nagyságúra növeli, és kásássá változtatja, akkor nincs helye a habozásnak. A fertőzési góccok kiterjedése növekedőben van. A betegség terjedésének üteme akkora, hogy ha nem fékezzük meg, két hónapon belül a lakosság felét elpusztíthatja. Nem nagyon lényeges tehát, hogy pestisnek hívjuk-e vagy növekedési láznak. A lényeges az, hogy a lakosság felének pusztulását megakadályozzuk.

Richárd úgy vélekedett, hogy nem kell az ördögöt a falra festeni, s hogy a fertőzés egyébként még nem bizonyítható, hiszen betegeinek családtagjai még egészségesek.

– Mások viszont meghaltak – jegyezte meg Rieux. – Persze, a fertőzés sohasem abszolút, mert ha az lenne, a végtelenségig növekvő számsort kapnánk, és villámgyors lenne az elnéptelenedés. Nem is arról van szó, hogy az ördögöt a falra fessük, hanem arról, hogy elővigyázatosak legyünk.

Richárd viszont abban látta a helyzet lényegét, hogy a betegség megfékezésére, ha magától nem fékeződnék meg, azokat a súlyos megelőző intézkedéseket kell életbe léptetni, melyeket a törvény előír. Ehhez pedig hivatalosan el kell ismerni, hogy pestisről van szó. A bizonyosság azonban nem teljes ebben a tekintetben, ebből következik tehát, hogy meg kell gondolni a dolgot.

– Nem az a kérdés – erősködött Rieux –, vajon a törvény előírta intézkedések súlyosak-e, hanem hogy szükségesek-e ahhoz, hogy a lakosság felének pusztulását megakadályozzuk. A többi a közigazgatásra tartozik, hiszen intézményeink azért találták ki a megyefőnököt, hogy ilyesmit végrehajtson.

– Ez kétségtelen – szólt a megyefőnök –, nekem azonban ehhez az szükséges, hogy önök hivatalosan beismerjék, hogy pestisjárványról van szó.

– Ha nem ismerjük be – szólt Rieux akkor is fennáll a lehetőség, hogy a lakosság felét elpusztítja.

Richárd kissé idegesen szólt közbe:

– Az igazság az, hogy kollégánk pestisnek tartja. Erre mutat a tüneteket összegező leírása.

Rieux azt felelte, hogy ő nem összegezte a tüneteket, csak azt írta le, amit látott. És amit látott, az nem más, mint: mirigydaganatok, foltok, delíriumos lázak, melyek negyvennyolc óra alatt végzetessé válnak. Vajon Richárd úr hajlandó-e felelősséggel állítani, hogy a járvány szigorú megelőző intézkedések nélkül megszűnik?

Richárd habozott, és Rieux-re nézett:

– Őszintén mondja meg, mit gondol. Biztos benne, hogy pestisről van szó?

– Ön rosszul teszi fel a kérdést. Nem szótári probléma ez, hanem idő kérdése.

– Ön, mint látom, úgy gondolja – szólt a megyefőnök –, hogy ha nem pestisről lenne szó, a pestisre megállapított megelőző rendszabályokat akkor is foganatosítani kellene.

– Ha egyáltalán gondolom valahogy, akkor valóban így gondolom.

Az orvosok tanácskoztak, Richárd pedig kimondta a végszót:

– Vállalnunk kell tehát a felelősséget, és úgy cselekednünk, mintha a betegség pestis lenne.

A kifejezést élénken helyeselték:

– Önnek is ez a véleménye, kedves kollégám? – kérdezte Richárd.

– A kifejezés nekem közömbös – szólta Rieux. – Mondjunk csak annyit, hogy nem szabad úgy cselekednünk, mintha a lakosság fele nem lenne kitéve a pusztulásnak, mert különben el fog pusztulni.

Az általános idegesség közepette Rieux távozott. Néhány pillanat múlva a külvárosban, mely szaglott a sült zsírtól meg a vizelettől, egy asszony fordult hozzá. Torkából a halál üvöltött, ágyéka csupa vér volt.

Az értekezlet másnapján a láz ismét terjedt valamelyest. Sőt, az újságokba is behatolt, de enyhe formában. Néhány célzást tettek rá, de beérték ennyivel. Mindenesetre Rieux két nap múlva olvashatta azokat a kis fehér plakátokat, melyeket a megyeháza sebtiben ragasztatott ki a város legszerényebb utcasarkaira. Ezekből a plakátokból nehezen lehetett bizonyosságot szerezni afelől, hogy a hatóságok szembenéztek a helyzettel. A rendelkezések nem voltak drákóiak. Látszott, hogy igen nagy engedményeket tettek, nehogy nyugtalanítsák a közvéleményt. A rendelet bevezető szavai szerint valóban néhány aggasztó lázeset fordult elő Oran közigazgatási területén, de erről a lázról még nem állapítható meg, vajon ragályos-e. Ezek az esetek még nem eléggé felismerhetők ahhoz, hogy valóban nyugtalanítóak legyenek, semmi kétség tehát afelől, hogy a lakosság megőrzi majd hidegvérét. Mindazonáltal és csupán elővigyázatosságból, melyet nyilván megért majd mindenki, a megyefőnök néhány megelőző óvintézkedést rendel el. Az óvintézkedések, ha a lakosság megérti és kellőképpen alkalmazza őket, feltétlenül útját állják a járványnak. Következésképpen a megyefőnök egy percig sem kételkedik abban, hogy a közigazgatás alárendeltjei legodaadóbb együttműködésükkel fogják támogatni az ő személyes erőfeszítéseit.

A hirdetmény azután általános intézkedéseket jelentett be, többek közt tudományos patkánytalanítást mérges gázok belövellésével a szennyvízcsatornákba és a vízszolgáltatás szigorú ellenőrzését. A leggondosabb tisztaságot ajánlotta a lakosság figyelmébe, és felszólította végül a bolhagazdákat, jelenjenek meg a városi beteggondozókban. A családoknak ezenkívül kötelezően előírták az orvos által megállapított esetek bejelentését. Hozzá kell járulniuk, hogy betegeiket különleges kórtermekben különíthessék el. Ezeket a kórtermeket egyébként úgy szerelik fel, hogy a betegek kezelése a legrövidebb ideig tartson, és a gyógyulás esélye a legkedvezőbb legyen. Néhány kiegészítő rendelkezés kötelezővé tette a beteg szobájának, valamint a szállítóeszköznek a fertőtlenítését. Ezenfelül a hozzátartozóknak csupán figyelmébe ajánlották, hogy vessék alá magukat orvosi felügyeletnek.

Rieux hirtelen elfordult a plakáttól, és visszaindult dolgozószobája felé. Joseph Grand már várta, s amikor meglátta, megint hadonászni kezdett.

– Igen – szólta Rieux –, tudom, emelkednek a számok.

A megelőző napon vagy tíz beteg szenvedett ki a városban. Az orvos azt mondta Grand-nak, hogy talán este benéz hozzá, mert meg akarja látogatni Cottard-t.

– Nagyon jól teszi – felelte Grand. – Jót tesz vele, mert úgy látom, megváltozott.

– Hogy érti ezt?

– Udvarias lett.

– Azelőtt talán nem volt udvarias?

Grand ötölt-hatolt. Azt nem mondhatja, hogy Cottard udvariatlan volt, mert ez helytelen kifejezés lenne. Ellenben csendes és zárkózott ember volt kissé vaddisznószerű modorral. Egy szoba, egy szerény vendéglő, meg aztán eléggé rejtélyes utak – ebből állt Cottard egész élete. Iratai szerint bor- és likőrügynök volt. Hébe-hóba meg-meglátogatta őt két vagy három ember, akik bizonyára ügyfelei voltak.

Esténcént eljárt néha abba a moziba, mely a házzal szemközt volt. A hivatalnok azt is észrevette, hogy Cottard, úgy látszik, kivált a gengszterfilmeket szereti. Az ügynök mindig magányosnak és bizalmatlannak látszott.

Grand szerint mindez bizony megváltozott:

– Nem is tudom, hogyan fejezzem ki magam, de, tudja, az a benyomásom, hogy igyekszik kiengesztelni az embereket. Magához akar édesgetni mindenkit. Gyakran beszél hozzám, hív, hogy menjünk együtt valahová, s én néha nem tudom visszautasítani. Érdekel egyébként, s végül is megmentettem az életét.

Cottard-hoz, öngyilkossági kísérlete óta, nem jöttek többé látogatói. Az utcán, az üzletekben, igyekezett mindenkiben rokonszenvet kelteni. Soha ilyen kedvesen nem beszélt a fűszeresekkel, soha ekkora érdeklődéssel nem hallgatta a trafikოსnét.

– Ez a trafikოსné – jegyezte meg Grand – valóságos vipera. Mondtam ezt Cottard-nak, de azt felelte, hogy tévedek, mert vannak jó tulajdonságai, csak fel kell fedezni őket.

Aztán megtörtént kétszer vagy háromszor, hogy Cottard elvitte Grand-t a város fényűző vendéglőibe és kávéházaiba. Valósággal rákapott, hogy ezeket látogassa.

– Nagyon jó helyek – mondogatta –, és aztán az ember jó társaságban van.

Grand megfigyelte, hogy a személyzet különös figyelmet tanúsít az ügynök iránt, de mindjárt megértette okát, midőn észrevette a fejedelmi borraivalókat. Cottard nagyon örült a kedveskedésnek, amivel az övét viszonzták.

Egy napon, midőn a főpincér kikísérte, és felsegítette a felöltőjét, Cottard így szólt Grand-hoz:

– Ez a derék fickó tanúskodhatik.

– Miről tanúskodhatik? Cottard ötölt-hatolt:

– Nos hát arról, hogy nem vagyok rossz ember.

Egyébként hirtelen hangulatváltozásai voltak. Egy alkalommal, midőn a fűszeres kevésbé nyájasnak mutatkozott, magából kikelve tért haza szállására:

– Egy követ fű a többiekkel az a hitvány – hajtogatta.

– Milyen többiekkel?

– Az összes többiekkel.

Sőt Grand egy különös jelenetnek is tanúja volt a trafikოსnénál. Élénken folyt a beszélgetés, miközben a trafikოსné egy újabb letartóztatási ügyel hozakodott elő, mely nagy port vert fel Algírban. Fialat kereskedelmi hivatalnokról volt szó, aki megölt egy arabot a tengerparton.

– Ha az ilyen csöcseléket börtönbe raknák – mondotta a trafikოსné –, akkor a tisztességes emberek nyugodtan aludhatnak.

Kénytelen volt azonban félbeszakítani a beszédét, mert Cottard hirtelen nagyon ideges lett, s egyetlen mentegetőző szó nélkül kipenderült a boltból. Grand és a trafikოსné szájtátva meredtek a semmibe.

A továbbiak folyamán kénytelen volt Grand egyéb változásokat is jelezni Rieux-nek Cottard jellemében.

Az ügynök ugyanis mindig igen liberális felfogású volt. Szavajárása: „A nagyok mindig megeszik a kicsiket”, kellőképpen bizonyította ezt. Egy idő óta azonban kizárólag az oráni kormányhű újságot vásárolta, és nehéz lett volna észre nem venni, hogy szándékosan olvassa nyilvános helyeken. Néhány nappal azután, hogy elhagyta ágyát, megkérte Grand-t, aki éppen a postára ment: szíveskedjék egy százfrankos utalványt feladni; ennyit küldött minden hónapban egy távol élő nővérének. Ám abban a pillanatban, midőn Grand elindult, azt mondta:

– Küldjön neki kétszáz frankot – kérte Cottard –, jó kis meglepetés lesz az neki. Azt hiszi, már megfeledeztem róla. Az igazság azonban az, hogy nagyon szeretem.

Végül pedig különös eszmecseréje volt Grand-nal. A hivatalnok ugyanis kénytelen volt válaszolni Cottard kérdéseire, akit izgatott az a kis munka, melyet Grand esténcént végzett.

– Szóval – mondotta Cottard – maga könyvet ír. Nevezzük úgy, ha akarja, csak hogy ez sokkal

bonyolultabb.

– Áhá! – kiáltott fel Cottard. – Szívesen cserélnék magával.

Grand-t meglepte a kijelentés, Cottard pedig azt dadogta, hogy ha valaki művész, akkor sok minden megoldódik.

– Miért? – kérdezte Grand.

– Nos hát azért, mert a művésznek több joga van, mint másnak. Hiszen ezt mindenki tudja. Többet engednek meg neki.

– Ugyan – szólt Rieux Grand-hoz aznap reggel, mikor a hirdetések megjelentek –, a patkányeset megzavarta a fejét, mint sok mindenkinek, ennyi az egész. És lehet, hogy a láztól is fél.

Grand így válaszolt:

– Nem hinném, doktor úr, és ha kíváncsi a véleményemre...

A patkánytalanító autó haladt el az ablak alatt, kipufogója nagy zajt csapott. Rieux hallgatott, amíg ismét megérthették egymást, és szórakozottan kérte a hivatalnok véleményét. Grand méltóságteljesen nézett az orvos szemébe:

– Ennek az embernek valami nyomja a lelkét.

Az orvos vállat vont. Ahogy a rendőrfőnök mondta, neki most sokkal fontosabb teendői vannak.

A délután folyamán Rieux megbeszélést tartott Castellal. A szérumok nem érkeztek meg.

– De hát – kérdezte Rieux – használni fognak-e egyáltalán? Nagyon fura ez a bacilus.

– Nono! – szólt Castel. – Nem osztom a nézetét. Ezeknek az állatoknak mindig sajátos az ábrázatuk. De alapjában véve ugyanarról van szó.

– Legalábbis az ön feltevése szerint. A tény az, hogy semmit sem tudunk az egésztől.

– Részemről is, persze, csak feltevés. Csakhogy mindenki így van vele.

Az orvos az egész nap folyamán érezte, hogy növekvőben van az a kis szédülés, mely mindig elfogta, valahányszor a pestisre gondolt. Végezetül beismerte aztán, hogy fél. Kétszer is bement egy-egy olyan kávéházba, mely zsúfolva volt emberekkel. Akárcsak Cottard, ő is kívánta az emberi meleget. Érezte Rieux, hogy ostobaság az egész, de mégis erről jutott eszébe az ügynök: megígérte, hogy meglátogatja.

Este volt, mikor az orvos belépett Cottard-hoz, aki ebédlője asztala mellett állt. Az asztalon nyitott detektívregény hevert. De már késő volt, s bizonyára nemigen lehetett olvasni a növekvő sötétben. Egy perccel korábban Cottard valószínűleg ült még, és elmélkedett a félhomályban. Rieux megkérdezte, hogy van. Cottard, miközben leült, azt dörmögte, hogy jól, és hogy még jobban lenne, ha biztos volna benne, hogy senki sem foglalkozik vele. Rieux megjegyezte, hogy nem lehetünk mindig egyedül.

– Ó, nem erről van szó! Én azokról beszélek, akik csak azért foglalkoznak az emberrel, hogy gyötörjék.

Rieux hallgatott.

– Nem rólam van szó, nem rólam. De olvasgattam ezt a regényt. Egyszerre csak, egy reggel, letartóztatnak egy szerencsétlent. Foglalkoztak vele, de ő erről mit sem tudott. Beszéltek róla irodákban, felírták a nevét cédulákra. Azt hiszi, hogy ez igazságos? Azt hiszi, jogunk van ilyesmit tenni egy emberrel?

– Attól függ – felelte Rieux. – Bizonyos értelemben tényleg nincs jogunk. Ám mindez másodlagos. Nem szabad hosszú időre bezárkóznunk. Önnek társaságba kell járnia.

Cottard-t, úgy látszik, idegesítette a dolog, s azt mondta, hogy ő jár is, ha kell, az egész környék tanúsíthatja. Sőt még a lakása környékén túl is vannak kapcsolatai.

– Ismeri ön Rigaud urat, az építésszt? Ő is egyik barátom.

Sűrűsödött az árnyék a szobában. A külvárosi utca megélénkült, tompa és megkönnyebbült felkiáltás üdvözölte odakünn a pillanatot, midőn a lámpák kigyulladtak. Rieux kilépett az erkélyre. Cottard a nyomában. A környező városnegyedekből, mint minden este a mi városunkban, könnyű fuvallat hömpölygetett morajokat, pörkölt-hús-illatokat, vidám és illatozó zümmögését a szabadságnak, mely nőttön-növekedett a zsvajgó ifjúságtól nyüzsgő utcán. Az éjszaka, a láthatatlan hajók nagy sikolyai, a moraj, mely a tengerből és a gomolygó tömegeből szállt fel, ez az óra, melyet Rieux oly jól ismert és

valaha annyira szeretett, most nyomasztónak tűnt fel előtte mindama dolgok miatt, melyekről tudomása volt.

– Nem kéne lámpát gyújtani? – szólt Cottard-nak.

A lámpa fényénél azután a kis ember hunyorgó szemmel nézett rá:

– Mondja csak, doktor úr, ha megbetegednék, befogadna-e az osztályára, a kórházba?

– Miért ne?

Cottard erre megkérdezte, megtörtént-e valaha, hogy letartóztattak valakit, aki éppen klinikán vagy kórházban feküdt. Rieux azt válaszolta, hogy ilyesmi megesett már, persze minden attól függ, hogy milyen a beteg állapota.

– Én – szólt Cottard – bízom önben.

Aztán megkérdezte az orvostól, vajon volna-e szíves bevinni autóján a városba.

A város központjában az utcák már néptelenebbek voltak, a világítás gyérebb. A kapuk előtt még gyermekek játszottak. Cottard kérésére az orvos leállította kocsiját egy gyerekcsoport mellett. Ugróiskolát játszottak, s nagyokat rikoltottak. De egyikük, egy lenyalt fekete hajú, egyenes választékú és piszkos arcú gyerek, mereven Rieux-re nézett világos és ijesztő szemével. Az orvos elfordította tekintetét. Cottard a járdán állt, és kezét szorította vele. Az ügynök érdes és erőltetett hangon beszélt. Kétszer-háromszor hátranézett. – Azt beszélnek az emberek, járvány van. Igaz ez, doktor úr?

– Az emberek folyton beszélnek, így van ez rendjén – szólt Rieux.

– Igaza van. És ha tízen meghalnak, azt hiszik, vége a világnak. Nem ez kéne minenkünk.

A motor már bűgött. Rieux a sebességváltót fogta, de ismét a gyermekekre nézett, aki még mindig rámeredt komoly és nyugodt tekintetével. Aztán a gyermek hirtelen, átmenet nélkül rámosolygott, úgy, hogy kilátszott valamennyi foga.

– Hát mi kéne? – kérdezte az orvos, miközben visszamosolygott a gyermekekre.

Cottard hirtelen megragadta a kocsiját, és mielőtt elrohant volna, felkiáltott könnyel és dühvel telt hangon:

– Egy jó kis földrengés!

A földrengés elmaradt, és a következő nap Rieux számára azzal telt, hogy futkározott a város egyik sarkából a másikba, eszmecserét folytatott a betegek családjával, miközben utasításokat adott a betegekre vonatkozóan. Rieux még sohasem érezte ily terhesnek a mesterségét. Azelőtt a betegek megkönnyítették feladatát, mert kitárulkoztak előtte. Első ízben esett meg, hogy tartózkodónak érezte őket, mintha betegségük rejtekébe menekültek volna valamiféle bizalmatlan megdöbbenéssel. Küzdelem volt ez, melyhez nem szokott még hozzá. Este tíz óra tájban aztán, midőn kocsija megállt egy öreg asztmás háza előtt, kit utolsónak látogatott meg, Rieux csak nagy nehezen bírt feltápászkodni az autójáról. Elmélázva nézegette a komor utcát meg a csillagokat, melyek előtűntek és tovatűntek a fekete égbolton. Az öreg asztmás ült az ágyban. Láthatólag könnyebben lélegzett, és számlálgatta a csicseriborsó-szemeket, miközben egyik lábából a másikba rakta őket. Felvidult ábrázattal fogadta az orvost.

– Nos, doktor úr, tényleg kolera?

– Honnan veszi ezt?

– Az újságokból, meg aztán a rádió is bemondta.

– Nem. Nem kolera.

– Mindenesetre – szólt az öreg rendkívül ingerülten – elvetették a sulykot, mi? a nagyokosok!

– Egy szót se higgyen belőle – mondta az orvos. Megvizsgálta az öreget, s most ott ült a nyomorúságos ebédlő közepén. Igen, az orvos félt. Tudta, hogy itt a külvárosban vagy tíz beteg várja majd másnap reggel, mirigydaganataikra görnyedve. A mirigydaganatok fölmetszése mindössze két vagy három esetben hozott enyhülést. Legtöbbjüket azonban a kórház várja, s ő tudta, hogy mit jelent a kórház a szegényeknek. „Nem akarom, hogy kísérleti nyúlunk használják”, mondta neki az egyik beteg felesége. Pedig nem lesz belőle kísérleti nyúl, csak meghal, ennyi az egész. Az elrendelt intézkedések elégtelenek, ez nyilvánvaló.

Ami pedig a „különleges felszerelésű” kórtermeket illeti, ezzel is tisztában volt: két épületszárny, ahonnan sebtiben kihordják a többi beteget, ablaknyílásait légmentesen elzárják, egészségügyi záróövezettel veszik körül. Ha a járvány nem marad abba saját jószántából, a közigazgatás elképzelte rendszabályok nem fogják leküzdeni.

Mindazonáltal a hivatalos esti közlemények továbbra is derűlátók voltak. Másnap az Adatáj-ügynökség bejelentette, hogy a megyefőnöki intézkedéseket nyugodtan fogadták, és hogy máris vagy harminc betegről tettek bejelentést. Castel telefonált Rieux-nek:

- Hány ágy van a szárnyépületekben?
- Nyolcvan.
- És, ugye, több mint harminc beteg van a városban?
- Vannak, akik félnek, és aztán a többiek, a számosabbak, akiknek még erre sem volt idejük.
- A temetéseket nem ellenőrzik?
- Nem. Telefonáltam Richard-nak, hogy határozott lépésekre és nem szavakra van szükség, és hogy a járvány ellen vagy igazi gátat kell emelni, vagy semmilyenet.
- No és?
- Azt felelte, hogy nincs rá felhatalmazása. Nézetem szerint a baj súlyosbodni fog.

A két szárnyépület valóban megtelt három nap alatt. Richárd úgy tudta, hogy ki fognak üríteni egy iskolát, és kisegítő kórháznak rendezik be. Rieux az oltóanyagot várta, és nyitogatta a mirigydagasztásokat. Castel megtért ódon könyveihez, és hosszú órákat töltött a könyvtárban.

– A patkányok pestistől hullottak el, vagy olyasvalamitől, ami nagyon hasonlít hozzá – vonta le a tanulságot. – A bolhák tízezreit terjesztették el, s ezek a bolhák továbbadják a fertőzést, mégpedig a mértani haladvány arányában, ha idejében meg nem fékezik. Rieux hallgatott.

Ekkortájt az időjárás, úgy látszik, megállapodott. A nap felszívta a záporosókból maradt pocsolyákat. Sárga fényt árasztó kék égboltozat, repülőgépberregések a növekvő hőségben, derűre biztatott minden ebben az évszakban. Mindazonáltal a láz négy nap alatt ugrásszerűen emelkedett, meglepő módon: tizenhat halott, huszonnégy, huszonnyolc, harminckettő. A negyedik napon jelentették, hogy megnyitották a kisegítő kórházat egy óvodában. Polgártársaink, kik eddig még mindig tréfákkal leplezték nyugtalanságukat, az utcákon levertebbnek és hallgatagabbnak látszottak.

Rieux elhatározta, hogy telefonál a megyefőnöknek:

- Az intézkedések elégtelenek.
- Itt vannak a számok előttem – szólt a megyefőnök. – Valóban nyugtalanítóak.
- Több mint nyugtalanítóak. Világosak.
- Kérni fogom a Főkormányzóság parancsát. Rieux letette a kagylót, és Castelhoz fordult:
- Parancsát! Amikor fantáziára lenne szükség!
- És a szérum?
- A hét folyamán megérkezik.

A megyeháza Richárd közvetítésével jelentést kért Rieux-től, hogy elküldhesse az algériai fővárosba, ahová parancsért folyamodott. Rieux klinikai leírást adott számokkal. Ugyanezen a napon mintegy negyven halottat számoltak össze. A megyefőnök, mint mondotta, magára vállalta, hogy a következő napon megszigorítja az előírt intézkedéseket. A bejelentési kötelezettséget és az elkülönítést továbbra is fenntartották. A házakat, ahol betegek laktak, le kellett zárni és fertőtleníteni, a hozzátartozókat biztonsági vesztégar alá helyezni, a temetéseket a városnak az alább olvasható feltételek mellett kellett megszerveznie. Egy napra rá megérkezett a szérum repülőgépen.

A kezelésbe vett esetekhez elegendő volt. De ha a járvány nagyobb arányokat ölt, akkor kevés. Rieux táviratára azt válaszolták, hogy a biztonsági raktár kimerült, s hogy újabb sorozat gyártásába kezdtek.

A tavasz ezalatt valamennyi környező külvárosból a piacokra érkezett. A rózsák ezrei hervadoztak az árusok kosaraiban, végig a járdákon, édes illatuk végiglibegett a városban. Látszólag semmi sem változott.

A villamosok most is tele voltak a csúcsforgalom idején, üresek és piszkosak a nap egyéb órájában. Tarrou figyelte a kis öreget, a kis öreg pedig köpködött a macskákra. Grand esténként hazatért, hogy folytassa rejtélyes munkáját. Cottard egy helyben topogott, Othon úr pedig, a vizsgálóbíró, vezette most is állatseregletét. Az öreg asztmás ide-oda töltögette a borsót, s néha össze lehetett akadni Rambert-rel, a nyugodt és érdeklődő tekintetű újságíróval. Esténként változatlanul tömeg töltötte meg az utcákat, s a mozik előtt is álltak a hosszú sorok. A járvány egyébként mintha meghátrált volna, s néhány napig mindössze vagy tíz halottat számláltak. De aztán egyszerre nyílegyenesen felszökött. Azon a napon, midőn a halottak száma ismét elérte a harmincat, Bernard Rieux a hivatalos sürgönyt olvasta, melyet a megyefőnök nyújtott át neki ezzel a megjegyzéssel: – Megijedtek. A sürgöny így szólt: „Pestisállapotot kihirdetni. Várost lezárni.”

2.

Elmondhatjuk, hogy ettől a perctől kezdve a pestis valamennyiünk ügyévé vált. A különös események meglepetést és nyugtalanságot keltettek ugyan polgártársaink körében, mégis mindeddig valamennyi folytatta tevékenységét, megszokott helyén, ahogy tudta. Kétségtelennek látszott, hogy ennek ezután is így kell majd lennie.

Mihelyt azonban bezárultak a kapuk, mindnyájan rádöbbenek, maga az elbeszélő is, hogy közös csapdába estek, s hogy ebbe bele kell nyugodni. Így történt például, hogy olyan egyéni érzés, mint egy szeretett lény távolléte, hirtelen, már az első hetekben egy egész nép érzésévé lett, s a félelemmel együtt ez okozta a legtöbb szenvedést a hosszú száműzetés idején.

A kapuk lezárásának egyik legjelentősebb következménye valóban az volt, hogy hosszabb időre el kellett szakadniuk egymástól azoknak is, akik pedig egyáltalán nem számítottak rá. Anyák és gyermekek, házastársak és szeretők, kik az előző napokban pályaudvaruk peronján két-három jó tanács kíséretében váltottak csókot, s azt hitték, hogy ideiglenesen válnak el egymástól, annyira biztosak voltak benne, hogy néhány nap vagy néhány hét múltán viszontlátják egymást hiszen beléjük evődött az ostoba emberi bizakodás, s az elutazás alig bolygatta meg mindennapos foglalatosságukat egyszerre csak áthidalhatatlan távolságban érezték magukat egymástól, mert mind a találkozás, mind az érintkezés lehetetlenné vált. A zárlat ugyanis életbe lépett már a megyefőnöki rendelet közzététele előtt néhány órával, s egyéni esetet, természetesen, nem lehetett méltányolni. Elmondhatjuk, hogy a betegség hirtelen inváziójának első hatása az volt, hogy arra készítette polgártársainkat, cselekedjenek úgy, mintha nem lennének egyéni érzéseik. A nap első óráiban, midőn a rendelet érvénybe lépett, egy sereg kérelmező rohanta meg a megyeházát. Telefonon vagy személyesen előadtak eseteket, melyek egyaránt érdekesek voltak, de amelyeket egyaránt lehetetlen volt kivizsgálni. Mert hát valóban több napra volt szükség, amíg számba tudtuk venni, hogy helyzetünk kérlelhetetlen, s hogy az „engedély”, „jóindulat”, „kivétel” szavaknak nincs többé értelmük.

Megtagadták tőlünk még azt a csekély örömet is, hogy írhattunk. Egyrészt ugyanis a várost nem kapcsolta többé az ország többi részéhez semmiféle szokásos közlekedési eszköz, másrészt pedig egy újabb rendelet megtiltott minden levelezést, nehogy a posta fertőzést továbbítson. Eleinte néhány kiváltságos egyén összejászhatott a városkapuknál az őrség tagjaival, akik hajlandók voltak üzeneteket továbbítani a külvilágnak. De ez is csupán a járvány első napjaiban történt, oly pillanatban, mikor az örök még természetesnek találták, ha engednek a részvét érzésének. Bizonyos idő múltán azonban még az örök is belátták, milyen súlyos a helyzet, s nem voltak hajlandók vállalni olyan felelősséget, melynek horderejével maguk sem lehettek tisztában. Kezdetben engedélyezték az interurbán telefonbeszélgetéseket, de a nyilvános fülkékben akkora torlódás keletkezett, a vonalakat annyira igénybe vették, hogy néhány napra teljesen föl kellett függeszteni, majd szigorúan arra korlátozták, amit sürgős esetnek hívnak, amilyen a haláleset, a születés meg a házasság. A távirat maradt tehát egyetlen segélyforrásunk. Olyan lények, kiket az értelem, a szív és a test kötelékei fűztek össze, arra fanyalodtak, hogy ennek az ősi közösségnek a jelképeit tízszavas sürgönyök nagybetűiben keressék. Aztán, mivelhogy a táviratban használható kifejezések hamar elhasználódnak, a hosszú együttélések és fájdalmas szenvedélyek sebtiben összegeződtek ilyesfajta kész és időnként csereberélgetett formulákban: „Jól vagyok. Vigyázz magadra. Öllelek.”

Néhányan közülünk mégis a fejükbe vették, hogy írnak, s hogy a külvilággal levelezhessenek, olyan megoldásokat agyaltak ki fáradhatatlanul, melyek végül is minden esetben önáltatásnak bizonyultak. Ha mégis sikerült valamit az általunk kiagyalt módon kijuttatni, sorsa felől semmit sem tudtunk meg, mert válasz nem érkezett. Ekkor aztán heteken át ugyanazt a levelet írtuk meg újra és újra. Újra és újra lemásoltuk ugyanazokat a közlendőket és ugyanazokat a híradásokat, olyannyira, hogy bizonyos idő múltán

a szavak, melyek először vérrel borítva léptek ki szívünkől, üressé és értelmetlenné váltak. Erre gépiesen újra lemásoltuk, és e halott frázisok segítségével próbáltunk jeleket adni nehéz életünkről. Végül aztán a távirat színtelen jeladása kívánatosabbnak látszott ennél a terméketlen párbeszédnél, melyet egy fallal folytattunk, s amely konok és meddő monológ volt csupán.

Egyébként néhány nap múlva, midőn nyilvánvalóvá vált, hogy senkinek sem sikerülhet elhagyni városunkat, felvetődött a kérdés, vajon engedélyezhetnék-e a visszatérést azoknak, kik a járvány előtt távoztak el. Néhány napi gondolkodás után a megyeháza igenlő választ adott. Pontosán megszabta azonban, hogy a hazatérők semmilyen esetben sem léphetnek ki a városbeli. Szabadon visszatérhetnek, de nem szabad nekik ismét eltávozniuk. Erre aztán néhány család, igaz, hogy kevesen, könnyelműen fogta fel a helyzetet, s mivel a vágy, hogy viszontláthassa rokonait, legyőzött benne minden óvatosságot, felszólította az illetőket, hogy éljenek az alkalommal. De a pestis rabjai azután igen hamar megértették a veszélyt, melynek kitették volna hozzátartozóikat, és belenyugodtak, hogy egymástól távol kell tűnniök. A betegség legsúlyosabb fokán csak egyetlen esetben történt meg, hogy az emberi érzések erősebbnek bizonyultak a kínos haláltól való félelemnél. Nem két szerelmezt kergetett egymás karjaiba a szerelem, legyőzve a szenvedést is, mint ahogy várható lett volna. Mindössze az öreg Castel doktorral történt meg és a feleségével, akik öreg házaspár voltak. Castelné asszony néhány nappal a járvány előtt ment át az egyik szomszédos városba. Még csak olyan családi életről sem lehetett ebben az esetben szó, mely a világnak a mintaszerű boldogság példáját nyújthatná, s az elbeszélőnek módjában áll megmondani, hogy ezek a házastársak minden valószínűség szerint nem voltak mindeddig biztosak benne, vajon elégedettek-e házasságukkal. De ez a kényszerű és hosszas távollét végleg bizonyosságot szerzett nekik afelől, hogy nem tudnak egymás nélkül élni, és hogy ehhez a hirtelen kiderült igazsághoz képest a pestis jelentéktelen dolog.

De ez kivétel volt. Az esetek többségében az egymástól való elszakíttóság, s ez nyilvánvaló volt, csak a járvánnyal együtt szűnhetett meg. Az az érzés, mely az életünk volt, s amelyről azt hittük, hogy jól ismerjük (az irániaknak, mint mondtuk, egyszerűek a szenvedélyei), mindnyájunk szemében új arcot öltött. Férfjéből és szeretőkből, akik a legnagyobb bizalommal voltak párjuk iránt, kibújt a féltékenység. Férfiak, kik a szerelemben felszínesnek hitték magukat, állhatatossá lettek. Fiúk, kik úgyszólván rá sem néztek az anyjukra, míg a közelében éltek, most nyugtalan megbánást éreztek, mert a barázdás anyai arc kísértetként járt az emlékezetükben. Ez az erőszakos és tökéletes elszakadás, melynek jövője kiszámíthatatlan volt, meghökkentett bennünket, mert képtelenek voltunk elhessegetni kísértő emlékét, hiszen oly közeli volt még, de máris oly távoli, s most betöltötte napjainkat. Valójában kétszeresen szenvedtünk, először a saját szenvedésünk gyötört, azután a távollevő fiú, hitves vagy szerető elképzelt szenvedése.

Polgártársaink más körülmények között egyébként megtalálták volna a tevékenyebb, külterjesebb életbe vezető kibúvót. Ám a pestis egyúttal tétlenségre kárhoztatta őket; kénytelenek voltak beérni azzal, hogy komor városunkban tekeregjenek, és napról napra az emlékezés megtévesztő játékát üzzék. Mert céltalan sétáinkban mindig ugyanazokon az utakon kellett áthaladniok, és egy ilyen kis városban ezek az utak általában azonosak voltak azokkal az utakkal is, melyeket máskor a távollevővel együtt jártak be.

Így hát a pestis legelőször a száműzetést hozta meg polgártársainknak. És az elbeszélőnek az a meggyőződése, hogy itt mindenki nevében megírhatja azt, amit ő maga is átélt akkor, hiszen sok polgártársunkkal egyidőben élte át. Bizony, a száműzetés érzése volt az az űr, melyet szüntelenül magunkban hordtunk, az a körülhatárolt izgalom, az esztelen vágy, hogy visszafelé menjünk, vagy hogy ellenkezőleg, sietessük az idő lépteit, az emlékezet égető nyilait. Bár néhányszor szabadjára engedték képzeletünket, és azzal játszottunk, hogy vártuk a hazatérést jelző csengetést vagy a jól ismert lépteket a lépcsőházban, és ezekben a pillanatokban hajlandók voltunk elfelejteni, hogy a vonatok dermedten állnak, és úgy intéztük dolgainkat, hogy otthon legyünk abban az időben, amikor az esti gyorsal érkező utas a környékünkre ér, azért az nyilvánvaló volt, hogy az ilyen játékok nem tarthatnak sokáig. Mindig eljött a

pillanat, amikor világosan láttuk, hogy a vonatok nem érkeznek meg. Tudtuk ilyenkor, hogy elszakítottóságunk sokáig fog tartani, nekünk pedig meg kell kísérelnünk kiegyezni az idővel. Ekkor aztán visszaállítottuk rabságunkat, a múltunkra voltunk utalva, és ha néhányan mégis kísértésbe estek közülünk, hogy a jövőben éljenek, hamarosan lemondtak róla, legalábbis annyira, amennyire lehetett, mert megkapták a sebeket, melyeket a képzelet ejt végül mindenkin, aki bízik benne.

Polgártársaink csakhamar mindnyájan leszoktak róla, hogy akár négy szemközt, akár nyilvánosan számítgassák, meddig tarthat a kölcsönös távollét. Miért? Azért, mert amikor a borúlátók például hat hónapra becsülték, s amikor már előre kimerítették az eljövendő hat hónap minden keserűségét, nagy kinnal felvontatták bátorságukat a megpróbáltatás szintjére, megfeszítették erejüket, hogy állják a sarat a szenvedés magaslatán, mely a napoknak ily hosszú sorozatán fog végignyújtózni – ilyenkor néha egy utcai ismerős, egy értesítés az újságban, egy pillanatnyi gyanú vagy hirtelen tisztánlátás meggyőzte őket, hogy mindent összevéve, semmi ok sincs rá, hogy a betegség ne tartson tovább hat hónapnál, akár egy évig is, sőt annál is tovább.

Ebben a pillanatban hirtelen összeomlott bennük a bátorság, az akarat és a türelem, és úgy érezték, hogy soha többé nem mászhatnak ki ebből a lyukból. Kénytelenek voltak tehát nem gondolni többé a megszabadulás időpontjára, nem fordulhattak már a jövő felé, és szüntelenül – hogy úgy mondjam – szemellenzővel jártak. Ez az óvatosság, ez a furfangoskodás a fájdalommal, a készenlét beszüntetése, hogy ne kelljen harcolni, alig járt eredménnyel. A rettegett összeomlás gondolatát elhessegették maguktól, de megfosztották magukat azoktól az elég gyakori pillanatoktól is, melyekben a jövő viszontlátás képzetei a pestist feledtetni bírták velük. Így aztán elcsúsztak félúton a szakadékok és a csúcsok között, inkább lebegtek, semmint éltek meddő emlékek és értelmetlen napok kiszolgáltatottjaiként. Kóbor árnyékok voltak, csak akkor kaphattak volna erőre, ha kénytelen-kelletlen fájdalmuk rögeibe kapaszkodnak.

Átélték így minden rab és száműzött szenvedését, ami nem egyéb, mint együtt élni a meddő emlékezéssel. Hiszen a múlt, melyen folyton-folyvást elgondolkoztak, csak fájdalmat okozott. Mert hiába szerették volna hozzáadni mindazt, amit – sajnálatukra – nem tettek meg, mikor még módjukban állt volna azzal, akit most visszavárnak. És mert rabságuk minden mozzanatába, még a viszonylag boldog pillanatokba is belevegyítették a távollévőt is. Saját lényük nem nyújtott többé kielégülést. Mint aki türelmetlen a jelenben, ellenséges szemmel tekint a múltba, jövője pedig egyáltalán nincs, ilyenek voltunk mi, akár csak azok, kiket az emberi jogszolgáltatás vagy gyűlölet rács mögötti életre kényszerít. Egyetlen módja volt, hogy kiszabaduljunk az elviselhetetlen szünidőből: képzeletben ismét elindítani a vonatokat, és kitölteni az órákat egy konokul hallgató csengő ismétlődő csengetésével.

Száműzetés volt, igaz, de az esetek többségében otthoni száműzetés. S noha az elbeszélőnek is csak a mindenki száműzetésében volt része, nem szabad megfeledkeznie az újságíró Rambert-ről, valamint mindazokról, kiket mint utazókat lepett meg a pestis, és tartott vissza a városban, s kiknek a távollét még gyötrelmesebb volt, mert elszakítva éltek attól a lénytől, kit nem láthattak viszont, és az országtól, ahová tartoztak. Az általános száműzetésben ők voltak a leginkább száműzöttek, mert az idő bennük is felszította, mint mindenkinben, a vele együtt járó aggodalmat, de őket még a tér is megláncolta, s szüntelenül beleütköztek a falba, mely pestises menedéküket elválasztotta elvesztett hazájuktól. Kétségkívül ők voltak azok, kik a napnak minden órájában ott bolyongtak a poros városban, estéket idézve fel magukban, melyeket csak ők ismertek, és a hazai reggeleket. Fájdalmukat ilyenkor megmérhetetlen jelekkel táplálták, valamint lehangoló üzenetekkel, amilyen a fecskék röpte, egy harmatos alkonyat, vagy amilyenek ama furcsa sugarak, melyeket a nap felejt néha elhagyott utcákon. Behunyták szemüket a külvilág felé, mely mindig meg tud menteni mindentől, csökönnyösen melengették nagyon is valóságos agyrémeiket, és minden erejükkel egy olyan föld képzeteit hajszolták, hol egy bizonyos fény, két-három domb, egy kedvenc fa és női arcok teremtettek számukra pótolhatatlan éghajlatot.

Hogy végül még határozottabban beszéljünk a szerelmesekről, kik a leginkább érdekesek, s kikről az elbeszélőnek talán inkább áll módjában beszélni, a szerelmeseket egyéb aggodalmak is gyötörték, melyek

közül a lelkipurdalást kell megemlítenünk. Ez az állapot valóban lehetővé tette nekik, hogy érzelmeiket afféle lázas tárgyilagossággal szemléljék. És ritkán történt meg, hogy saját gyengeségük ilyenkor meg ne világosodott volna előttük. Az első alkalmat erre abban lelték meg, hogy lám, mily nehezen tudják pontosan elképzelni, vajon mit tesz a távollevő lény. Rosszallották, hogy mennyire nincs tudomásuk az illető napi elfoglaltságáról. Nemtörődömséggel vádolták magukat, amiért hanyagságukban nem tudakolták meg, és amiért úgy tettek, mintha elhinnék, hogy a szerető lény számára a szeretett lény napi elfoglaltsága nem minden öröme a forrása. Ettől a pillanattól fogva könnyű volt már visszatekinteniük szerelmükre, és megvizsgálni fogyatékoságait. Rendes körülmények között mindnyájan tudjuk, vagy legalább érezzük, hogy nincs olyan szerelem, melyet ne lehetne még tökéletesebbé tenni. Mégis belenyugszunk, több vagy kevesebb béketűréssel, hogy a mi szerelmünk maradjon közepszerű. De az emlékezés igényesebb. A balszerencse pedig, mely kívülről rontott reánk, s egy egész várost ostromozott rendkívüli következetességgel, nem csupán igazságtalan szenvedést hozott nekünk, mely miatt joggal méltatlankodhattunk volna. Arra is ösztökélt, hogy önmagunkat kínozzuk, és rábírt, hogy elfogadjuk a fájdalmunkat. Ez is egyik eszköze volt a betegségnek arra, hogy elterelje a figyelmet, és összezavarja a tényeket.

Így hát bele kellett nyugodnia mindenkinek abba, hogy egyik napról a másikra éljen egyedül a mennybolttal. Az általános elhagyatottság, mely végül talán majd megacélozza a jellemeket, eleinte inkább felszínessé tette őket. Nem egy polgártársunkra például újabb rabszolgaság telepedett, mely a nap meg az eső szolgálatára rendelte őket. Úgy látszott, hogy első ízben szereztek az időjárásról közvetlen benyomást. Ábrázatuk földerült az aranyos fény pusztá megjelenésére, az esős napok viszont sűrű fátylat vontak arcuk és gondolataik elé. Néhány héttel korábban még nem voltak kiszolgáltatva ennek a gyengeségnek és értelmetlen leigázottságnak, mert a világgal szemben nem álltak egyedül, s mert az a lény, aki akkor még velük élt, bizonyos mértékben előbbre való volt, mint a saját világuk. De az említett pillanattól fogva nyilvánvaló volt, hogy kiszolgáltatottjai lettek az ég szeszélyeinek, azaz szenvedtek és reméltek oktalanul.

Ebben a tökéletes magányban senki sem várhatott a szomszédjától segítséget. Magára maradt mindenki az aggodalmaival. Ha megesett, hogy valaki közülünk megpróbálta szívét kitárni vagy csak éppen hogy említeni érzéseit, a kapott választ, bármilyen volt is, legtöbbször sértőnek találta. Észrevette ilyenkor, hogy ő meg a társa nem ugyanarról a dolgról beszélnek. Mert ő bizony hosszú napok kérdését és szenvedését sűrítette kifejezéssé, s a kép, melyet továbbítani akart, a szenvedélyes várakozás lassú tüzen érlelődött. A másik ellenben közkeletű érzelmre gondolt, piacon árult fájdalomra, sorozatban gyártott mélabúra. Akár jóindulatú, akár ellenséges volt a válasz, mindig célját tévesztette, jobb volt hát lemondani róla. Vagy pedig, legalábbis azok, kiknek a csend elviselhetetlen volt, s mivel a többiek nem tudtak rálelni a szív igazi beszédére, ráfanyalodtak a piaci nyelvre, s maguk is a hétköznapi egyszerű érintkezésének, az újsághíreknek és a napi krónikának nyelvén beszéltek. A legigazabb fájdalmakat is a társalgás lapos fordulataival fejezték ki, s ez szokásukká vált. A pestis rabjai csak ilyen áron tudták elnyerni házmesterük együttérzését vagy hallgatóik érdeklődését.

Igaz, hogy bár szorongásuk csupa fájdalom volt, és jóllehet üres szívüket is nehezen viselték, mégis meg kell állapítani, s ez itt a legfontosabb, hogy a pestis első időszakában ezek a száműzöttek kiváltságos egyének voltak. Abban a pillanatban ugyanis, midőn a lakosság már-már fejét vesztette, nekik minden gondolatuk teljességgel a várva várt lény körüljárt. Az általános kétségbeesésben a szerelmi önzés óvta őket, s a pestisre csak annyiban gondoltak, amennyiben elszakadásukat esetleg örökössé tehetné. Üdvös szórakozottság vett erőt rajtuk a járvány kellős közepén, s ezt hajlandók voltunk hidegvérnek hinni. Kétségbeesésük megmentette őket a pániktól, ez volt balszerencsájük jó oldala. Ha megtörtént például, hogy egyiküket elvitte a betegség, a legtöbbször ideje se volt rá, hogy észrevegye. Alighogy kicsöppent abból a hosszan tartó belső beszélgetésből, melyet egy árnyal folytatott, átmenet nélkül lódult a föld sűrű csendjébe. Hiszen nem volt ideje semmire sem.

Mialatt polgártársaink próbálták kiegyezni ezzel a váratlan száműzetéssel, a pestis örököt állított a kapuk elé, és visszatessékelt a hajókat, melyek Oran felé igyekeztek. A zárlat óta egyetlen jármű sem jutott be a városba. Ettől a naptól fogva úgy festett, mintha az autók körbe-körbe keringenének. A kikötő is furcsa képet öltött azok szemében, kik a körutakról tekintettek le rá. A megszokott élénkség, mely a tengerpart egyik első kikötőjévé tette, hirtelen megszűnt. Még látható volt néhány hajó, melyet vesztegár alá helyeztek. Ám a rakodópartokon a leszerelt nagy daruk, az oldalukra billentett csillék, a magányos hordó- és zsákrakások bizonyították, hogy még a kereskedelem is belehal a pestisbe.

Polgártársaink a szokatlan látvány ellenére is, úgy látszik, nehezen értették meg, hogy mi is történt velük. A közös érzés – valaminek a hiánya vagy a félelem – megvolt bennük, de egyéni gondjaik továbbra is előtérben maradtak. Még senki sem fogadta el igazán a betegséget. A legtöbbjük arra volt elsősorban érzékeny, ami megzavarta életmódjában, vagy sértette érdekeit. Bosszankodtak, felingerültek, s ilyen érzelmekkel bizony nem nagyon lehetett ellenállni a pestisnek. Első ösztönük például az volt, hogy a közigazgatást vádolják. A megyefőnök válasza a bírálatokra, melyeknek szócsöve a sajtó volt („Nem lehetne-e enyhíteni a kilátásba helyezett rendszabályokon?”), meglehetősen váratlanul jött. Eddig még sem az újságokkal, sem az Adatáj-ügynökséggel nem közölték hivatalosan a betegség statisztikai adatait.

A megyefőnök napról napra közölte az ügynökséggel, de arra kérte, hogy heti jelentésben összegezze.

Mindazonáltal a közönség még ekkor sem foglalt azonnal állást. Úgy látszott, hogy a közlemény, mely szerint a harmadik pestishét háromszázkét halottat követelt, nem mozgatta meg a képzeletét. Egyrészt azért, mert talán nem valamennyi pestisben halt meg. Másrészt pedig a városban senki sem tudta, hogy normális körülmények között hetenként hányan szoktak meghalni. A városnak kétszázezer lakosa volt. Nem tudták, vajon normális-e a haláleseteknek ez az aránya. Az adatok részletezésével sohase törődnek az emberek, holott nyilvánvalóan az az érdekes. A közönségnek nem volt, hogy úgy mondjam, összehasonlítási alapja. Csak nagy sokára ébredt rá a közvélemény az igazságra, amikor megállapította, hogy emelkedik a halálesetek száma. Az ötödik hétnek háromszázhuszonegy halottja volt, a hatodiknak pedig háromszáznegyvenöt. A számok emelkedése ékesen szólt, de nem volt eléggé meggyőző, s így polgártársaink, nyugtalanságuk közepette, továbbra is azt hihették, hogy a baj bizony kellemetlen, de mégiscsak átmeneti.

Továbbra is az utcákat rótták, s a kávéházi teraszokra telepedtek. Általában nem voltak gyávák, beszédükben több volt a tréfa, mint a jajveszékelés, s úgy tettek, mintha jókedvűen vennék a nyilvánvaló átmeneti nehézségeket. Megóvták a látszatot. A hónap vége felé azonban, körülbelül az imahét alatt, melyről majd később lesz szó, komolyabb átalakulások változtatták meg városunk arcát. A megyefőnök mindenekelőtt a járművek közlekedése és az élelmezés tárgyában intézkedett. Az élelmezést korlátozták, a benzint adagolták. Sőt a villanyárammal való takarékoskodást is előírták. Csak a nélkülözhetetlen termények érkeztek Oranba szárazföldi vagy légi úton. Így aztán a luxusüzletek egyik napról a másikra bezártak, a többi üzletek kirakatüvegén pedig nemleges szövegű táblák díszeltek, mialatt a vásárlók hosszú sorai álldogáltak ajtaik előtt.

Oran így különös külsőt öltött. A gyalogjárók száma emelkedett, és az üzletek és egyes hivatalok bezárása miatt napközben is sok ember ténfergett tétlenül az utcákon meg a kávéházakban. Pillanatnyilag még nem voltak munkanélküliek, csak szabadságotak. Oran ilyenkor, például úgy délután három óra körül, derült időben, azt a csalóka benyomást keltette, mintha ünneplő város lenne, melynek leállították a forgalmát, és bezárták az áruházait, hogy lehetővé tegyenek egy tömegfelvonulást, a lakosság pedig mintha elárasztotta volna az utcákat, hogy részt vegyen a népünnepélyen.

A mozik természetesen kihasználták az általános szabadságolást, és nagy pénzeket kerestek. De a filmeknek a megyében való továbbítását megszüntették. Két hét múltán a mozik kénytelenek voltak már egymás közt cserélgetni műsoraikat, s bizonyos idő múlva mindig ugyanazt a filmet vetítették. Bevételük azért mégsem csökkent.

Aztán a kávéházak, a tekintélyes tartalékok jóvoltából, melyek felhalmozódtak ebben a városban, ahol a bor- és az alkoholkereskedelem az első helyen áll, ugyancsak táplálhatták látogatóikat. Meg kell állapítani, hogy sokat ittak. Egy kávéház kifüggesztette, hogy „boros gége a járvány vége”, s így a közönség ösztönös elképzelése, hogy a szesz megvéd a fertőző betegségektől, megszilárdult a közvéleményben. Éjszakánként, két óra tájt, elég tekintélyes volt azoknak az iszákosoknak a száma, akiket kikergettek a kávéházakból, s akik az utcák szélében és hosszában csak úgy ontották a derűlátó kijelentéseket.

De mindezek a változások bizonyos értelemben oly rendkívüliek voltak, és oly hirtelen mentek végbe, hogy nem volt könnyű normálisnak és tartósnak tekinteni őket. Az eredmény az volt, hogy továbbra is előtérbe helyeztük egyéni érzelmeinket.

Két nappal a kapuk lezárása után Rieux doktor a kórházból kimenet Cottard-ral találkozott, akinek arcáról sugárzott az elégedettség. Rieux gratulált, hogy ilyen jól néz ki.

– Igen, egészen jól vagyok – szölt a kis ember. – De mondja csak, doktor úr, ugye, ez a nyavalyás pestis, ugye, ez kezd komolyra válni?

Az orvos beismerte, hogy úgy van, Cottard pedig bizonyos derűvel állapította meg:

– Minek is szűnne meg? A feje tetejére áll itt minden. Egy darabig együtt lépegettek. Cottard elmesélte, hogy egy kövér fűszeres, ki a közelében lakott, élelmiszert halmozott, hogy majd drágán eladhassa, aztán konzervdobozokat találtak az ágya alatt, mikor érte jöttek, hogy kórházba vigyék. „Ott meg is halt. A pestis, az nem fizet.” Ilyen történetekkel volt tele Cottard a járványról, igazakkal és valótlannal. Beszéltek például, hogy egyik reggel a központban egy férfin a pestis tünetei mutatkoztak, s amikor már félrebeszél, kirohant a házból, rárontott az első szembejövő nőre, szorongatni kezdte, és azt kiabálta, hogy ő pestises.

– Hát így van! – jegyezte meg Cottard kedveskedő hangon, mely sehogyan sem illett kijelentéséhez. – Nemsokára mindnyájan megbolondulunk, annyi biztos.

Ugyanaznap délután Joseph Grand rászánta magát, hogy bizalmas vallomást tegyen Rieux doktornak. Észrevette ugyanis Rieux-né asszony fényképét az íróasztalon, s az orvosra tekintett. Rieux azt felelte, hogy felesége a városon kívül részesül ápolásban. „Bizonyos értelemben – szölt Grand – szerencse.” Az orvos azt válaszolta, hogy kétségtelenül szerencse, csak meg is gyógyuljon a felesége, mint ahogy reméli.

– Ahá! – szölt Grand. – Értem.

Mióta Rieux ismerte, most első ízben történt meg, hogy elkezdett folyékonyan beszélni. Igaz, hogy még mindig kereste a szavakat, de csaknem mindig sikerült is megtalálnia, mintha régóta gondolkozott volna azon, amit éppen kimondott.

Igen fiatalon nősült, nagyon fiatal, szegény lányt vett el, aki a szomszédságában lakott. Tanulmányait is azért szakította félbe, és azért ment állásba, hogy megnősülhessen. Jeanne is, akár csak ő, otthon ülő volt. Valahányszor látogatóba ment hozzá, Jeanne szülei kicsit nevettek ezen a hallgatag és ügyetlen kérőn. Az apa vasutas volt. Amikor pihenőnapja volt, ott ült mindig egy sarokban, az ablak mellett, elgondolkodva, nézte a mozgalmas utcát, hatalmas tenyereit a combjára fektetve. Az anya szüntelenül a konyhában volt. Jeanne segített neki. Olyan picit volt, hogy Grand-t mindig elfogta az aggodalom, valahányszor átment az úttesten. A járművek ilyenkor mintha óriások lettek volna. Egyszer csak, egy karácsonyi bolt előtt Jeanne, aki csodálkozva nézte a kirakatot, feléje hajolt ezekkel a szavakkal: „De szép!” Erre ő megszorította a lány csuklóját. így dőlt el, hogy egybekelnek.

A történet folytatása Grand szerint igen egyszerű volt. így van ez mindenkivel: az emberek megházasodnak, egy kicsit még szeretnek, dolgoznak. Addig dolgoznak, amíg elfelejtenek szeretni. Jeanne is dolgozott, mivelhogy az irodafőnök nem tartotta meg az ígéreteit. Itt aztán egy kis fantáziára volt szükség, mert nem volt könnyű megérteni, hogy mit is akart Grand mondani. A fáradtság volt az oka, hogy szabadjára hagyta a dolgokat, mindinkább elhallgatott, és nem erősítette meg fiatal felesége hitét abban, hogy szereti. Egy dolgozó férfi, a szegénység, a lassan bezáródó jövő, az esti csend az asztal körül, ilyen

világban nincs hely a szenvedély számára. Valószínű, hogy Jeanne szenvedett. De mégis maradt, hiszen megesik, hogy sokáig szenved valaki, anélkül, hogy tudná. Az évek pedig múltak. Később aztán elment. Persze nem egyedül ment el. „Nagyon szerettelek, de most már fáradt vagyok... Nem boldogít, hogy elmegyek, de ahhoz, hogy az ember újrakezdje, nem szükséges boldognak lenni.” Körülbelül ezt írta.

Joseph Grand ugyancsak szenvedett. Ő is újrakezdhetne volna, mint ahogy Rieux is megjegyezte. Csakhogy már elvesztette a hitét.

Egyszerűen azért, mert még mindig a nőre gondolt. Szívesen írt volna neki levelet, hogy tisztázza magát. „Csakhogy ez nehéz eset – mondotta. – Már régóta gondolok rá. Amíg szerettük egymást, addig megértettük egymást szavak nélkül is. De a szerelem nem tart örökké. A kellő pillanatban meg kellett volna találnom azokat a szavakat, melyek visszatartották volna őt, de nem bírtam megtalálni.” Grand kifújta az orrát egy kockás kendőbe. Aztán a bajuszát is végigsimította. Rieux nézte.

– Bocsásson meg, doktor úr – szólt az öreg –, de hogy is mondjam?... Magában megbízom. Magával tudok beszélgetni. Ilyenkor aztán elfog az érzékenység.

Grand szemmel láthatólag vagy ezer mérföldnyire volt a pestistől.

Este Rieux megsürgönyözte a feleségének, hogy a várost lezárták, hogy ő jól van, s hogy az asszony továbbra is vigyázzon magára, s hogy sokat gondol rá.

Három héttel a kapuk lezárása után Rieux éppen a kórházból jött ki, mikor egy fiatalember várta a kapunál.

– Bizonyára megismer még – szólt a fiatalember. Rieux mintha ismerte volna, de nem volt biztos benne.

– Az események előtt érkeztem ide – folytatta a másik –, hogy felvilágosítást kérjek öntől az arabok életkörülményeiről. Raymond Rambert a nevem.

– Hja, igen – szólt Rieux. – Nos hát, most aztán van szép riporttémája.

Az újságíró idegesnek látszott. Azt mondta, hogy nem erről van szó, s hogy most támogatásért jött Rieux doktorhoz.

– Elnézését kérem – fűzte hozzá –, de nem ismerek senkit ebben a városban, újságunk állandó tudósítója pedig, sajnos, agyalágyult.

Rieux javasolta, hogy gyalogoljon be vele a belvárosba, ahol utasításokat kell adnia az egyik beteggondozónak. Végigrótták a négernegyed sikátorait. Közeledett az este, de a város, mely ilyenkor oly zajos volt azelőtt, most furcsán elhagyatottnak látszott. Egy-egy trombitahang röppent fel a még mindig aranyló ég felé. Mindössze ennyi bizonyította, hogy a katonák még mindig úgy tesznek, mintha mesterségüket üznék. Eközben, mialatt végighaladtak a meredek utcákon, a mór házak kék, sárga és lila falai közt, Rambert nagyon izgatottan beszélt. Párizsban hagyta a feleségét. Tulajdonképpen nem a felesége, de olyan, mintha az lenne. Már a város lezárásakor táviratozott neki. Eleinte azt gondolta, hogy átmeneti dologról van szó, s ezért nem is akart mást, mint levelezni vele. Orani kollégái azt felelték, hogy semmit sem tehetnek érte, a postáról kiutasították, a megyeházán egy titkárnő a szemébe nevetett. A sort állók közt két órán át várakozott, míg végre felvettek tőle egy táviratot ezzel a szöveggel: „Minden rendben. Vizontlátásra.”

Másnap reggel azonban, mikor fölkel, hirtelen eszébe ötlött, hogy végeredményben azt sem tudja, meddig tarthat ez. Elhatározta tehát, hogy elutazik. Minthogy jól beajánlották (az ő szakmája sokféle kedvezménnyel jár), bejutott a megyefőnöki hivatal igazgatójához, kinek elmondta, hogy nem sok köze van Oranhoz, semmi értelme, hogy itt maradjon, hiszen csak véletlenül került ide, azaz méltányos volna, ha megengednék neki, hogy elmehessen, még akkor is, ha távozása után vesztegzár alá helyeznék. Az igazgató azt mondta neki, hogy megérti a helyzetét, csakhogy senkivel sem lehet kivételt tenni, majd utánaéz a dolognak, de hát a helyzet bizony súlyos, semmiképpen sem intézkedhet.

– Hát elvégre – mondta Rambert – nekem semmi közöm ehhez a városhoz.

– Természetesen, de hát reménykednünk kell benne, hogy nem tart sokáig a járvány.

Búcsúzóul igyekezett megvigasztalni Rambert-t: figyelmébe ajánlotta, hogy érdekes riportanyagot

találhat Oranban, s hogy végeredményben nincs olyan esemény, melynek ne lenne jó oldala. Rambert a vállát vonogatta. Éppen a város központjába értek.

– Ugye, érti, doktor úr, micsoda képtelenség ez? Nem azért jöttem a világra, hogy riportokat csináljak. De lehetséges, hogy azért jöttem a világra, hogy egy nővel éljek. Ez talán nincs rendjén?

Rieux megjegyezte, hogy ez bizony természetes.

A belső körutakon nem volt látható a megszokott tömeg. Néhány járókelő iparkodott távoli lakása felé. Egyik sem mosolygott. Íme, gondolta Rieux, az Adatáj mai jelentésének eredménye. Huszonnégy óra múltán polgártársaink majd ismét reménykedni kezdenek. Ám a mai napon a számok még nagyon is frissen élnek az emlékezetben.

– A helyzet az – szölt Rambert minden átmenet nélkül hogy nemrégiben kerültünk össze, és jól megvagyunk egymással.

Rieux egy szót se szölt.

– De hát untatom önt – folytatta Rambert. – Csak azt akartam megkérdezni öntől, nem tudna-e igazolást adni arról, hogy nekem nincs ez az átkozott betegségem. Azt hiszem, ezzel talán mennék valamire.

Rieux fejbölintással helyeselt, és hirtelen elkapott egy kisfiút, aki nekiesett a lábának, majd szelíden talpra állította. Továbbmentek, és a katonai gyakorlóterre értek. A fikuszok és pálmák ágai mozdulatlanul csüngtek, szürkén a portól, a Köztársaság egyik szobra körül, melyet por és piszok borított. Megálltak az emlékmű alatt. Rieux váltogatva dobogott cipőivel, melyeket fehér réteg takart. Ránézett Rambert-re. Az újságíró borotvátlan volt, arckifejezése konok és bosszús, posztókalapja kissé hátratulva, ingének gallérja kigombolva a nyakkendő alatt.

– Biztos lehet benne, hogy én megértem – szölt végül Rieux –, de az ön okfejtése nem helytálló. Nem állíthatok ki önnek ilyen igazolást, mert tény, ami tény, nem tudom, vajon elkapta-e vagy nem ezt a betegséget, s még ha nem kapta is el, hiába kezeskedem, hiszen amíg a rendelőmből eljut a megyeházaig, vígan elkaphatja a fertőzést. És még ha...

– És még ha? – szölt Rambert.

– És még ha megadnám is ezt az igazolást, nem sok hasznát venné.

– Miért nem?

– Azért, mert ebben a városban ezrével vannak az emberek ugyanolyan helyzetben, mint ön, és mégsem lehet megengedni nekik, hogy eltávozzanak.

– De hátha ők sem kapták még meg a pestist?

– Ez az ok még nem elégséges. Tudom, hogy ostobaság ez az egész ügy, de egyaránt érint mindnyájunkat. Olyannak kell vennünk, amilyen.

– De én nem vagyok idevaló!

– Mostantól fogva, sajnos, maga is idevaló lesz, mint a többiek mindahányan.

Az újságíró tűzbe jött:

– Emberség kérdése az egész, esküszöm önnek. Ön, úgy látszik, nincs tisztában vele, hogy mit jelent egy ilyen távollét két embernek, akik jól megértik egymást.

Rieux egy ideig nem válaszolt, majd megjegyezte, hogy érzése szerint tisztában van vele. Leghőbb vágya, hogy Rambert viszontlássa párját, és hogy mindazok, akik szeretik egymást, ismét összekerüljenek, csak hogy rendeletek meg törvények is vannak, aztán itt a pestis, az ő szerepe pedig megtenni azt, amit meg kell tenni.

– Nem – felelte Rambert keserűen –, ön képtelen megérteni. Ön az ész nyelvén beszél, ön egy elvont világban él.

Az orvos fölemelte szemét a Köztársasági emlékműre, s megjegyezte: ő nem tudja, vajon az ész nyelvén beszél-e, csak azt tudja, hogy az evidencia nyelvén beszél, s a kettő nem okvetlenül azonos. Az újságíró megigazította nyakkendőjét:

– Így tehát más módon kell dűlőre jutnom, ugye? Én pedig – folytatta már-már kihívóan – itthagynom ezt

a várost.

Az orvos megjegyezte, hogy ő még ezt is megérti, de hogy ez már nem tartozik órá.

– De igen, ez önre tartozik – szólt Rambert hirtelen és erőszakosan. – Azért jöttem önhöz, mert mondták, hogy önnek nagy része van az elrendelt tilalmakban. Erre azt gondoltam, hogy legalább egy esetben túlteszi magát rajtuk. De, amint látom, önnek minden mindegy. Nem gondolt senkire. Nem vette számításba azokat, akik távol vannak egymástól.

Rieux beismerte, hogy bizonyos értelemben igaz, amit mond, nem szándékozott az illetőket számításba venni.

– Persze! Tudom – folytatta Rambert –, most majd a közszolgálatra fog hivatkozni. Csakhogy a közjó az egyesek jólétéből áll.

– Ugyan, kérem – szólt az orvos, mint aki szórakozottságából tér magához –, vannak szabályok, és vannak kivételek. Ne ítéljünk elhamarkodottan. Rosszul teszi, ha méltatlankodik. Ha tud segíteni magán, én igazán örülni fogok neki. Csakhogy vannak dolgok, amiket hivatásomnál fogva tilos megtennem.

Az újságíró türelmetlenül megrázta a fejét.

– Igaz, nem lenne szabad méltatlankodnom. És mennyi idejét elvettem.

Rieux arra kérte, hogy értesítse, mit intézett, s hogy ne nehezteljen rá. Bizonyára megvan a módja annak is, hogy egyetértsenek. Rambert erre hirtelen meghökken, s rövid szünet után azt mondta:

– Biztos vagyok benne, igen, biztos vagyok benne, akaratom ellenére és mindannak ellenére, amiket az imént mondott.

Tétovázott:

– De nem tudok egyetérteni önnel.

Kalapját homlokába húzta, és szapora léptekkel távozott. Rieux látta, amint betér abba a szállodába, ahol Jean Tarrou lakott.

Egy pillanat múlva az orvos megrázta a fejét. Az újságírónak igaza van, hogy türelmetlenül kívánja a boldogságot. De vajon abban igaza van-e, hogy őt vádolja? „Ön egy elvont világban él.”

Vajon elvont világ volt-e a kórház az elmúlt napokban, ahol a pestis duplájára emelte fejadagját, s az áldozatok középarányosa hetenként ötszázra emelkedett? Igen, a szerencsétlenségben volt egy adag elvontság és valóságosság. Ám, ha az elvontság fejébe veszi, hogy megöl téged, akkor bizony foglalkozni kell az elvontsággal. És Rieux csak annyit tudott, hogy ennél könnyebb dolgok is vannak. Nem volt könnyű dolog például igazgatni ezt a kiegészítő kórházat (most már három is volt belőle), amit rábíztak. Az egyik szobában, mely a vizsgálóterembe nyílt, felvételi szobát rendeztetett be. A kimélyített padlót krezzillel kevert vízzel borították, melynek közepén kis téglasziget volt. A beteget a szigetre helyezték, gyorsan levetkőztették, ruhái a vízbe estek. Megmosdatták, szárazra törölték, ráadták az érdes kórházi inget, azután Rieux megvizsgálta, majd átvitték az egyik kórterembe. Még az udvarait is kénytelenek voltak felhasználni az egyik iskolának, mely most ötszáz ágyat fogadott be, és csaknem valamennyi foglalt volt. A reggeli felvétel után, melyet maga irányított, a betegeket beoltották, a daganatokat felvágták, majd Rieux átnézte az adatokat, s hazatért, hogy megtartsa délutáni rendelését. Végül, az est folyamán, betegeit látogatta, és késő éjszaka tért haza. Az előző éjszaka anyja észrevette, hogy amikor menyé táviratát odanyújtotta, az orvos keze reszketett.

– Igen – szólt az orvos –, de ha erőt veszek magamon, nem leszek ilyen ideges.

Életerős volt és ellenálló. Valójában nem is volt még fáradt. De a beteglátogatások, például, már elviselhetetlenné váltak számára. A járványos láz megállapítása egyértelmű volt a beteg azonnali eltávolításával. Ekkor kezdődött az „elvont világ” és az igazi nehézség, mert a család tudta, hogy a beteget most már csak gyógyultan vagy holtan fogja viszontlátni. „Doktor úr, szánjon meg!” – mondta Loret-né, a Tarrou szállodájában dolgozó szobalány anyja. Mit jelent ez? Persze hogy szánta őket. De ez nem segített senkin. Telefonálnia kellett. És máris felhangzott a mentőkocsi tülkölése. A szomszédok eleinte kinyitották az ablakokat, és lenéztek. Később már bezárták nagy sietséggel. Ekkor kezdődött a küzdelem, a zokogás, a

rábeszélés, vagyis az elvont világ. A láztól és aggodalomtól túlfűtött lakásokban a téboly színjátékai peregtek. A beteget azonban elvitték. Rieux elmehetett.

Az első esetekben beírta azzal, hogy telefonált, s máris loholt a többi beteghez. Nem várta meg a mentőautót. De a rokonok ekkor bezárták az ajtót, mert a pestis jelenléte kedvesebb volt nekik, mint az elkülönítés, melynek ismerték már a kimenetelét. Kiáltások, parancsok, rendőri, majd később katonai közbelépések: ostrommal vették be a beteget. Rieux az első hetekben kénytelen volt a mentőautó érkezéséig ott maradni. Utóbb, midőn minden egyes orvost már önkéntes felügyelő kísért az útján, Rieux már ismét futhatott egyik betegől a másikhoz. De kezdetben minden este olyan volt, mint az, amikor Loret-néhoz ment, egy legyezőkkel és művirágokkal díszített kis lakásba, és az anya, miközben ajtót nyitott, rosszul sikerült mosollyal mondta: – Remélem, ez nem az a láz, amelyikről mindenki beszél. Ő pedig fölemelte a takarót meg az inget, és némán nézegette a vörös foltokat a hason meg a combokon, a puffadt nyirokcsomókat. Az anya leánya lábszárai közé nézett, és nem tudott uralkodni magán, ordított. Így jajveszékelt az anyák minden este, „elvont” ábrázattal a feltárt hasak előtt, melyek a halál összes jeleit hordozták. Karok kapaszkodtak minden este Rieux karjába, fölösleges szavak, ígéret, és könnyek tódultak elő, a mentőkocsik túlkölése minden este rohamokat váltott ki, melyek éppoly haszontalanok, mint minden fájdalom. És a mindig egyforma esték hosszú beteglátogatásai után Rieux nem remélhetett semmi mást, csak hasonló jelenetek végeláthatatlanul hosszú sorozatát. Igen, a pestis, akár az elvont világ, monoton volt. Egyvalami változott talán, s ez maga Rieux volt. Érezte is ma este, a Köztársaság emlékműve előtt, de tudatában csak az a súlyos közöny volt, mely lassan-lassan betöltötte, miközben folyton a szálloda kapuját nézte, amerre Rambert távozott.

Néhány kimerítő hét után, az alkonyatok után, midőn a város kiömlik az utcákra, s ott kering szakadatlanul, Rieux belátta, hogy nem kell már védekeznie a szánalom ellen. Ha a szánalom haszontalan, akkor belefáradunk. A nyomasztó napok után csak abban az érzésében lelt enyhülést az orvos, hogy szíve lassan bezárul. Tudta, hogy ez megkönnyíti majd feladatát. Örült neki. Midőn anyja hajnali két órakor ajtót nyitott neki, és kétségbe ejtette a fia üres tekintete, azt a valamit siratta, ami akkor az egyetlen enyhülés lett volna az orvosnak. Kissé hasonlítanunk kell az elvont világhoz, ha küzdeni akarunk ellene. De hát meg tudta volna-e érteni ezt Rambert? Az ő szemében az elvont világ mindazt jelentette, ami útjában állt a boldogságának. Rieux pedig jól tudta, hogy az újságírónak bizonyos értelemben igaza van. De tudta azt is, hogy az elvont világ néha eresebbnek bizonyul, mint a boldogság, és ilyenkor, de csakis ilyenkor, nem lehet számításon kívül hagyni. Nyilván ez történt Rambert-rel, s az orvosnak alkalma volt a részleteket is megtudnia Rambert bizalmas vallomásából. Így aztán újabb területeken szemlélhette ezt a konok küzdelmet az egyes ember boldogsága és a pestis elvont világa közt, a küzdelmet, mely ebben a hosszú időszakban városunk egész életét magába foglalta.

De ami egyeseknek az elvont világ volt, másoknak az volt a valóság. Az első pestishónap vége komor volt, mert újra fellángolt a járvány, s mert Paneloux atya, a jezsuita, aki az öreg Michelnek segített betegsége kezdetén, dörögdelmes prédikációt tartott. Paneloux atya már előzőleg kitüntette magát gyakori cikkeivel az oráni Földrajzi Társulat közlönyében. Itt közölt felirat-rekonstrukciói irányadók voltak. De szerzett magának egy szélesebb körű hallgatóságot is, mint amekkora egy szakembernek dukál, ugyanis előadássorozatot tartott a modern individualizmusról. Ennek során szenvedélyesen hirdetett egyfajta igényes kereszténységet, mely egyaránt távol áll a modern szabadosságtól és az elmúlt évszázadok maradiságától. Ebből az alkalomból nem volt rest kemény igazságokat mondani hallgatóinak. Innen a hírneve.

Ennek a hónapnak a vége felé városunk egyházi hatóságai elhatározták, hogy a maguk módján ők is küzdeni fognak a pestis ellen közös imahét szervezésével. A nyilvános kegyeletnek ezt a megnyilvánulását vasárnapi misével kívánták berekeszteni, amelyet Szent Rókus, a pestises szent tiszteletére mondanak.

Felkérték Paneloux atyát, hogy ebből az alkalomból álljon ki a szószékre. Már vagy két hét óta félretette Szent Ágostonról és az afrikai egyházzal szóló munkáit, melyek megkülönböztetett helyet szereztek neki rendtársai között. Ez a lobbanékony, szenvedélyes természetű ember szilárd eltökéltséggel fogadta el a rábízott feladatot. Még el sem hangzott a prédikáció, s máris szóbeszéd tárgya lett a városban, sőt, fordulópontot jelentett, a maga módján, ez időszak történetében.

Az imahéten népes közönség vett részt. Nem mintha Oran lakói rendes körülmények között különösebben jámborak lennének. Vasárnap délelőtt például a fürdőzés komoly vetélytársa a misének. Sőt, azt sem lehet mondani, hogy hirtelen megvilágosodott volna az elméjük, és megtértek. Hanem egyrészt a város lezárása és a kikötői tilalom miatt nem lehetett fürdeni, másrészt pedig igen sajtáságos lelkiállapotban voltak: a meglepő események, melyek rájuk sújtottak, nem hatoltak legbensejükbe, de azért világosan érezték, hogy valami megváltozott. Mindamellet sokan remélték, még mindig, hogy a járvány abbamarad, s hogy őket családjukkal együtt megkíméli. Ezért aztán úgy érezték, hogy még semmire sincsenek kötelezve. A pestis az ő szemükben csak kellemetlen látogató volt, aki egy szép napon távozni fog, úgy, ahogy jött. Megriadtak, de nem estek kétségbe, s így nem érkezett még el a pillanat, mikor a pestisben majd saját életformájukat pillantják meg, s amikor elfelejtik azt az életet, amelyet a pestis megjelenése előtt éltek. Mindent összevéve, várakozó állásponton voltak. A vallást illetően, valamint sok más probléma tekintetében a pestis sajtáságos lendülettel ajándékozta meg őket, mely egyaránt távol volt a közönytől meg a szenvedélytől, s melyet a „tárgyilagosság” szó elég jól meghatároz. A legtöbben azok közül, kik részt vettek az imahéten, magukévá teheték volna például azt a megjegyzést, melyet a hívek egyike tett Rieux doktor jelenlétében: „Ártani semmiképpen sem árthat.” Maga Tarrou is, miután bejegyezte füzetébe, hogy ilyen esetben a kínaiak dobolni szoktak a pestis géniuszának, hozzáfűzte, hogy teljességgel lehetetlen megállapítani, vajon a valóságban a dobszó hatásosabb-e, mint a járványt megelőző intézkedések. Még csak annyit tett hozzá, hogy a kérdés eldöntése végett tudnunk kellene, vajon van-e a pestisnek géniusza, mert tudatlanságunk ezen a téren minden elképzelhető nézetet meddőségre kárhoztat.

Tény azonban, hogy városunk székesegyházát nagyjából megtöltötték a hívek az egész hét folyamán. Az első napokban sokan még kint maradtak a pálma- és gránátalmakertekben, melyek a templompitvarral szemben terültek el, és onnan hallgatták az imák és segélykérések özönét, mely az utcákra is kiáradt. Ám a példa ragadós, és a példa hatására ők is lassan-lassan rászánták magukat, hogy bemenjenek, s hogy belekeverjék félénk hangjukat a hívek reszponzumaiba. Vasárnap aztán már népes tömeg özönlötte el a templom hajóját, elborította a templompitvart, sőt a legalsó lépcsőfokot is. Még előző este beborult az ég, zuhogott az eső. A kint rekedt hívek kinyitották esernyőjüket. Tömjén és ázott szövet illata szálldogált a székesegyházban, midőn Paneloux atya a szószékre lépett.

Középtermetű, zömök ember volt. Mikor a szószék peremének támaszkodott, és nagy kezével megmarkolta a fát, csak alakjának vastag, fekete tömege látszott, s felette orcájának két pirosposzsgás foltja meg a fémkeretes szemüveg. Hangja erős volt és szenvedélyes, messzire hangzott, s midőn egyetlen heves és keményen tagolt mondatával ráförmedt a gyülekezetre: „Testvéreim, a balszerencse utolért benneteket, testvéreim, megérdemeltétek!” – moraj futott végig a gyülekezeten egészen a templompitvarig.

A folytatását mintha nem fűzte volna logikai fonál ehhez a lendületes bevezetéshez. Csak a beszéd folyamán értették meg polgártársaink, hogy az atya ügyes szónoki fogást használt, midőn kemény ütésenként egyszerre adta meg az egész prédikáció tárgyát. És valóban, Paneloux közvetlenül e kijelentés után idézte Mózes második könyvének az egyiptomi pestisre vonatkozó szövegét, és így szólt: „E csapás már első ízben is azért jelent meg a történelemben, hogy lesújtson az Úr ellenségeire. A fáraó szembeszegült az Örökkévaló szándékaival, de a pestis térdre kényszerítette. Isten csapása a történelem kezdete óta földre sújtja a gőgösöket és az elvakultakat. Elmélkedjétek rajta, és hulljatok térdre.”

Az eső odakünn ráduplázott, s ez az utolsó mondat úgy zengett a síri csendben – melyet csak fokozott a zápor kopogása az ablakokon –, hogy néhányan a hallgatók közül, másodpercnyi habozás után, székükről

előrecsúsztak a térdeplőre. Voltak, akik azt hitték, hogy követni kell példájukat. Itt-ott egy-egy szék ropogása, s máris térdre rogyott az egész hallgatóság. Paneloux ekkor fölegyenesedett, mélyet lélegzett, és folytatta mind nagyobb és nagyobb nyomatékkal: „Ha most odajutottunk, hogy a pestis veletek néz farkasszemet, az annak a jele, hogy elérkezett a pillanat, mikor magatokba kell szállnotok. Az igazaknak nincs mit félniük tőle, de a gonoszak méltán reszketnek. A mindenség hatalmas csűrében a kérlelhetetlen cséphadaró addig csépeli az embergabonát, míg a szalmát elválasztja a magjától. Több lesz a szalma, mint a mag, sokan vannak az elhivatottak, de kevesen a választottak, hanem hát nem az Isten akarta ezt a szerencsétlenséget. Nagyon is sokáig egyezkedett ez a világ a gonosszal, nagyon is sokáig hagyatkozott rá az isteni könyörületre. Egy kis szánom-bánom, ugye, s aztán kezdhethük előlről. A bűnbánatra persze mindenki elég erősnek érezte magát. A kellő pillanatban bárki átérezheti. Előtte, gondolták, csinálhatsz, amit akarsz, utána az isteni könyörület mindent eligazít. Márpedig ez nem tarthat sokáig. Isten, aki oly sokáig fordította e város lakói felé könyörületes arcát, belefáradt a várakozásba, csalatkozott örök reménykedésében, s egyszerre elfordította tekintetét. Isten világossága elhagyott bennünket, s íme, most jó időre a pestis sötétsége vesz körül!”

A padsorokban felhorkant valaki, ingerülten, mint egy ló. Rövid szünet után az atya halkabban folytatta: „Az Arany legendá-ban olvassuk, hogy Humbert lombardiai király idejében Itáliát oly kegyetlen pestis pusztította, hogy az élők száma alig volt elegendő a holtak eltemetésére, s ez a pestis főként Rómában és Paviában dühöngött. És egy jó angyal jelent meg, s látták, amint parancsokat ad a vadászgerelyt tartó gonosz angyalnak, azt parancsolja neki, hogy sújtson le a házakra, és ahány ütés ért egy házat, annyi halott hagyta el azt a házat.”

Paneloux ekkor kinyújtotta kurta karjait a templompitvar felé, mintha a zápor mozgó függönye mögé mutatna: „Testvéreim – szólt erőteljesen –, ugyanez a halálos hajtóvadászat zajlik le ma utcáinkon. Nézzétek csak a pestis angyalát, szép, mint Lucifer, és csillogó, mint a gonoszság maga. Odatelepedett háztetőitekre, jobbában hajításra lendíti a vörös kopját, baljával egyik házatokra mutat. Ujja ebben a pillanatban talán a te kapud felé mutat, s a kopja már koppan is a fán. És abban a szempillantásban a pestis belép hozzád, letelepszik szobádban, s várja hazatértedet. Ott van, vár, türelmes, figyelmes és bizonyos, mint maga a világrend. A kezét, melyet feléd nyújt, semmilyen földi hatalom, sőt, jól jegyezzétek meg, még a haszontalan emberi tudomány sem tudja visszalökni. Nem kerülhetitek el. Kicsépelnek benneteket a fájdalom véres szérűjén, s aztán félredobnak a szalma közé.”

Ezután az atya még jobban kiszélesítette a cséphadaróról festett megrendítő képet. Felidézte a fából való hatalmas szerszámot, mely a város felett ing, találomra lesújt, majd vértől csorog, mikor visszapattan, s végül széthinti a vért meg az emberi fájdalmat „a barázdákon, ahol majd az igazság arat”.

Paneloux atya elhallgatott a hosszú körmondattól, haja a homlokába lógott, testét remegés rázta, s ezt kezével továbbadta a szószéknek, majd folytatta, tompábban, de vádoló hangon: „Igen, elérkezett a magunkba szállás órája. Azt hittétek, hogy Istent elegendő vasárnaponként látogatni, s aztán szabadok vagytok egy héten át. Azt gondoltátok, hogy néhány térdhajlítás kiengeszteli őt vétkes nemtörődömségetekért. Csakhogy a közöny nincs ínyére az Istennek. Ritka látogatásaitokat az ő kifogyhatatlan gyengédsége elégtelennek találta. Gyakrabban akart látni benneteket, mert ő ilyen módon szeret, és -valljuk meg – ez az egyetlen módja a szeretetnek. De lám, belefáradt a várakozásba, s hagyta, hogy a csapás meglátogasson benneteket, miként meglátogatta a bűn valamennyi városát, amióta története van az emberiségnek. Most már tudjátok, mi a bűn, miként megtudta azt Káin, megtudták a fiai, az özönvíz előttiek, a Szodoma– és a Gomorra-beliak, a fáraó, Jób és valamennyien a kárhozottak. És miként ők annak idején, most ti is más szemmel néztek a teremtett lényekre és dolgokra, mióta ez a város bezárta falait körülöttetek és a csapás körül. Most már tudjátok, hogy, íme, rátérhetünk a lényegre.”

Most nyirkos szél zúdult be a templomhajóba, s a gyertyák lángja sercegve hajladozott. Átható viaszszag, köhögések s egy tüsszentés hatolt Paneloux atya felé, aki, miután körmönfont átmenete nagy tetszést aratott, nyugodt hangon folytatta: „Tudom, sokan kérdezik most közületek, hogy hová is akarok

kilyukadni. Az igazsághoz akarlak eljuttatni benneteket, s értésetekre adni, hogy örvendezzettek, mindannak ellenére, amit elmondottam. Elmúlt már az idő, mikor jó tanáccsal és testvéri kézzel lehetett benneteket a jóra ösztökélni. Ma már parancs az igazság. Az üdvösség útját pedig vörös kopja mutatja nektek, a vörös kopja ösztökél az üdvösség útjára. Itt nyilvánul meg, testvéreim, végül is az isteni könyörület, mely bevitte mindenhová a jót meg a rosszat, a haragot és a szánalmat, a pestist és az üdvözülést. Ez a csapás, mely lesújt rátok, fölemel, és megmutatja az utat nektek.

Valamikor régen az abesszíniai keresztények a pestist isteni eredetűnek tartották, és hatásos módját látták benne az örök élet megszerzésének. Azok, akiket nem fertőzött meg, a pestiseselek lepedőibe takaróztak, hogy biztosan meghaljanak. Kétségtelen, hogy az üdvözülésnek ez az esztelen módja korántsem ajánlatos. Sajnálatos mohóságról tanúskodik, mely a göggel rokon. Ne siessünk jobban, mint Isten, mert minden, ami a megváltozhatatlan rendet akarja gyorsítani, melyet egyszer s mindenkorra megszabott, eretnkségre vezet. De azért tanulságos ez a példa. A mi elménknek, mely már tisztábban lát, megcsillogtatja az örök élet egy szépséges fénysugarát, mely ott szunnyad minden szenvedésnek a mélyén. És ez a fény megvilágítja az alkonyati utakat, melyek a szabaduláshoz vezetnek. Kinyilvánítja az isteni akaratot, s az isteni akarat a rosszat jóvá változtatja hiánytalanul. Még ma is, még ezen a halálba, rettegésbe és jajveszékelésbe torkolló ösvényen át is a csend felé vezet, mely lényeges eleme mindennek, ami élet. Íme, testvéreim, a mérhetetlen vigasz, melyet ide akartam hozni közétek, hogy ne csak dorgáló szavakat vigyetek innen magatokkal, hanem megnyugtató ígét is.”

Mindenki érezte, hogy Paneloux a végére ért. Odakünn az eső is elállt. A vízzel és napfényel kevert égből immár fiatalabb világosság ömlött le a térre. Az utcáról hangok zaja, járművek suhanása szállt fel, nyelv, egy ébredő város beszéde. A hallgatóság halk neszezéssel, tapintatosan szedelőzködött. Az atya mindazonáltal tovább fűzte a szót, s kijelentette, hogy a pestis isteni eredetének és e csapás büntető jellegének bizonyításával ő be is fejezte, mert berekesztésül nem szándékszik ékesszóláshoz folyamodni, nem lenne helyénvaló, annyira tragikus ez a téma. Úgy érzi, minden világos itt mindenkinek. Arra emlékeztetett csupán, hogy a marseille-i nagy pestis alkalmával Mathieu Marais, a krónikás, panaszkodott, amiért a pokolba kell alámerülnie, s hogy segítség és remény nélkül kell élnie. Lám, ez mutatja, hogy Mathieu Marais vak volt! Paneloux atya ezzel szemben soha jobban nem érezte még a mindenkinek felajánlott isteni segedelmet és a keresztény reménységet. Minden reménykedéssel szemben reméli, hogy e borzalmas napok és a haldoklók jajszvai ellenére, polgártársaink az éghez intézik majd az egyetlen keresztény szót, a szeretet szavát. A többit bízzák Istenre.

Hogy valóban volt-e hatása polgártársainkra ennek a prédikációnak, azt nehéz lenne megmondani. Othon úr, a vizsgálóbíró kijelentette Rieux doktornak, hogy Paneloux atya fejtegetését „abszolúte megcáfolhatatlannak” találta. Ám nem mindenkinek volt ilyen határozott véleménye. Mindössze az történt, hogy a prédikáció egyesekkel még inkább érezte azt a mindeddig határozatlan sejtést, hogy egy ismeretlen bűn miatt valami felfoghatatlan bebörtönzésre ítélték őket. Erre aztán egyesek folytatták a maguk kis életét, s hozzáidomultak a kolostorba zárkózáshoz, mialatt mások előtt, éppen ellenkezőleg, egyetlen gondolat lebegett: kimenekülni ebből a börtönből.

Az emberek eleinte föl se vették, hogy elvágták őket a külvilágtól, mint ahogy föl se vették volna, ha bármilyen átmeneti kellemetlenség zavarja őket, föltéve, hogy csak egy-két szokásukat érinti. De egyszerre csak tudatosodott bennük, hogy bezárták őket az égbolt földje alá, ahol már lassan felsistereg a nyár, s megérezték, habár zavarosan, hogy ez a bezártság egész életüket fenyegeti, s hús estéken megfrissülő erejük néha kétségbeesett tettekre ösztökéli őket.

Először is – és lehet, de nem biztos, hogy több esemény összejátszásának hatására – ettől a vasárnaptól fogva ülte meg a városunkat egy bizonyos félelem, mely úgy- szólnán általános volt, s arányaiból arra lehetett következtetni, hogy polgártársaink valóban kezdték megérteni helyzetüket. Városunk légköre ebből

a szempontból kissé módosult. Ám hogy a változás valójában a légkörben zajlott-e le vagy pedig a szívekben, ez itt a kérdés.

Néhány nappal a prédikáció után történt, hogy Rieux, ki éppen Grand-nal tárgyalta ezt az eseményt, miközben a külváros felé tartott, egy férfiba botlott a sötétben. Előttük kacsázott, s nem nagyon igyekezett előre. Városunk lámpaoszlopai, melyeket mind később és később gyújtottak meg, ebben a pillanatban hirtelen felragyogtak. A magas lámpa, mely a két sétáló mögött volt, egyszerre csak megvilágította a férfiút, aki csukott szemmel, hangtalanul nevetett. Fehérlő arca megfeszült a néma derútól, és nagy cseppekben folyt róla a verejték. Rieux és Grand elmentek mellette.

– Bolond ez – szólt Grand.

Rieux, aki karon fogva vonszolta Grand-t, érezte, hogy a hivatalnok remeg az izgalomtól.

– Nemsokára már csak bolondok lesznek ezen a tájon – mondta Rieux.

Fáradt volt. Érezte, hogy kiszáradt a torka.

– Ígyunk valamit.

A kis kávéházban, ahová beléptek, egyetlen lámpa világított a pult fölött, a levegő sűrű volt és vöröses, az emberek meg halkán beszélgettek, csak úgy összevissza. Grand a pultnál az orvos meglepetésére valami szeszt rendelt, egy hajtásra kiitta, s azt mondta, hogy nagyon erős. Aztán mindjárt távozni akart. Odakünn úgy rémlett Rieux-nek, hogy az éjszaka csupa jajgatás. Valahol a fekete égen, a lámpaoszlopok felett tompa suhogás idézte emlékezetébe a láthatatlan cséphadarót, mely szüntelenül ott suhog a meleg levegőben.

– Szerencsére, szerencsére – szólt Grand.

Rieux tűnődött, vajon mit akarhat mondani.

– Szerencsére – mondta Grand – nekem van munkám.

– Igen – szólt Rieux –, ez valóban előny.

S mivel nem akarta tovább hallgatni a suhogást, megkérdezte Grand-tól, hogy meg van-e elégedve munkájával.

– Nos hát, azt hiszem, jó úton járok.

– Sok van még hátra belőle?

Grand felélénkült, a szeszes ital heve hangjába költözött.

– Nem tudom. De nem is ez a kérdés velege, doktor úr, nem ez a kérdés velege, nem.

Rieux érezte a sötétségben, hogy Grand hadonászik. Úgy látszik, éppen megfogalmazott valamit, s aztán egyszerre csak szaporán beszélni kezdett:

– Azt akarom, látja, doktor úr, hogy amikor a kézirat megérkezik a kiadóhoz, és a kiadó elolvassa, felálljon, és így szóljon munkatársaihoz: „Uraim, le a kalappal!”

A nem várt kijelentés meglepte a doktort. Úgy rémlett neki, hogy társa olyan mozdulatot tesz, mint aki kalapot emel, kezét fejéhez emeli, aztán kinyújtja karját vízszintesre. Odafenn a fura suhogás mintha újult erővel hangzott volna föl.

– Igen – szólt Grand –, tökéletesnek kell lennie.

Noha Rieux nemigen volt járatos az irodalmi szokásokban, mégis az volt az érzése, hogy a dolgok nem ilyen egyszerűen zajlanak le, s hogy például a kiadók a hivatalukban bizonyára fedetlen fővel ülnek. De hát, persze, sose lehet tudni, és Rieux jobbnak látta hallgatni. Önkéntelenül a pestis titokzatos moráját hallgatta. Közeledtek ahhoz a városnegyedhez, ahol Grand lakott. Ez a rész kissé magasabban feküdt, s így az enyhe szellő, mely minden zajt kisépért a városból, felüdítette őket. Grand még mindig beszélt, de Rieux nem tudta mindazt felfogni, amit ez a derék ember mondott. Csupán annyit értett meg, hogy a szóban forgó műnek már sok lapja megvan, de hogy szerzőjének igen keserves erőfeszítési kell kifejeznie, hogy befejezhesse. „Egész estéket, egész heteket eltöltök, míg a megfelelő szót megtalálom... és néha egy egyszerű kötőszót.” Grand ekkor hirtelen megállt, és megfogta az orvos kabátjának egyik gombjai. Csetlettek-botlottak a szavak, amint elhagyták akadozó nyelvét.

– Figyelje meg, doktor úr. Azt elég könnyű dolog eldönteni, ha kell, hogy a de vagy az és szót használja-e az ember. Ám az és meg a majd közt már nehezebb a választás. Még nehezebb a majd és az azután közi. Kétségtelen azonban, hogy a legnehezebb dolog eldönteni, vajon ki kell-e tenni az és-t vagy sem.

– Értem, értem felelte Rieux.

És újra elindult. Társa zavarodottnak látszott, majd ismét összeszedte magát.

– Bocsásson meg – hebegte. – Nem tudom, mi van velem ma este.

Rieux szelíden megveregette a vállát, s azt mondotta, hogy segíteni szeretne neki, mert nagyon érdeklik az ügyei. A hivatalnok, úgy látszik, kissé földerült, és amikor a ház elé értek, némi habozás után arra kérte az orvost, hogy menjen fel hozzá egy pillanatra. Rieux beleegyezett.

Az ebédlőben Grand az asztal mellé ültette, mely tele volt papírlapokkal, a lapokon apró írás tele törlésekkel.

– Igen, ez az – szólt Grand, az orvos kérdő tekintetére. – De van egy kis borom. Megkínálhatom?

Rieux visszautasította. A papírlapokat nézegette.

– Ne nézze – szólt Grand. – Ez az első mondaton). Sok bajom van velem, rengeteg bajom.

Az ő tekintete is a papírlapokon futkározott. Kezel ellenállhatatlanul vonzotta egy lap, melyet a lámpaernyő nélküli villanykörte elé tartott, hogy keresztülnézhessen rajta. Reszketett a lap a kezében. Rieux észrevette, hogy a hivatalnoknak verejtékeznek a homloka.

– Üljön le – szólt –, és olvassa föl.

Grand ránézett az orvosra, és mosolygott, mint aki hálás.

– Igen – mondta –, érzem, hogy kikíváncozik belőlem.

Kis szünetet tartott, miközben egyre a papírlapot nézte, aztán leült. Eközben Rieux mintha tompa zümmögést hallott volna, mely mintegy a város válasza volt a cséphadaró suhogására. Ebben a pillanatban rendkívüli élességgel érzékelte ezt a várost, mely a lábai előtt terült el, a falak közé zárt világot és szörnyű üvöltéseit, melyeket elfojtott az éjszakában. Grand hangja tompán tört elő: „Egy szép május havi reggel egy elegáns amazon végiglovagolt pompás pej kancáján a Bois de Boulogne virágba borult fasorain.” Ismét csend következett, és benne a szenvedő város bizonytalan moraja. Grand már le is tette a lapot, de a tekintetét most is rajta nyugtatta. Aztán hirtelen fölnézett:

– Mi a véleménye erről?

Rieux azt felelte, hogy ez a kezdet kíváncsiságot kelt benne, szeretné látni a folytatását. De a hivatalnok indulatosan felelte, hogy ez a szempont egyáltalán nem helyes. Tenyerével rácsapott a papírlapokra.

– Ez itt még csak megközelítően jó. Mihelyt sikerül tökéletesen visszaadnom a képzeletemben levő képet, mihelyt mondatom is úgy üget majd, ahogy a ló szokott, egy-két-hám, egy-két-hám, akkor a folytatása is könnyebb lesz, és főként az illúzió, melyet kelt, már itt a kezdetén olyan lesz, hogy el lehet majd mondani: „Le a kalappal.”

De hogy idáig eljusson, van bizony még tennivalója. A világért bele nem egyezne, hogy ezt a mondatot, így, ahogy van, kiszolgáltassák egy nyomdának. Néha meg van ugyan elégedve vele, de tudatában van, hogy a valóságot még mindig nem adja vissza kellőképpen, s mintha a hangvételeiben volna valami olyasfajta felszínesség, mely, távolról ugyan, de mégiscsak közhelyre emlékeztet. Körülbelül ez volt az értelme annak, amii mondott, mikor szapora léptek hallatszottak az ablak alatt. Rieux fölkel székéről.

– Majd meglátja, mit csinálok belőle – szólt Grand, majd az ablak felé fordulva hozzáfűzte: – Majd ha ennek az egésznek vége lesz.

De a sebes léptek zaja újra felhangzott. Rieux lement, s midőn az utcára kilépett, két férfi haladt el előtte. Nyilvánvalóan a városkapuk felé tartottak. Néhány polgártársunknak ugyanis elvette az eszét a hőség és a pestis. Erőszakhoz folyamodtak, megpróbálták kijátszani a sorompóőrök éberségét, hogy kimeneküljenek a városból.

Mások, mint például Rambert, ugyancsak igyekeztek menekülni a növekvő pánik légköréből, de több makacssággal és leleménnyel, ha nem is több sikerrel. Rambert eleinte folytatta hivatalos kilincseléseit. Szavajárása szerint meggyőződése volt mindig, hogy a makacsság végül is diadalmaskodik, s bizonyos szempontból a leleményesség neki szakmája. Végiglátogatott egy sereg tisztviselői és mindenféle embert, kiknek szakértelme iránt általában nem merült fel kétség. Ám a szóban forgó esetben nem sokra mentek szakértelmükkel. Legtöbbször olyan emberek voltak, kiknek pontos és szabatos fogalmaik voltak mindenről, ami a bankra, a kivitelre, a déligyümölcsre vagy a borkereskedelemre vonatkozik. Tagadhatatlan, hogy jól ismerték a perek és a társadalombiztosítás kérdéseit jói megalapozott diplomáikról és nyilvánvaló jóindulatukról nem is beszélve. Sőt, a jóindulatuk volt a legmeglepőbb tulajdonságuk. Csakhogy a pestis dolgában ismereteik körülbelül a semmivel voltak egyenlők.

Mindazonáltal Rambert mindenkinek előadta ügyét, valahányszor csak módja volt rá. Érvelésének veleje mindig abból állt, hogy kijelentette: ő nem idevaló, s ezért az ő ügyét külön kell megvizsgálni. Akikkel az újságíró beszélt, általában helyénvalónak találták ezt a szempontot. Azt is értésére adták azonban, hogy mások is vannak ugyanebben a helyzetben, így tehát az ő esete nem is olyan különleges, mint ahogy gondolja. Midőn Rambert joggal válaszolta, hogy mindez mit sem változtat érvelése lényegén, azt a választ kapta, hogy de igenis változtat az adminisztratív nehézségeken, melyek útját állják mindenfajta kivételezésnek, mert a kivételezés olyasmit teremt, amit undorral precedensnek neveznek. A szerint az osztályozás szerint, melyet Rambert emlegetett Rieux doktornak, a fontoskodóknak ez a fajtája alkotja a formalisták osztályát. Rajtuk kívül ott vannak még az ékesszólóak, akik biztosítják a kérvényezőt, hogy az egész nem tart sokáig. Bőkezűen osztogatják jó tanácsaikat, valahányszor döntést kérnek tőlük, s így Rambert-t is megvigasztalták döntésükkel: mindössze pillanatnyi kellemetlenségről van szó. Aztán a fontoskodók, kik arra kérték látogatójukat, hogy foglalja írásba az esetet, s ők majd meghozzák a döntést az ügyben. A felszínesekek, kik lakásjegyet kínáltak, és olcsó penziócímeket tudattak vele. A módszeresek, kik űrlapot töltettek ki vele, s aztán az irattárba tették. A munkával agyonterheltek, kik karjukat az égnek emelték, és a munkájukban megzavartak, akik félrenéztek. És aztán ott voltak végül a hagyományokhoz ragaszkodók, kiknek száma a túlnyomó többséget alkotta, s akik más hivatalhoz utasították Rambert-t, vagy rábeszéltek, hogy tegyen újabb lépéseket.

Az újságíró teljesen kimerült a kilincselésben, de legalább fogalmat alkotott magának arról, hogy mi is az a városháza meg megyeháza. Nem csoda, hiszen éppen eleget várakozott viaszosvászon huzatú padokon, nagy plakátok előtt, melyek adómentes kincstári jegyek váltására buzdítottak, vagy arra, hogy álljon be a gyarmati hadseregbe. Éppen elégszer nyitott be olyan hivatalokba, hol az arcok is csak annyival kecsegtettek, amennyivel a kihúzható kartotékok és az irattartó polcok. Annyi a haszna belőle, mondta Rambert az orvosnak, kissé keserűen, hogy mindez leplezi előle a valódi helyzetet. A pestis térfoglalását már nem tudta áttekinteni. Eltekintve attól, hogy a napok ilyen módon gyorsabban teltek, el lehet mondani, hogy az egész város pillanatnyi helyzetében minden eltelt nap minden egyes embert közelebb vitt megpróbáltatásai végéhez, feltéve, hogy ép bőrrel megússza. Rieux kénytelen volt elismerni, hogy ez a tény való igaz, csakhogy itt olyan igazságról van szó, mely kissé túl általános.

Egy bizonyos pillanatban Rambert-ben megcsillant a remény. A megyefőnöki hivataltól üres kérdőívet kapott. Arra kérték, hogy pontosan töltsse ki. A kérdőív személyazonosságát, családi állapotát, régi és jelenlegi jövedelmét firtatta, valamint azt, amit curriculum vitae-nek mondanak. Úgy érezte, nyomozásról van szó, azzal a célzattal, hogy összeírják az állandó tartózkodási helyükre küldhető személyeket. Néhány zavaros felvilágosítás, melyet egy hivatalban szerzett, alátámasztotta gyanúját. Néhány eredményes lépés után sikerült eljutnia ahhoz a szervhez, mely a kérdőívet küldte, s ahol megmondták neki, hogy az adatokat „arra az esetre” írták össze.

– Milyen esetre? – kérdezte Rambert.

Akkor megmagyarázták neki, hogy mindez arra az esetre vonatkozik, ha megkapná a pestist és

belehalna, hogy egyrészt értesíthessék családját, másrészt pedig, hogy megtudják, vajon a kórházi költségekkel a város költségvetését kell-e megterhelniök, vagy pedig várható-e megtérítésük a hozzátartozók részéről. Mindez nyilvánvalóan bizonyította, hogy nem választották el őt teljesen attól, aki vár rá, hiszen, lám, a társadalom foglalkozik kettejükkel. Persze, sovány vigasz volt. Ami még feltűnőbb volt, és Rambert-nek fel is tűnt azonnal, nem volt egyéb, mint a mód, ahogyan egy hivatal a katasztrófa teljében is képes volt folytatni a szolgálatot, és intézkedni, mintha mi sem történt volna, gyakran a legfelsőbb hatóságok tudta nélkül, csupán azért, mert ez volt a hivatása.

A most következő időszak Rambert számára igen könnyű és egyben igen nehéz volt. Az elernyedés időszaka volt ez. Végigjárta az összes hivatalokat, megtette az összes lépéseket, de a kivezető utak egyelőre lezárultak. Lődörögni kezdett kávéházzal kávéházzal. Reggelenként kiült egy teraszra, egy pohár langyos sör mellé, végigolvasott egy újságot abban a reményben, hátha némi jelét találja benne a betegség közeli végének, a járókelők arcába meredt, undorral fordult el szomorú ábrázatuktól, s miután vagy századszor végigolvasta a szemközi üzletek cégtábláit, a híres étvágygerjesztő italok reklámjait, melyeket már nem szolgáltak fel, fölkelte székéről, és járkált összevissza a város sárga utcáin. Kávéházaktól és vendéglőktől megszakított magányos sétái közben érte utol az este. Rieux egyszer éppen egy este látta meg, egy kávéház ajtajában: ott állt az újságíró, és habozott, hogy bemenjen-e. Aztán, úgy látszik, nekidurálta magát, s a terem mélyén foglalt helyet. Abban az órában történt ez, mikor a kávéházakban felsőbb rendelethez még nem gyűjtöttek villanyt. Az alkonyat, mint valami szürke víz, elöntötte a termet, a lenyugvó égbolt rózsaszíne visszaverődött az ablaktáblákon, az asztalok márványlapjai tompán csillogtak a növekvő sötétségben. Rambert eltévedt árnyéknak tűnt az elhagyott teremben, s Rieux úgy vélte, ez az a perc, mikor elhagyhatja magát. De ugyanebben a pillanatban a város valamennyi rabja ugyanezt érzi. Valamit tenni kell, siettetni a szabadulást. Rieux félrefordult, s ment tovább.

Rambert elidőzött a pályaudvarokon is. A peronokra tilos volt kimenni. A várótermekbe kívülről is be leheteti jutni, ezek tehát nyitva maradtak, és néhanapján, amikor nagy volt a hőség, koldusok ütöttek bennük tanyát, mert a várótermek árnyasak és hűvösek voltak. Rambert itt az elavult menetrendeket betűzte, a feliratokat, hogy köpködni tilos, meg a vasúti rendtartás szabályzatát. Aztán leült egy sarokba. A terem vigasztalan volt. Öreg öntöttvas kályha hűlt ott hónapok óta, a nyolcas formájú locsolás nyomai közepette. A falon néhány plakát szállt síkra egy boldog és szabad életért Bandolban vagy Cannes-ban. Rambert most abba a szörnyű szabadságba botlott, mely a nyomorúság mélyén található. Rieux-nek tett vallomása szerint Párizs képei neheztedek rá a legnagyobb súllyal az emlékezetére. Egy tájkép vizekből és ódon kövekből, a Palais-Royal galambjai, az Északi pályaudvar, a Panthéon elhagyott környéke, s még néhány részlet egy városból, melyet annak idején nem is nagyon szeretett, ezek üldözték ekkor Rambert-t, és meggátolták benne, hogy bármi határozottat cselekedjék. Rieux úgy vélte, hogy az újságíró csak azonosítja ezeket a képeket a szerelme képmásával. És mikor Rambert azt mondta neki, hogy szeret hajnali négy órakor felébredni és a városára gondolni, az orvos könnyűszerrel lefordította ezt arra a nyelvre, melyben maga is járatos volt: szereti elképzelni ilyenkor a nőt, akit otthagyt. Hiszen ez az a perc, amikor magához ragadhatja. Reggel négyig az ember általában semmit sem csinál, csak alszik, még akkor is, ha az éjszaka hűtlenségben telt el. Igen, aludni szoktunk ilyenkor, és ez megnyugtató, mert hiszen egy nyugtalan szív nagy vágyakozása arra irányul, hogy örökké birtokolja a szeretett lényt, vagy hogy ha elérkezett az elszakadás ideje, álmatlan álomba ringathassa, mely csak a viszontlátás napján ér véget.

Nem sokkal a prédikáció után beállt a hőség. Június vége felé járt az idő. Alighogy elmúlt a kései esőzés, mely a prédikációs vasárnapot emlékezetessé tette, egyszerre csak felragyogott a nyár az égbolton és a háztetőkön. Tikasztó nagy szél kerekedett előbb, fújt egy napon át, és kiszárította a falakat. A nap megállapodott. Megszakítatlan hőség- és fényhullámok árasztották el naphosszat a várost. Az árkádos utcákon és a lakásokon kívül mintha egyetlen pontja se lett volna a városnak, melyet ne ért volna a vakító sugárzás. A nap az utca minden zugában üldözte polgártársainkat, s ha megálltak, lecsapott rájuk. Minthogy ezek az első forró napok egybeestek az áldozatok számának hirtelen emelkedésével – hetenként

körülbelül hétszáz eset –, bizonyos levertség lett úrrá a városon. A külvárosokban, a sík utcák és a teraszos házak között csökkent az élénkség, és ebben a negyedben, ahol az emberek a küszöbön élték életüket, a kapuk bezárultak, a spaletták becsukódtak, de nem lehetett tudni, vajon a pestis vagy a nap ellen igyekeztek-e ilyen módon védekezni. Mégis, néhány házból nyöszörgés hangja hallatszott. Azelőtt, ha ilyesmi megesett, gyakran lehetett látni kíváncsiskodókat, amint megálltak az utcán és füleltek. De most, a hosszú riadalom után, mintha minden szív megkeményedett volna, és mindenki úgy járt és úgy élt a jajszavak szomszédságában, mintha ez az emberek természetes beszéde lett volna.

Az összetűzések a kapuknál, melyek folyamán a csendőrök kénytelenek voltak fegyverüket is használni, lappangó nyugtalanságot keltettek. Biztos, hogy néhányan megsebesültek, de a városban, ahol mindent felnagyított a hőség és a félelem, halálesetekről beszéltek. Annyi mindenestre igaz, hogy az elégedetlenség nőttön-nőtt, hatóságaink a legrosszabtból tartottak, és szigorú rendszabályokat helyeztek kilátásba arra az esetre, ha a reá nehezedő csapás a lakosságot lázadásra ragadtatná. Az újságok rendeleteket közöltek, melyek megújították az eltávozási tilalmat, s a kihágást börtönnel fenyegették. Járőrök csatangolták be a várost. A néptelen és izzó utcákban gyakran láttak lovas őröket – a kövezeten csattogó paták messziről jelezték őket –, amint végighaladtak a zári ablaksorok közt. A járőrök nyomában súlyos és gyanakvó csend ülte meg a fenyegetett várost. Hébe-hóba lövések dörrentek, mert egy újabb rendelkezés különleges csapatokat rendelt ki a kutyák és a macskák leölésére, melyek esetleg bolhákat terjeszthetnek. Ezek a nyers csattanások csak növelték a város riadt légkörét.

Polgártársaink rémült szívében a hőség és a csend egyébként mindent felnagyított. Az égbolt színei, csakúgy, mint a földszagok, melyek az évszakok közti átmenet jellemzői, első ízben váltak valamennyiük számára érzékelhetővé. Ijedten értette meg mindenki, hogy a hőség elősegíti a járványt, s mindenki csak nézte, mini telepedik le a nyár. A sarlós fecskék sikolya az esti légből a város felett még vékonyabbá vált. Nem volt többé arányban azokkal a júniusi alkonyatokkal, melyek kitágítják a látóhatárt a mi országunkban. A virágok nem érkeztek többé bimbósan a piacokra, teljesen kinyíltak már, s a reggeli árusítás után szíromleveleik beborították a poros járdákat. Világosan lehetett látni, hogy a tavas/ kimerült, széthintette magát a virágok ezreiben, melyek kivirultak körös-körül mindenütt, s most elszunnyadni készül, mert lassan összeroskad a pestis és a hőség kettős nyomása alatt. Ez a nyári égbolt, ezek az utcák, melyekéi elsápasztott a por és az unalom, éppoly fenyegető értelmet nyertek valamennyi polgártársunk szemében, mini ama száz halott, mely naponta ránehezedett a városra. A szünetlen nap, az álomízű és vakációízű órák nem csalogattak többé, mint annak előtte, a víz és a test ünnepeire. Sőt, kongásuk üres volt a lezárt és hallgatag városban. A boldog évszakok ércsengése elszállt belőlük. A pestis fénye minden színt letörölt, minden örömet megfutamított.

Ebben nyilvánult meg az egyik nagy fordulat, melyet a betegség teremtett. A nyarat polgártársaink általában vidáman szokták fogadni valamennyien. A város ilyenkor kitárult a tenger felé, s a fiatalságot kiöntötte a strandokra. Ezen a nyáron viszont tilos volt a tengert megközelíteni, s a testnek nem volt joga többé az örömhöz. Mit lehet tenni ilyen viszonyok közt? Ezúttal is Tarrou-tól kapjuk a leghívebb képet akkori életünkről. Ő persze figyelemmel kísérte a pestis térhódítását általában, és helyesen jegyezte föl, hogy a járvány fordulóponthoz érkezett, midőn a rádió nem jelentett többé százasaival heti haláleseteket, hanem kilencvenkettő, százhet és százhusz halottat naponta. „Az újságok és a hatóságok be akarják csapni a pestist. Azt képzelik, hogy pontokat nyernek el tőle, mert százharminc kisebb szám, mint kilencszáztíz.” Felidézte a járvány patetikus és drámai jeleneit is, mint például mikor egy nő egy elhagyott városnegyedben, ahol minden spaletta zárva volt, a feje felett hirtelen kinyitott egy ablakot, és kétszer felsikoltott, majd újra rácsapta az ablaktáblákat a szoba sűrű homályára. Följegyezte egyébként azt is, hogy az erős cukorka eltűnt a patikákból, oly sokan szopogatják fertőzés ellen.

Továbbra is megfigyelte kedvelt alakjait. Kitudódott, hogy a macskás kis öreg ugyancsak tragikus életet él. Egyik reggel ugyanis puska lövések dörrentek, és mint ahogy Tarrou írja, néhány ólomköpés megölte a macskák nagy részét, a többieket megrémítette, s ezek elhagyták az utcát. Ugyanazon a napon a kis öreg

kijött az erkélyre a szokásos időpontban, némi meglepetéssel kihajolt, kémlelte az utca két végét, s megadással várakozott. Keze az erkélyrácsot ütögette. Még egy darabig várt, egy kevés papírt morzsolgt szét, visszament a szobába, megint előjött, aztán bizonyos idő múlva hirtelen eltűnt, s dühösen bezárta maga után az üvegajtókat. A következő napokban ugyanez a jelenet ismétlődön meg, de a kis öreg arcvonásain mind nyilvánvalóbb szomorúság és zavar tükröződött. Tarrou egy hét múltával már hiába várta a mindennapos jelenetet, a makacs ablakok zárva maradtak a nagyon is érthető bánat miatt. „Pestis idején a macskákra köpni tilos”, ezzel a mondattal zárultak a följegyzések.

Valahányszor Tarrou hazatért estefelé, mindig biztos volt benne, hogy a hallban fel-alá sétáló éjjeli portás komor tekintetével fog találkozni. Ez az alak szüntelenül ismételte minden arra menőnek, hogy ő előre látta a történeteket. Tarrou-nak, aki elismerte, hogy hallotta tőle a jóslatot valami balszerencséről, de emlékezetébe idézte, hogy annak idején földrengésről beszélt, az öreg ör így válaszolt: „Ó! Ha csak földrengés lenne! Jó nagy lökés, aztán kész... Összeszámolják a halottakat, az élőket, s ezzel vége az egésznek. De ez a cudar betegség! Még azok is, akik nem kapták el, ott hordják a szívükben.”

Az igazgató is le volt sújtva. A jövevények, mivel nem hagyhatták el a várost, eleinte a szállodában tartózkodtak a zárlat miatt. Ám lassan-lassan, ahogy a járvány mind tovább tartott, sokan jobbnak látták barátaikhoz költözni. Így aztán ugyanabból az okból, amiért előzőleg megtelt a szálloda valamennyi szobája, most már mind kiürült, mivel újabb utasok nem érkeztek városunkba. Tarrou továbbra is egyike volt a ritka vendégeknek, s az igazgató minden alkalommal értésére adta, hogy csupán kedveskedni akar utolsó vendégeinek, különben már régen bezárta volna a szállodáját. Gyakran tudakolta Tarrou becslését a járvány valószínű tartamát illetően: „Azt mondják– felelte Tarrou –, hogy a hideg időjárás hátráltatja az ilyesfajta betegségeket.” Az igazgató rémüldözni kezdett: „De hát itt, uram, soha sincsen igazi hideg. Akárhogy vesszük, még jó néhány hónapról van szó.” Biztos volt egyébként benne, hogy az utazók még sokáig el fogják kerülni a várost. Ez a pestis tönkretette az idegenforgalmat.

Rövid távollét után az étteremben ismét megjelent Othon úr, a bagolyember, de csak a két betanított kutya kíséretében. A tudakozódások révén kiderült, hogy felesége a saját anyját ápolta és eltemette, s jelenleg vesztegzár alatt van.

– Nem tetszik nekem – szólt az igazgató Tarrou-hoz. – Gyanús az asszony, ha vesztegzárban van, ha nincs, és akkor ők is.

Tarrou megjegyezte, hogy ilyen szempontból mindenki gyanús. Ám az igazgató nem tűrt ellentmondást, mert ebben a kérdésben teljesen más nézetei voltak:

– Nem, uram, sem ön, sem én nem vagyunk gyanúsak. De ők igen.

Othon urat azonban nem változtathatta meg egy ilyen semmiség, és kár volt a pestisnek minden erőfeszítésért. Ő ugyanúgy lépett be az étterembe, előbb ült le, mint a gyermekei, és most is választékos, de barátságatlan szavakat intézett hozzájuk. Csak a kisfiú külseje változott meg. Fekete ruhát hordott, mint nővére, de kissé összezsugorodott, s mintha apja pöttöm árnyéka lett volna. Az éjszakai portás, aki nem szerette Othon urat, odaszólt Tarrou-nak:

– Nézze csak ezt az alakot, így fog kinyúlni, állig begombolkozva. Még föl se kell majd öltöztetni. Mehet egyenest.

Tarrou Paneloux prédikációját is közölte, de a következő magyarázattal: „Megértem ezt az együttérző buzgalmat. A csapások kezdetén és amikor véget érnek, mindig kell egy kis szónoklás. Az előbbi esetben még a régi szokás járja, az utóbbiban a szokások ismét visszatérnek. A szerencsétlenség pillanatában szokunk rá az igazságra, azaz a csendre. Várjunk.”

Tarrou följegyezte végül, hogy hosszú beszélgetést folytatott Rieux doktorral, de erről csak annyit említett, hogy eredményes volt, s ennek kapcsán érintette idősb Rieux-né asszony világos gesztenyebarna színű szemét, majd furcsa módon azt bizonygatta, hogy egy tekintet, melyből ennyi jószág olvasható, mindig is erősebb lesz a pestisnél, s végül elég hosszú bekezdéseket szentelt a Rieux kezelte öreg asztmásnak.

El is ment hozzá, az orvossal együtt, a beszélgetés után. Vihogva fogadta Tarrou-t az öreg, s közben a

kezét dörzsölte. Agyban volt, vánkosának támaszkodva, előtte a két lábos, borsóval: „Ó! Hát még egy van itt – szolt, midőn megpillantotta Tarrou-t. – Minden a feje tetején, több az orvos, mint a beteg. Persze, haladunk, ugye, haladunk? Igaza van a plébánosnak, megérdemeltük.” Tarrou másnap újra fölkereste, bejelentés nélkül.

Följegyzéseinek tanúsága szerint az öreg asztmás, hivatására nézve rőfös, úgy döntött ötvenéves korában, hogy elég volt e mesterségből. Lefeküdt, és azóta nem kelt fel többé. Pedig az asztmájától még talpra állhatott volna. Egy kis életjáradék elvezette őt egészen hetvenöt éves koráig, melyet vidáman viselt. Az óra látását nem bírta elviselni, és valóban egyetlen óra sem volt az egész házban. „Drága mulatság az óra – szokta mondogatni –, és tiszta hülyeség.” Az időt és főleg az étkezését, az egyetlen fontosat, két lábosa segítségével állapította meg. Amikor ébredt, az egyik mindig tele volt borsóval. A másikba szemenként töltögette a borsót, egyenletes, kitartó és szabályos mozdulattal. A lábos volt tehát támpontja a napi beosztásának. „Minden tizenötödik lábos után – mondogatta – meg kell kapnom az étkeket. Ennyi az egész.”

Felesége egyébként elárulta, hogy az öreg már igen fiatalon jelét adta hivatásának. Valóban soha semmi nem érdekelte, sem a munkája, sem a barátok, sem a kávéház, sem a zene, sem a nők, sem a sétálás. A város határát sohase lépte át, egyetlen alkalom kivételével, amikor családi ügyben kénytelen volt Algírba indulni, de már az Oran utáni első állomáson leszállt, mert képtelen volt folytatni a kockázatos vállalkozást. Visszatért az első vonattal.

Tarrou-nak, akit, úgy látszik, megdöbbenett ez a kolostori életmód, nagyjából kifejtette, hogy a vallás értelmében az emberélet első fele felszállás, a másik fele viszont leszállás, leszálláskor pedig az ember napjai nincsenek már tulajdonában, el lehet tehát venni tőle bármelyik pillanatban, és így ő sem tehet semmit, hiszen a leghelyesebb, lám, semmit sem tenni. Az ellentmondástól egyébként nem riadt vissza, mert röviddel ezután azt mondta Tarrou-nak, hogy Isten kétségkívül nem létezik, mert ha léteznék, a plébánosokra semmi szükség sem lenne. A következő megjegyzésekből azonban Tarrou világosan látta, hogy ez a filozófia ama rossz hangulatnak volt köszönhető, melyet a plébánia gyakori adománygyűjtései keltettek benne. Az aggastyán arcképét egy óhaj tette teljessé, mélységesnek látszó óhaj. Többször is kifejezte ezt látogatója jelenlétében: remélte, hogy igen magas korban fog meghalni.

„Vajon szent-e ez az ember?” – tűnődött Tarrou. És így válaszolt: „Igen, feltéve, ha a szentség nem más, mint egy csomó szokás.”

Ezzel egyidejűleg nekilátott Tarrou, hogy elég aprólékosan leírja a pestises város egy napját, s így elég pontos fogalmat adott polgártársaink életéről és foglalatosságáról a szóban forgó nyár folyamán: „Senki sem nevet, csupán az iszákosak – írja Tarrou –, de azok aztán annál többet.” Aztán belekezdett a leírásba:

„Hajnaltájt könnyed fuvalatok lengik be a még néptelen várost. Ebben az időben, az éjszakai halálesetek és a nappali végvonaglások között, mintha a pestis egy pillanatra felfüggesztené erőfeszítését, mint aki lélegzetet vesz. A boltok mind zárva vannak. Ám egynémelyiken a felírás: »Pestis miatt zárva«, tanúskodik, hogy nem nyílnak ki nemsokára, mint a többi. Az újságárusok még alszanak, még nem kiabálják a híreket, hanem az utcasarkoknak támaszkodnak, és alvajárási mozdulattal az utcai lámpáknak kínálják árujukat. Mindjárt felébresztik őket az első villamosok, s akkor szerteoszolnak majd az egész városban, és nyújtogatják lapjaikat, amiken ez a szó ékeskedik: »Pestis«. »Lesz-e ősszel is pestis ?« – »B... professzor válasza: Nem.« – »Százhuszonnégy halott, íme a pestis kilencvenegyedik napjának mérlege.«

A papírválság mind aggasztóbbá válik, néhány folyóirat kénytelen volt csökkenteni terjedelmét, de a válság ellenére egy másik újság alakult, a Járványfutár, mely feladatául tűzte ki »a legaggályosabb tárgyilagosság jegyében közölni polgártársainkkal a betegség előretörését avagy visszaesését; tudomásukra hozni a legilletékesebbek véleményét a járványról a jövőt illetően; felajánlani hasábjai támogatását mindazon ismert vagy ismeretlen személyeknek, kik hajlandók a csalás ellen küzdeni; óvni a lakosság hangulatát, továbbítani a hatóságok irányelveit, és tömöríteni minden jóindulatú egyént, hogy

hatásosan küzdhessünk a reánk sújtó baj ellen«. Valójában ez az újság csakhamar arra korlátozódott, hogy új készítmények hirdetéseit közölje, melyek abszolút biztos megelőzői a pestisnek.

Mindezeket az újságokat reggel hat óra tájban kezdik árusítani a sorbaállóknak, kik több mint egy órával a nyitás előtt sort állnak az üzletek ajtajában, aztán a villamosokon árusítják, melyek zsúfoltan érkeznek a külvárosokból. Most már a villamos az egyetlen szállítóeszköz, az is nagy kínnal vánszorog, lépcsőin és peronjain fűrtökben lógnak az emberek. Mégis különös, hogy minden utas, amennyire csak teheti, hátat fordít a többinek, hogy elkerülje a fertőzést. A megállóknál a villamos csak úgy önti a férfi és női rakományt, mert mindenki sietve távolodik, hogy egyedül lehessen. Gyakran robbannak ki jelenetek a már krónikussá váló rosszkedv miatt.

Az első villamosok megjelenése után a város lassan-lassan felébred, a legjobb sörözők megnyílnak, pultjaik roskadoznak a tábláktól: »Kávé elfogyott«; »Cukrot hozzon magával« stb... Aztán kinyitják a boltokat, az utcák megélnéülnek. Szétárad a fény, s a hőség lassan-lassan beólmozza a júliusi égboltot. Ez az az időpont, midőn a semmittevők kimerészkednek a körutakra. A legtöbb, úgy látszik, feladatul tűzte ki, hogy fényűzése fitogtatásával űzze el a pestist. Naponta, úgy tizenegy óra tájt, fiatal emberek és fiatal nők parádéja látható a főútvonalakon. Ilyenkor lehet átélni az életnek azt a szenvedélyét, mely csak növekszik a nagy megpróbáltatások idején. Ha a járvány tért nyer, az erkölcs is lazulni fog. Viszontlátjuk majd a milánói szaturnáliákat a sírok szélén.

A vendéglők délben egy szempillantás alatt megtelnek. Az ajtóban hirtelen kis csoportok alakulnak azokból, akik nem férnek be. Az égbolt kezdi elveszíteni fényét a roppant hőségtől. A nagy redőnyök árnyékában a táplálék várományosai ácsorognak, a naptól recsegő utca szélén. A vendéglőket, persze, előzőnlik, hiszen az élelmezés kérdését nagymértékben leegyszerűsítették. Ám a fertőzéstől való rettegésen mit sem változtattak. Tetemes időt azzal töltenek a vendégek, hogy evőeszközüket törölgetik türelmesen. Néhány vendéglő nemrégiben kifüggesztette: »Leforrázott evőeszközökkel terítünk.« Lassan-lassan letettek azonban mindenféle reklámozásról, hiszen a vendégek amúgy is eljönnek. A vendég egyébként szívesen költekezik. A finom vagy finomnak hitt borokért, a legdrágább fogásokért valóságos versenyfutást rendeznek. Azt is beszélnek, hogy az egyik vendéglőben pánikjelenetek törtek ki, mert az egyik vendéget rosszullet fogta el, elsápadt, fölkel, megtántorodott, s aztán nekiiramodott a kijáratnak.

Két óra felé a város lassan kiürül. Ez az a pillanat, mikor a csend, a por, a napfény és a pestis összetalálkoznak az utcán. Megállás nélkül ömlik szét a hőség a nagy és szürke házak hosszában. Hosszas börtönórák ezek, melyek lángoló estékben végződnek, és rádőlnek a fecsegő, népes városra. A hőség első napjaiban az esték hébe-hóba kihaltak voltak, nem is tudni, miért. Mostanában azonban a hűvösség beállta enyhülést hoz, már-már reményt. Mindenki az utcán látható, az emberek beszéddel hessegetik el gondolataikat, perelnek, vagy egymás után sóvárognak, s a párokkal és zshivajjal megtelt város a júliusi vörös égbolt alatt a ziháló éjszaka felé sodródik. A körutakon egy ihletett aggastyán keresztülhatol a tömegben minden este, nemezkalapban, hatalmas csokornyakkendővel, s szünet nélkül ezt ismétli: »Nagy az Isten, hozzá jöjjetek« – mindez hiába, mert mindenki ellenkező irányban lohol, valami féle, amit alig ismernek, vagy ami, úgy látszik, sürgősebb nekik, mint az Isten. Kezdetben, amikor azt hitték, hogy ez a betegség is olyan, mint a többi, még a vallás is megmaradt a vallást megillető helyen. De amikor észrevették, hogy komoly a dolog, visszaemlékeztek az élvezetre. Mindaz a szorongás, mely napközben kiül az arcokra, ilyenkor, az izzó és poros alkonyatban, valami riadt izgalomban oldódik fel, abban a suta szabadságban, mely egy egész népet lázba hoz.

És jómagam is olyan vagyok, mint ők. No ugyan! A halál semmi a magamfajta embereknek. Esemény, mely igazolja őket.”

Tarrou kérte Rieux-t arra a beszélgetésre, melyet feljegyzéseiben említ. Azon az estén Rieux, Tarrou-ra várva, anyját nézegette. Az asszony illedelmesen ült székén, az ebédlő egyik sarkában. Itt szokta idejét

tölteni olyankor, ha túl volt már a háztartás gondjain. Kezét térdén összekulcsolta és várta. Rieux nem is volt biztos benne, hogy őt várja. De amikor megjelent, anyja arcán valami mégis megváltozott. A némaság, melyet a dolgozó élet rétegezett rá, ilyenkor mintha fölengedett volna. De aztán ismét visszabújt némaságába. Ezen az estén kinézett az ablakon a most már néptelen utcára. Az éjszakai világítást kétharmadával csökkentették. Néhol egy-egy igen bágyadt lámpa világított bele a város árnyaiba.

– Ilyen csökkentett világítás lesz az egész pestis alatt? – kérdezte Rieux-né.

– Bizonyára.

– Remélem, nem tart el télig. Nagyon lehangoló lenne.

– Igen – szólt Rieux.

Észrevette, hogy anyja tekintete az ő homlokán állapodik meg. Tudta, hogy az aggodalomtól meg az utóbbi napok túlhajszolt munkájától beesett az arca.

– Ma talán nem ment jól a munka? – kérdezte Rieux-né.

– Ó! Csak úgy, mint máskor.

Mint máskor! Azazhogy a Párizsból küldött új szérum, úgy látszik, kevésbé hat, mint az előző, s a statisztika emelkedik. Még mindig nem volt lehetőség rá, hogy a betegséget megelőző szérumot mások is megkaphassák, mint a már fertőzött családok. Óriási mennyiségre lett volna szükség ahhoz, hogy mindenkit beoltsanak. A legtöbb mirigydaganat nem volt hajlandó felfakadni, mintha elérkezett volna megkeményedésük időszaka. A betegek szenvedtek tőle. Előző este óta két esetben a járvány újabb formáját észlelték. A pestis most a tüdőben jelentkezett. Még aznap összegyűltek az elcsigázott orvosok, s a tanácstalan megyefőnöktől újabb intézkedéseket kértek és kaptak a tüdőpestis szájról szájra történő fertőzésének megakadályozására. Mint rendesen, nem tudtak semmit.

Rieux anyjára nézett. A szép barna tekintettől a gyengéd gondoskodás éveit elevenedtek meg benne.

– Talán félsz, anyám?

– Az én koromban már nemigen fél az ember.

– Bizony, hosszúak a napok, s most már sohasem vagyok itthon.

– Nekem nem baj, hogy várnom kell rád, ha tudom biztosan, hogy jössz. Ha meg nem vagy itt, arra gondolok, hogy mit is csinálsz. Kaptál értesítést?

– Igen, minden rendben van az utolsó távirat szerint. De én tudom, hogy ezt azért írja, mert meg akar nyugtatni.

Odakinn csengettek. Az orvos rámosolygott anyjára, és kiment ajtót nyitni. Tarrou úgy festett a lépcsőház félhomályában, mint egy szürkébe öltözött nagy medve. Rieux leültette a látogatót az íróasztalával szemben. Ő maga megállt a karosszéke mögött. Az íróasztalon égő egyetlen lámpa elválasztotta őket.

– Tudom – szólt Tarrou minden bevezetés nélkül –, hogy nyíltan beszélhetek önnel.

Rieux némán bólintott.

– Két hét vagy egy hónap múlva önre már semmi szükség sem lesz itt. Az események túlhaladták önt.

– Ez igaz – felelte Rieux.

– Az egészségügyi szolgálatot rosszul szervezték meg. Önnek nincs elég embere, és nincs ideje sem.

Rieux ismét beismerte, hogy igaza van.

– Azt hallottam, hogy a megyefőnöki hivatal afféle polgári szolgálatot vett tervbe, és kötelezi az egészséges embereket, hogy vegyenek részt az általános mentőszolgálatban.

– Jók az értesülései. De az emberek már nagyon elégedetlenek, s a megyefőnök habozik.

– Miért nem kérnek önkénteseket?

– Megpróbálták, de hivatalos úton, s persze ők maguk se nagyon vették komolyan. A fantázia, az hiányzik belőlük. Sohasem képesek felmérni a csapást. Aztán a gyógyszer, amit adogatnak, még nátha ellen is kevés.

– Ha ennyiben hagyjuk a dolgot, el fognak pusztulni, s velük együtt mi is.

– Könnyen lehet – felelte Rieux. – Meg kell azonban mondanom, hogy a rabokra is gondoltak, már ami a durvább munkát illeti.

– Én inkább önkéntesekkel csinálnám.

– Én is. De végül is, minek?

– Irtózom a halálos ítéletektől.

Rieux ránézett Tarrou-ra:

– No és? – kérdezte.

– No és, nekem van egy szervezési tervem önkéntes egészségügyi szolgálatra. Bízzon meg a kidolgozásával, és hagyjuk békében a közigazgatást, mely egyébként is túl van terhelve. Úgyszólván mindenütt vannak barátaim, ők alkotják majd az első sejtet. Természetesen én is részt veszek a munkában.

– Sejtheti – szólt Rieux –, hogy örömmel elfogadom. A segítség nélkülözhetetlen, főként ebben a szakmában. Vállalom, hogy elfogadtatom az ötletet a megyeházával. Egyébként egyáltalán nem válogathatnak. Csakhogy... – Rieux elgondolkozott. – Csakhogy ez a munka halálos lehet, ugye, tudja, és ezt mindenképpen meg kell hogy mondjam önnek. Jól meggondolta a dolgot?

Tarrou nyugodt, szürke szemével az orvosra nézett.

– Mi a véleménye, doktor úr, Paneloux prédikációjáról?

A kérdést természetes módon tette föl, és Rieux természetesen válaszolt:

– Életem nagy részét kórházakban töltöttem, s így nem kedvelhetem a kollektív büntetés gondolatát. Csakhogy tudja, a keresztények néha így beszélnek, anélkül, hogy valaha is így gondolnák. Jobbak ők, mint amilyenek látszanak.

– De azért ön is úgy gondolja, mint Paneloux, hogy a pestisnek is megvan a maga jótéteménye, mert kinyílnak tőle a szemek, és kényszerít, hogy gondolkodjunk!

Az orvos türelmetlenül rázta a fejét.

– Mint a világ valamennyi betegsége. De ami áll e világ bajaira, ugyanaz áll a pestisre is. Egyeseket nagyobbá tehet. Csakhogy ha látjuk a nyomort meg a fájdalmat, mely együtt jár vele, akkor csak az örüli, a vak meg a gyáva törődhet bele a pestisbe.

Rieux alig emelt hangon mondta ezt, de Tarrou mégis olyan kézmozdulatot tett, mintha nyugtatni akarná. Mosolygott.

– Igen – szólt Rieux, s vállat vont. – De a kérdésekre nem válaszolt. Jól meggondolta?

Tarrou elnyúlt kissé a karosszékben, fejét előretolta a lámpafénybe.

– Hisz ön Istenben, doktor úr?

Ez a kérdés ismét természetesen hangzott. De Rieux ezúttal habozott.

– Nem, de mit akar ezzel mondani? Sötétben vagyok, és igyekszem világosan látni. Már régóta nem találok ebben semmi különöset.

– Ugye ez az, amiért nem ért egyet Paneloux-val ?

– Nem hinném. Paneloux könyvember. Nem látott még elég halált, és ezért beszél egy igazság nevében. De a legegyszerűbb falusi pap is, aki híveit gondoza, s aki hallotta már egy haldokló lélegzetvételt, ugyanúgy gondolkodik, mint én. Előbb enyhítené a nyomort, s csak azután próbálná kimutatni, hogy mily nagyszerű. – Rieux fölállt, arca most árnyékban volt. – Hagyjuk ezt – mondta –, tekintve, hogy nem akar válaszolni.

Tarrou mosolygott, és meg sem mozdult a karosszékén.

– Szabad kérdéssel válaszolnom?

Most már az orvos is mosolygott:

– Ön szereti a titokzatosságot – felelte. – Mondja csak.

– Nézzük csak – szólt Tarrou –, miért dolgozik éppen ön oly nagy odaadással, amikor nem hisz az Istenben? Válasza talán hozzásegít majd, hogy én is feleljek.

Az orvos továbbra is a félhomályban maradt, és kijelentette, hogy ő már válaszolt: ha hinne egy

mindenható Istenben, akkor nem gyógyítaná tovább az embereket, mert neki engedné át ezt a feladatot. De senki a világon, nem, még Paneloux sem, aki azt hiszi, hogy hisz benne, nem hisz egy ilyenféle Istenben, hiszen senki sem hagyja el magát teljességgel, és ő, Rieux, ebben az egy dologban úgy hiszi, hogy az igazság útját járja, midőn küzd a teremtés ellen, mely olyan, amilyen.

– Ahá! – szólt Tarrou. – Ön tehát ilyen értelemben lógja fel a mesterségét?

– Körülbelül – felelte az orvos, miközben visszalépett a lámpafénybe.

Tarrou halkán füttyentett, az orvos pedig ránézett.

– Igen – szólt –, ön úgy gondolja, hogy ilyesmihez gögösnek kell lenni. Ám bennem, higgye el, csak annyi gög van, amennyi éppen szükséges. Nem tudom, mi vár rám, és azt sem, hogy mi jön majd ez után az egész eset után. A helyzet az, hogy vannak betegek, és hogy gyógyítani kell őket. Majd aztán gondolkodni fognak, és majd én is gondolkodom. A legsürgősebb azonban meggyógyítani őket. Védem őket, amennyire tudom, ennyi az egész.

– De ki ellen?

Rieux az ablak felé fordult. Ahol a távolban sűrűn sötétlett a látóhatár, oda képzelte a tengert. Csak a fáradtságát érezte, és egy váratlan és esztelen vágy ellen küzdött, hogy kissé jobban kiszolgáltassa magát ennek a különös embernek, akit testvérinek érzett.

– Fogalmam sincs róla, Tarrou, esküszöm önnek, hogy fogalmam sincs róla. Amikor belevágtam ebbe a mesterségbe, valahogy elvont módon csináltam, meri szükségem volt rá, és mert ez megélhetés volt, mint a többi, amilyent a fiatalok választanak. Talán azért is, mert ez különösen nehéz volt egy munkás fia számára, aki vagyok. Aztán látnom kellett, amint meghalnak. Tudja ön, hogy vannak emberek, kik nem hajlandók meghalni? Hallotta-e valaha, amint egy nő felkiált a halál pillanatában: „Soha!” Én már hallottam. És azon vettem észre magam, hogy nem tudom megszokni. Akkor fiatal voltam, és azt hittem, hogy undorom magának a világrendnek szól. Azóta szerényebb lettem. Egyszóval: még mindig nem szoktam meg a halál látását. Ennyi, amit tudok, és semmi több. De hát elvégre. .. Rieux elhallgatott és visszaült. Érezte, hogy szája kiszáradt.

– Elvégre? – kérdezte halkán Tarrou.

– Elvégre... – folytatta az orvos, és ismét tétovázott, miközben figyelmesen nézett Tarrou-ra – ezt egy olyan ember, mint ön, meg tudja érteni, ugye, de mivel a világrendet a halál szabályozza, talán az Istennek is jobb, ha nem hiszünk benne, s ha minden erőnkkel a halál ellen harcolunk, és sohasem emeljük fel tekintetünket a felé az ég felé, ahol ő hallgat.

– Igen – helyeselt Tarrou –, meg tudom érteni. De az ön győzelmei mindig ideiglenesek lesznek, ennyi a/, egész.

Rieux arca elborult.

– Mindig, ezzel tisztában vagyok. De ez mégsem ok rá, hogy felhagyjak a küzdelemmel.

– Nem, ez nem ok rá. De el tudom képzelni, hogy mi lehet ez a pestis az ön számára.

– Igen – szólt Rieux. – Véget nem érő vereség.

Tarrou egy pillanatra rámeredt az orvosra, aztán fölállt, és nehézkes léptekkel az ajtó felé tartott. Rieux követte. Már utol is érte, mikor Tarrou a lába elé bámulva így szólt:

– Kitől tanulta ön mindezt, doktor úr?

A válasz pillanatig sem késett: – A nyomortól.

Rieux kinyitotta rendelője ajtaját, s a folyosón azt mondta Tarrou-nak, hogy neki is el kell mennie, egyik betegét kell meglátogatnia a külvárosban. Tarrou felajánlotta, hogy elkíséri, s az orvos elfogadta. A folyosó végén Rieux-néval találkoztak, kinek az orvos bemutatta Tarrou-t.

– Barátunk – mondta.

– Ó! – szólt Rieux-né. – Nagyon örülök, hogy megismerhettem.

Midőn az asszony továbbment, Tarrou még utánanézett. Az orvos a lépcsőfordulóban hiába nyomogatta a villanykapcsolót. A lépcsőt továbbra is belepte a sötétség. Az orvos tűnődött, vajon ez egy új

takarékossági rendszabály következménye-e. De ezt nem lehetett tudni. Már bizonyos ideje rongálódott minden, a házakban csakúgy, mint a városban. Lehet, hogy egyszerűen azért, mert a házmesterek és általában polgártársaink nem gondoskodtak már semmiről. Az orvosnak azonban nem volt több ideje tovább tünődni, mert Tarrou hangja megszólalt a háta mögött:

– Még mondanék valamit, doktor úr, akkor is, ha nevetségesnek találja: önnek tökéletesen igaza van.

Rieux vállat vont, csak úgy magának, a sötétben.

– Igazán, nem is tudom... De hát... mit tud ön?

– Ó! – felelte Tarrou közönnyel. – Alig van már mit tanulnom.

Az orvos megállt, miközben a mögötte haladó Tarrou lába csúszott egy lépcsőfokot. Hogy el ne essék, Rieux vállába kapaszkodott.

– Azt hiszi, mindent ismer már az életből? – kérdezte az orvos.

A sötétben ugyanaz a nyugodt hang adta a választ:

– Igen.

Midőn kiértek az utcára, észrevették, hogy elég későre jár, körülbelül tizenegy óra lehet. Néma volt a város, csak suhogások töltötték meg. Nagy távolból egy mentőautó dudája hallatszott. Beszálltak a kocsiba, és Rieux elindította a motort.

– Holnap – mondotta – el kell jönnie a kórházba védőoltásra. Nem akarom részletezni a dolgot, csupán annyit kell tudnia: a valószínűsége annak, hogy megússza, egy a háromhoz.

– Az ilyen becsléseknek, doktor úr, semmi értelmük sincs. Ön ezt éppen úgy tudja, mint én. Száz évvel ezelőtt a pestisjárvány egy perzsi város minden lakosát megölte, kivéve éppen a halottmosót, ki mindvégig ezt a mesterséget űzte.

– Kifogta az egyet a hárommal szemben, ennyi az egész – szólt Rieux, kinek hangja hirtelen tompábbá vált. – Igaz ugyan, hogy ebben a vonatkozásban még teljesen tudatlanok vagyunk.

Most érkeztek a külvárosba. Az autoreflektorok csillogtak a néptelen utcákon. Megálltak. A kocsiból kilépve Rieux azt kérdezte Tarrou-tól, hogy bejön-e vele. Társa igennel válaszolt. Egy visszfény valahonnan fentről megvilágította arcukat. Rieux barátságosan nevetni kezdett, és így szólt:

– No de Tarrou, hogyhogy ön ilyesmivel foglalkozik?

– Nem tudom. Talán mert ilyen a lelki alkatom.

– Hogy érti ezt?

– A rokonszenv.

Tarrou a ház felé fordult, Rieux pedig nem látta többé az arcát egészen addig, amíg az öreg asztmáshoz nem értek.

Tarrou másnap rögtön munkához látott, és összeállította az első csapatot, melyet aztán többnek kellett követnie.

Az elbeszélőnek mindazonáltal nincs szándékában a kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonítani ezeknek az egészségügyi alakulatoknak. Sok polgártársunk az ő helyében ma már engedne a kísértésnek, és eltülozná szerepüket. Ám az elbeszélő inkább hajlandó azt hinni, hogy ha túlzott fontosságot tulajdonítunk a szép cselekedeteknek, akkor közvetve a gonosznak adózunk nagy hódolattal. Ilyenkor ugyanis feltételezni engedjük, hogy ezek a szép cselekedetek mindössze azért becsesek, mivelhogy ritkák, azazhogy a gonoszság és a közöny jóval gyakoribb indítékai az emberek cselekedeteinek. Ezt az eszmét pedig az elbeszélő nem teszi magáévá. A rossz, mely a világon van, csaknem mindig a tudatlanságból ered, s a jóindulat, ha nem felvilágosult, ugyanannyi kárt okozhat, mint a gonoszság. Az emberek inkább jók, mint rosszak, s tulajdonképpen nem is ez itt a kérdés. Azonban nemigen ismerik – és ezt nevezzük erénynek avagy bűnnek – a legkétségbeejtőbb bűnt: a tudatlanságot, mely azt hiszi, mindent tud, s ezért feljogosítja magát arra, hogy öljön. A gyilkosnak vak a lelke, márpedig nincs igazi jóság és valódi szeretet a lehető

legteljesebb tisztánlátás nélkül.

Tehát egészségügyi alakulatainkat, melyek Tarrou jóvoltából létrejöttek, tárgyilagos elégedettséggel kell megítélnünk. Ezért van az, hogy az elbeszélő nem fogja túlságosan dicsőíteni az akaratot, de a hősiességet sem, melynek csak mérsékelt fontosságot tulajdonít. Továbbra is a megtépázott és követelőző szívek történése marad, mivel ilyen szívet adott a pestis valamennyi polgártársunknak.

Azoknak, kik készséggel csatlakoztak az egészségügyi alakulatokhoz, nem oly nagy az érdemük, amiért ezt megtették, hiszen jól tudták, hogy nem tehetnek mást, és az lett volna hihetetlen, ha nem szánják rá erre magukat. Ezek az alakulatok hozzásegítették polgártársainkat, hogy előbbre hatoljanak a pestisben, másrészt rábeszéltek őket, hogy ha már a betegség itt van, azt kell tenni, amit tenni kell, mert így lehet küzdeni ellene.

A pestis ilyen módon egyesek kötelességévé vált, s így valóban annak látszott, ami volt, azaz mindenki közös ügyének.

Eddig rendben a dolog. Csakhogy a tanítónak nem gratulálunk, amiért oktatja, hogy kétszer kettő négy. Gratulálni talán ahhoz lehet, hogy ezt a szép mesterségei választotta. Mondjuk talán úgy, hogy amiért Tarrou és mások annak a bizonyítása mellett döntöttek, hogy kétszer kettő négy, dicséretre méltóbbak, mintha az ellenkezőjét tették volna, de tegyük hozzá, hogy jóindulatuk a tanítóéval azonos és mindazokéval, kiknek ugyanolyan szívük van, mint a tanítónak, s akik, becsületére legyen mondva az embernek, számosabbak, mint gondoljuk. Az elbeszélőnek legalábbis ez a meggyőződése. Az elbeszélő egyébként tisztában van az ellenvetéssel is, mely övele szembeszegezhető, s amely így hangzik: ezek az emberek kockára tették az életüket. De mindig el jó az a pillanat a történelemben, mikor az illetőt, aki azt meri mondani, hogy kétszer kettő négy, halállal büntetik. A tanító ezt jól tudja. És a kérdés nem az, vajon mi a jutalma vagy a büntetése ennek az okoskodásnak. A kérdés annyi, vajon kétszer kettő négy-e vagy sem. Polgártársaink közül azoknak, kik kockára tették életüket, azt kellett eldönteniök, hogy benne vannak-e a pestisben vagy sem, s hogy küzdeni kell-e ellene vagy sem.

Sok új moralista a mi városunkban azt hirdette ekkor, hogy nem használ itt semmi, s a legjobb meghunyászkodni. Bármit válaszolt is erre Tarrou vagy Rieux vagy a barátai, a következtetés mindig ugyanaz volt, amit előre tudtak: így vagy úgy, de küzdeni kell, és nem meghunyászkodni. Egyetlen kérdés létezett: a lehető legtöbb embert megóvni a haláltól és attól, hogy végleg elszakadjanak egymástól. Ennek csak egyetlen módja volt: megküzdeni a pestissel. Ez az igazság nem volt csodálatra méltó, csak következetes.

Ezért volt magától értetődő, hogy az öreg Castel teljes bizakodással és energiával látott neki, hogy ott, helyben, szérumokat gyártson a körülmények kínálta anyagból. Rieux-vel együtt azt remélte, hogy a magából a várost dúló bacilusból kitenyészett szérum hatásosabb lesz, mint a kívülről jött szérumok, mivel némi különbség volt az itteni és a hagyományos leírás szerinti pestisbaktérium között. Castel remélte, hamarosan elkészül az első adaggal.

Ezért volt magától értetődő az is, hogy Grand, aki cseppet sem volt hős, az egészségügyi alakulatoknak afféle titkári teendőit lássa el. A Tarrou által szervezett csapatok egy része valóban betegségmegelőző szolgálatot végzett a túlnépesedett városnegyedekben. Igyekeztek végrehajtani itt az egészségügy legszükségesebb rendszabályait, összeírták azokat a pincéket és padlásokat, ahol még nem járt a fertőtlenítő szolgálat. A csapatok másik része az orvosokat kísérte lakásvizitjeikre, biztosította a pestisesek elszállítását, sőt, a továbbiak folyamán, a szakképzett személyzet távollétében a beteg- és halottszállító autókat is vezette. Mindez nyilvántartási és statisztikai munkát követelt, amit Grand készséggel vállalt.

Ebből a szempontból az elbeszélő úgy véli, hogy Grand inkább képviselte, mint Rieux vagy Tarrou, azt a nyugodt lelkiert, mely az egészségügyi alakulatokat eltöltötte. Habozás nélkül mondott igent közismert jóindulatával. Csupán annyi kikötése volt, hogy a kisebb munkákban szeretné hasznosítani magát. Egyéb teendőkre túlságosan öreg. Tizennyolc órától húsz óráig rendelkezésre bocsáthatja idejét. S amidőn Rieux

melegen megköszönte, meglepetten válaszolt: „Nehezebb dolgok is vannak. Itt a pestis, világos, hogy védekezni kell. Ó! Ha minden ilyen könnyű volna!” És azután visszatért a mondatához. Néha, estefelé, mikor a cédulamunka véget ért, Rieux beszédbe elegyedett Grand-nal. Végül már Tarrou-t is belekeverték a társalgásba, és Grand mind nyilvánvalóbb örömmel nyilatkozott két társának. Ez utóbbiak érdeklődéssel figyelték a munkát, melyei Grand türelmesen végzett a pestis kellős közepén. Végül ők maguk is üdülésnek érezték.

„Hogy van az amazon?” – kérdezte gyakran Tarrou. Grand pedig változatlanul csak ezt válaszolta: „Üget, üget”, s közben erőltetetten mosolygott. Egyik este Grand kijelentette, hogy végérvényesen elejtette az „elegáns” jelzőt amazonja mellől, s már „karcsú”-nak nevezi. „Ez sokkal kézzelfoghatóbb” – tette hozzá. Más alkalommal felolvasta két hallgatójának az így módosított mondatot: „Egy szép májusi reggel egy karcsú amazon pompás pej kancáján ülve végiglovagolt a Bois de Boulogne virágba borult fasorain.” – Ugye – mondotta Grand –, így szemléletesebb, és jobbnak tartom ezt: „Egy májusi reggel”, mert a „május havi” kissé elnyújtja az ügetést.

Aztán nagyon belebonyolódott a „pompás” jelzőbe. Rájött, hogy nem mond semmit, és olyan kifejezés után kutatott, mely valóságos pillanatfelvételben mutatná be az általa elképzelt pazar kancát. A „testes” nem illik ide, ez kézzelfogható ugyan, de kissé becsmérő. A „ragyogó” egyszer már kísértésbe ejtette, csak hogy sehogyan se vágott egybe a ritmussal. Egyik este diadalmasan jelentette be, hogy megtalálta: „Fekete pej kancáján.” Szerinte a fekete tartózkodóan jelzi az eleganciát.

– De hát az lehetetlen – szólt Rieux.

– És miért?

– A pej nem a fajtára, hanem a színre vonatkozik.

– Miféle színre?

– Hát, valamilyen színre, mely azonban semmiképpen sem a fekete.

Grand erre nagyon bánatosnak látszott. Köszönöm – mondta –, milyen szerencse, hogy ön itt van. De most láthatják, hogy ez milyen nehéz.

– Mit szólna a „káprázatos” szóhoz? – kérdezte Tarrou.

Grand ránézett Tarrou-ra, majd gondolkozott, és így szólt:

– Igen, igen!

És lassan-lassan mosoly jelent meg az arcán.

Bizonyos idő múltán bevallotta, hogy a „virágba borult” szó is zavarja. Mivelhogy ő sohasem látott mást, csak Orant és Montélimart, barátaitól gyakran kért felvilágosítást arról, hogy a Bois fasorai milyen módon borulnak virágba. Az igazat megvallva, Rieux-re és Tarrou-ra sohasem tettek olyan benyomást, mintha valaha is virágba borultak volna, de a hivatalnok meggyőződése megingatta őket. Grand-t meglepte bizonytalanságuk. „Csak a művészek tudnak helyesen látni.” Ám az orvos egy alkalommal nagy izgalomban találta a hivatalnokot. Kicserélte a „virágba borult”-at azzal, hogy „virággal telt”. Kezét dörzsölte. „Most már szemléletes, és illata is van. Le a kalappal, uraim!” Diadalmasan olvasta fel a mondatot: „Egy szép májusi reggel egy karcsú amazon káprázatos pej kancáján ülve végiglovagolt a Bois de Boulogne virággal telt fasorain.” Amde fennhangon olvasva a mondat jelzőhalmozása kínosan hangzott, és Grand ötölt-hatolt kissé. Leült, elcsigázott tekintettel. Aztán engedélyt kért az orvostól, hogy távozhasson. Egy kis elmélkedésre volt szüksége.

Ebben az időszakban történt, mint ahogy később kitudódott, hogy az iroda a szórakozottság jeleit vette észre rajta, s ezt sajnálatosnak tartották ebben a pillanatban, mikor a városháza csökkentett személyzetének emberfeletti teendőkkel kellett szembenéznie. Meglátszott a munkáján, s az irodafőnök szigorúan szemére hányta, értésére adva, hogy nem végzi el azt a munkát, amiért fizetik. „Úgy tudom – szólt az irodafőnök –, hogy ön munkáján kívül az egészségügyi alakulatoknál önkéntes szolgálatot teljesít. Énrám ez nem tartozik. De a munkája, az rám tartozik. És elsősorban úgy teheti hasznossá magát ezek közt a szörnyű körülmények közt, ha munkáját jól végzi. Ha ezt nem teszi, a többivel nem sokra megy.”

– Igaza van – mondta Grand Rieux-nek.

– Igen, igaza van – helycselt az orvos.

– Tény, hogy szórakozott vagyok, és nem tudok dűlőre jutni a mondatom utolsó szavaival.

Arra gondolt, hogy kihagyja a „Boulogne”-t, hiszen így is megérti mindenki. De így a mondatban a „virág” közelebb került a „Bois”-hoz, mint a „fák”. Az a lehetőség is megfordult fejében, hogy így írja: „A Bois fasorain, melyeket virágok borítottak.” De a vonatkozó névmás, mely elválasztotta egymástól a „fasorok”-at és a „virágok”-at, valósággal tüske volt a szívében. Nem csoda, hogy némelyik este fáradtabbnak látszott még Rieux-nél is.

Igen, fáradt volt ettől a kereséstől, teljesen elmerült benne, de azért csak csinálta tovább, az összeadásokat és statisztikákat is, melyekre az egészségügyi alakulatoknak volt szükségük. Türelmesen rendezte esténként a cédulákat, görbéket mellékelte hozzájuk, és lassan odáig vitte, hogy kimutatásai a lehető legpontosabbak voltak. Rieux-t elég gyakran fölkereste valamelyik kórházban, s vagy az egyik irodában, vagy egy betegszobában kért tőle asztalt. Ott aztán letelepedett a papírjaival, pontosan úgy, ahogy városházi asztalánál szokott letelepedni, s a fertőtlenítőszerektől és magától a betegségtől is sűrű levegőben lóbálta lapjait, hogy megszáradjon a tinta. Tisztességesen igyekezett ilyenkor nem gondolni amazonjára, és csak azt tenni, amit tennie kellett.

Igen, ha igaz az, hogy az emberek ragaszkodnak a példákhoz meg a mintákhoz, kiket hősöknek neveznek, és ha mindenképpen szükséges, hogy ebben a történetben is legyen egy, az elbeszélő éppen ezt a jelentéktelen és elmosódó hőst javasolja, kinek egyebe se volt, csak egy kis jósága a szíve táján meg egy nyilvánvalóan nevetséges eszményképe. Így az igazság is megkapja azt, ami megilleti, a kettő meg kettő összeadása a maga négyes végösszegét, a hősiesség pedig a neki dukáló másodlagos helyet, közvetlenül a boldogság elszánt igénye után, de sohasem előtte. Ilyen módon nyeri el ez a krónika is a maga jellegét, ami azt jelenti, hogy jó minőségű érzelmekkel szerkesztett beszámolóknak kell lennie, oly érzelmekkel, melyek sem nem tüntetőleg rosszak, sem nem egy színelőadás silány modorában túlfűtöttek.

Legalábbis ez volt Rieux doktor véleménye, midőn az újságokban olvasta vagy a rádióban hallgatta a jeladásokat meg a buzdításokat, melyeket a külvilág juttatott el a pestises városba. A levegőben és szárazföldön küldött segítséggel egyidőben az éterhullámokon vagy a sajtóban minden este elérzékenyült vagy csodálkozó helyzetmagyarázatok csaptak le az immár magányos városra. És az eposzi vagy díjkiosztási beszédbe illő hang minden alkalommal bosszantotta az orvost. Tudta ő jól, hogy nem színlelt ez a gondoskodás. De csak olyan közkeletű nyelven tud megszólalni, amelyen az emberek igyekeznek kifejezni azt, ami az emberiséghez köti őket. Ez a nyelv azonban képtelen volt hozzáidomulni például Grand mindennapos kis fáradozásaihoz, mivelhogy nem tudott számot adni róla, hogy mit jelent Grand a pestis kellős közepén.

Néha éjjelkor, a néptelen város nagy csendjében, az orvos, midőn lefeküdt, hogy rövid alvásra térjen, bekapcsolta a rádiót. És a földkerekség távoli sarkaiból ezer kilométereken keresztül ismeretlen baráti hangok próbálgatták félszeg szolidaritásukat kifejezni, és csakugyan ki is fejezték, de egyúttal bizonygatták azt is, mily szörnyen tehetetlen mindenki, ha olyan fájdalomban kell osztoznia, melynek még csak tanúja sem lehet: „Oran! Oran!” A nyilatkozatok mindhiába szeltek át a tengereket, Rieux mindhiába volt riadókézsültségben, az ékesszólás csakhamar még ékesebbé vált, s még inkább vádolta azt a lényegbevágó távollétet, melynek jóvoltából Grand és a szónok mint két idegen álltak egymással szemben. „Oran! Igen, Oran!” – „Ugyan, hagyjuk – gondolta az orvos –, együtt szeretni vagy meghalni, nincs más segítség. Túlságosan messze vannak.”

És valóban, mielőtt a pestis csúcspontjára érnénk, hol a csapás összeszedte minden erejét, hogy a városra zúduljon, s végérvényesen hatalmába kerítse, be kell még számolnunk azokról a hosszas, kétségbeesett és vigasztalan erőfeszítésekről, melyeket utolsóként néhány egyén, mint például Rambert

tett, hogy visszaszerezze boldogságát, és elragadja a pestistől lényének ama felét, melyei védett minden veszéllyel szemben. Így utasították őket vissza a fenyegető rabszolgaságot, s noha ez az elutasítás látszólag nem volt oly hatásos, mint a másik, az elbeszélő véleménye szerint ennek is megvolt a maga értelme. Még hiábavalósága és ellentmondásai közepette is bizonyította, hogy a büszkeség nem veszett még ki belőlünk.

Rambert azért küzdött, hogy a pestis össze ne csapjon a feje felett. Miután megbizonyosodott afelől, hogy törvényes módon nem juthat ki a városból, eltökélte, mintha ahogyan Rieux-nek mondotta, hogy más eszközzel fog élni. Az újságíró a kávéházi pincérek kezébe kezdte. Egy kávéházi pincér mindig jól értesült. De ahhoz fordult, főként az igen súlyos bírságokról voltak értesülve, melyek az ilyesfajta vállalkozásokat sújtották. Egy esetben egyenesen beugratónak tartották. Cottard-ral kellett találkoznia Rieux-nél ahhoz, hogy kissé előbbre jusson. Ezen a napon Rieux-vel megint az eredménytelen kilincselésekről beszélt, melyeket a hivatalokban végzett. Néhány nap múltán Cottard találkozott vele az utcán, és azzal a nyíltsággal szólt hozzá, mely mostanában minden megnyilatkozását jellemezte:

– Még mindig semmi? – kérdezte.

– Nem, semmi.

– A hivatalokra nem lehet számítani. Képtelenek megérteni az embert.

– Úgy van. De most mással próbálkozom. Nehéz dolog.

– Ó! – szólt Cottard. – Értem.

Ismer ő egy hálózatot, s a meglepett Rambert-nek kifejtette, hogy ő régi látogatója Oran valamennyi kávéházának, barátai vannak ott, és biztosan tudja, hogy van egy szervezet, amely ilyesfajta műveletekkel foglalkozik. Valójában az történt, hogy Cottard, kinek kiadásai most már felülmúlták bevételeit, fejadagolt árukkal való csempészésre vetemedett. Cigarettaival és rossz alkohollal kereskedett. Ezeknek az ára szüntelenül emelkedett, s Cottard lassan-lassan valóságos kis vagyonra tett szert.

– Egészen biztos benne? – kérdezte Rambert.

– Hogyne, hiszen nekem is felajánlották.

– S még csak nem is élt az alkalommal?

– Ne bizalmaskodjék – szólt Cottard kedélyes ábrázattal –, nem éltem az alkalommal, mert nekem semmi kedvem meglépni. Megvan az okom rá. – Rövid csend után hozzátette: – Meg se kérde, milyen okom van rá?

– Feltételezem – felelte Rambert –, hogy ez nem tartozik rám.

– Bizonyos értelemben valóban nem tartozik önre. De más vonatkozásban. Egyszóval, annyi biztos, hogy sokkal jobban érzem itt magam, mióta a pestis köztünk van.

Az újságíró végighallgatta a magyarázatot:

– Hol érem el ezt a szervezetet?

– Hát – felelte Cottard –, nem könnyű dolog. Jöjjön velem.

Délután volt, négy óra. A súlyos égbolt alatt lassan égett a város. Valamennyi üzlet lebecsátotta redőnyét.

Az uttestek elnéptelenedtek. Cottard és Rambert az árkádos utcákon át mentek, és jó ideig szótlánul lépkedtek. Olyan időpont volt ez is, amikor a pestis láthatatlanná válik. Ez a csend, a színek és a mozdulatok eme halála éppúgy lehetett a nyár, mint a csapás műve. Nem lehetett tudni, vajon a levegő fenyegetéstől vagy portól és égésszagtól terhes. Figyelni és gondolkodni kellett, hogy az ember rábukkanjon a pestisre. Csak negatív jelekkel árulta el magát. Cottard, akinek valami furcsa kapcsolata volt vele, felhívta például Rambert figyelmét a kutyák távollétére, melyeknek rendes körülmények között a házak küszöbén kellene feküdniök, az oldalukon, lihegve, az elérhetetlen hús után áhítozva.

Befordultak a Pálmafa körútra, keresztülmentek a katonai gyakorlótéren, s a matrónegyed irányában haladtak. Balról zöldre festett kávéház húzódott meg ferde redőny alatt, mely vastag sárga vászonból készült. Cottard meg Rambert belépett; megtörölték homlokukat. Összecsukható kerti székekre ültek, zöld fémasztalok közé. A helyiség teljesen néptelen volt. Legyek zümmögtek a levegőben. A hajlított lábú

pultra helyezett sárga kalitkában görnyedten gubbasztott kapaszkodó rúdján egy csapzott tollú papagáj. Harctéri jeleneteket ábrázoló öreg képek lógtak a falon, tele piszokkal és vastag szövésű pókhálókcal. Valamennyi fémasztalon, Rambert előtt is, tyúkganaj száradt, melynek eredetével sehogyan sem tudott tisztába jönni, egészen addig, míg némi zűrzavar után egy pompás kakas ki nem szökdécselt egy sötét sarokból.

A hőség ebben a pillanatban mintha fokozódott volna. Cottard levetette zakóját, és kopogtatott az asztallapon. A háttérből kis termetű férfi jött elő, szinte elveszeti a hosszú kék kötényben. Mihelyt meglátta, már a távolból üdvözölte Cottard-t, odalépett, miközben a kakast erőteljes rúgással eltávolította, s a szárnyas kotyogása közben megkérdezte, mivel szolgálhat az uraknak. Cottard fehér bort kért, s egy bizonyos Garcia után tudakozódott. A pöttöm alak szerint már jó néhány napja nem látták a kávéházban.

– Gondolja, hogy ma este idejön?

– Nézze – szólt a felelet –, én nem vagyok a bőrében. Ön nyilván tudja, hogy mikor szokott itt lenni.

– Igen, de nem is nagyon fontos az ügy. Csak egy jó barátot akarok bemutatni neki.

A pincér nedves kezeit törölgette köténye elejébe.

– Vagy úgy? Uraságod is üzlettel foglalkozik?

– Igen – felelte Cottard. Szipákolt egyet a pöttöm ember:

– Akkor hát jöjjön vissza estére. Majd elküldöm hozzá a gyereket.

Elmenőben Rambert azt kérdezte, hogy milyen üzletről van szó.

– Csempészésről, természetesen. Árut hoznak be a város kapuin. Magas áron adják el.

– Vagy úgy – szólt Rambert. – Cinkostársaik is vannak?

– Bizonyára.

Estére a redőny fel volt húzva, a papagáj locsogott a kalitkában, és a fémasztalokat ingujjra vetkőzött emberek vették körül. Közülük az egyik, hátrabillentett szalmakalappal, fehér ingben, mely nyitva volt terrakotta színű mellén, fölállt, mihelyt Cottard belépett. Szabályos, napbarnított arca, apró fekete szeme és fehér foga volt, két-három gyűrű az ujjain. Körülbelül harmincévesnek látszott.

– Köszöntöm – szólt –, igyunk a pultnál. Háromszor ürítették ki poharukat, szóltlanul.

– Talán mennénk innen, nem? – kérdezte Garcia. A kikötő felé vették útjukat, s Garcia megkérdezte, miről lenne szó. Cottard azt felelte, hogy nem egészen üzleti ügyben akarja bemutatni neki Rambert-t, hanem pusztán azért, amit ő úgy nevezett, hogy „eltávozás”.

Garcia egyenesen lépegetett, és szívta cigarettáját. Kérdéseket tett föl, és Rambert-ről szólva mindig „ő”-t mondott, mint aki észre se veszi, hogy az illető is jelen van.

– No de mi célból? – kérdezte.

– A felesége Franciaországban van.

– Ó!

Majd rövid szünet után:

– Mi a mestersége?

– Újságíró.

– Azok túl sokat beszélnek.

Rambert hallgatott.

– Jó barát az illető – szólt Cottard.

Csendben haladtak. Már a rakodóparthoz értek, ahová tilos volt kimenni, nagy rácsok zárták el. Egy kis söntés felé tartottak hát, ahol sült szardíniát lehetett kapni. Eléjük jött az illata.

– Egyébként – összegezte Garcia – ez nem rám tartozik, hanem Raoulra. Először meg kell őt találnom, és ez nem valami könnyű dolog.

– Vagy úgy? – kérdezte Cottard izgatottan. – Elrejtőzik?

Garcia nem válaszolt. A söntés közelében megállt, és Rambert felé fordult, ami most történt meg első ízben.

– Holnapután tizenegykor, a vámórlaktanya sarkánál, a város felső végében.

Úgy tett, mintha indulna, de hirtelen visszafordult a két ember felé.

– Költséggel jár – mondta, mint aki egy tényt állapít meg.

– Természetesen – helyeselt Rambert. Az újságíró megköszönte Cottard-nak.

– Örülök, hogy szolgálatára lehetek. Aztán ön újságíró, majd csak meghálálja valamikor.

Két napra rá Rambert meg Cottard együtt mászták meg az árnyéktalan, széles utcákat, melyek városunk felső része felé vezetnek. A vámórlaktanya egyik részét kórházzá alakították. Emberek álldogáltak a főkapu előtt, látogatás reményében, melynek engedélyezéséről szó sem lehetett, vagy pedig felvilágosítást akartak kapni, ami egyik óráról a másikra úgyszólván érvényét veszti. De ez a gyülekezés szüntelen jövőmenéssel járt, és Garcia meg Rambert találkozásában föltehetőleg ez a meggondolás is némi szerepet játszott.

– Különös – szólt Cottard –, hogy valaki mindenáron távozni akar. Pedig hát ami itt történik, nagyon érdekes.

– Számomra nem – felelte Rambert.

– Nahát persze! Némi kockázata is van. De hát elvégre, amikor még nem volt pestis, az ember ugyanannyit kockáztatott, ha átment egy forgalmas útkereszteződésen.

Ebben a pillanatban Rieux autója állt meg velük egy magasságban. Tarrou vezette, Rieux pedig mintha félálomban lett volna. Magához tért, be akarta mutatni őket egymásnak.

– Ismerjük egymást – szólt Tarrou –, ugyanabban a szállodában lakunk.

Felajánlotta Rambert-nek, hogy beviszi a városba.

– Nem, itt van találkánk.

Rieux Rambert-re nézett:

– Igen – szólt az újságíró.

– Hogyhogy? – csodálkozott Cottard. – A doktor úr tud róla?

– Nézzék csak, a vizsgálóbíró – szólt Tarrou, miközben Cottard-ra nézett.

Cottard arca elváltozott, miközben Othon úr, csakugyan ő volt, jött lefelé az utcán, és erőteljes, de kimért léptekkel feléjük tartott. Kalapot emelt, midőn elhaladt a kis csoport előtt.

– Jó napot, bíró úr! – szólt Tarrou.

A bíró viszonzta a köszöntést az autóban ülőknek, majd végigmérte Cottard-t és Rambert-t, kik hátrább maradtak, és ünnepélyes fejbiccentéssel üdvözölte őket. Tarrou bemutatta a magánzót meg az újságírót. A bíró egy másodpercig az égre nézett, és sóhajtván mondta, hogy ez bizony szomorú egy időszak.

– Hallom, Tarrou úr, hogy ön a járványt megelőző rendszabályok alkalmazásával foglalkozik. A legnagyobb mértékben helyeslem. Gondolja, doktor, hogy a betegség terjedni fog?

Rieux szerint remélni kell, hogy nem, mire a bíró elismételte, hogy mindig remélni kell, hiszen a Gondviselés szándékai kifürkészhetetlenek. Tarrou megkérdezte tőle, hogy az események több munkát jelentenek-e neki.

– Ellenkezőleg, azok az ügyek, melyeket közönséges jogi ügyeknek mondunk, számban csökkennek. Nincs is már egyéb kivizsgálóvalóm, csak az új rendelkezések ellen vétők néhány súlyosabb esete. A régi törvényeket még soha ennyire nem tisztelték.

– Azért, mert viszonylag – szólt Tarrou –, úgy látszik, jók ezek a törvények.

A bíró tekintete most már nem volt álmódzó, az égről Tarrou felé fordította ábrázatát, s hűvösen mérte végig.

– No de mi haszna? – szólt. – Nem a törvény számít, hanem az ítélet. Mit tehetünk? Semmit.

– Ez az alak – szólt Cottard, midőn a bíró már elment –, ez az első számú ellenség.

Az autó elindult.

Nem sokkal ezután Rambert és Cottard az oda igyekvő Garciát pillantották meg. Feléjük tartott, és minden jeladás nélkül jó napot helyett így szólt: – Várni kell.

Körülöttük a tömeg, melynek túlnyomó többsége nő volt, teljes csendben várakozott. Csaknem valamennyien kosarat cipeltek, abban a hiú reményben, hogy eljuttathatják beteg rokonaikhoz, és azzal a még ostobább gondolattal, hogy az illetők használni is tudják az élelmiszert. A kaput fegyveres őrszemek őrizték, és időnként furcsa kiáltás hangzott végig az udvaron, mely a laktanya meg a kapu közt volt. A jelenlevők csoportjából ilyenkor nyugtalan arcok fordultak a kórház felé.

A három férfi éppen ezt a látványt nézte, midőn szabatos és méltóságteljes „jó napot” hangzott a hátuk mögött. Megfordultak. Raoul ebben a hőségben is kifogástalanul volt öltözve. A nagy termetű, erős ember sötét színű, kétsoros kabátot hordott és felkunkorodó szegélyű posztókalapot. Arca meglehetősen sápadt volt, a szeme barna. Raoul összeszorított szájjal, de gyorsan és tisztán beszélt.

– Gyerünk le a város felé – mondotta. – Garcia, hagyj magunkra.

Garcia cigarettára gyújtott, és várt, míg elmentek. Sebesen lépkedtek, átvették Raoul járását, aki közöttük helyezkedett el.

– Garcia már elmagyarázta – szölt. – Meg lehet csinálni. Mindent összevéve tízezer frankba fog kerülni.

Rambert azt felelte, hogy elfogadja.

– Ebédeljen velem, holnap, a spanyol matrózvendéglőben.

Rambert azt mondta, hogy rendben van. Raoul pedig kezét szorította vele, és ezúttal mosolygott. Amikor eltávozott, Cottard elnézést kért: holnap ő nem ér rá, és különben is, Rambert-nek most már nincs szüksége rá.

Másnap, midőn az újságíró belépett a spanyol vendéglőbe, amerre végiment, a fejek mind utánafordultak. Ez az árnyas pince egy sárga utcácska naptól kiszikkadt alsó végében volt. Csak férfiak látogatták, a legtöbben spanyolos alkatúak. Mihelyt azonban Raoul, ki a helyiség végében helyezkedett el egy asztalnál, intett az újságírónak, és mihelyt Rambert feléje indult, a kíváncsiság eltűnt az arcokról. A fejek visszafordultak a tányérok fölé. Raoul asztalánál egy magas, sovány, rosszul borotvált alak ült, aránytalanul széles válla volt, lóporfája, ritkás haja. Inge feltűrt ujjából hosszú és fekete szőrrel borított vézna karok meredtek ki. Háromszor bólintott, mikor Rambert-t bemutatták neki. Nevét nem ejtették ki, és Raoul csak mint „barátunk”-ról beszélt róla.

– Barátunk úgy véli, hogy segíthet önnek. Önt majd ő...

Raoul félbeszakította, mert a pincérlány lépett oda, hogy Rambert rendeljen.

– Bemutatja önt két barátunknak, kik majd összehozzák megbízható örökkel. De ezzel még nincs vége. Az öröknek kell eldönteniök, hogy melyik az alkalmas pillanat. A legegyszerűbb az lesz, ha ön néhány éjszakán át az egyik örnél száll meg, annál, amelyik a kapuk közelében lakik. De ezt megelőzőleg barátunk megteremti majd a szükséges kapcsolatokat. Majd ha egyenesben lesz, neki fizesse ki a költséget.

A barát még egyet bólintott lófejével, miközben csak morzsolta és nyelte a paradicsom- és paprikasalátát. Aztán beszélni kezdett kissé spanyolos kiejtéssel. Azt javasolta Rambert-nek, hogy két nap múlva találkozzanak reggel nyolc órakor a székesegyház előterében.

– Megint két nap – jegyezte meg Rambert.

– Igen, mert nem könnyű a dolog – szölt Raoul. Meg kell keresnem a megfelelő embereket.

A ló megint bólogatott, Rambert pedig szenvtelenül helybenhagyta a dolgot. Az ebéd hátralevő része társalgási téma keresésében telt el. De hamarosan kiderült, hogy a ló futballista, és így már minden sokkal egyszerűbb lett. Rambert is sokáig üzte ezt a sportot. Így hát a francia bajnokságról beszéltek, az angol proficsapatok értékéről meg a WM-taktikáról. Az ebéd végére a ló teljesen felélénkült, tegezte Rambert-t, miközben azt bizonygatta neki, hogy nincs szebb játék egy csapatban, mint a középfedezeté. „Érted, ugye – mondogatta –, a középfedezet az, aki adogatja a labdát. Adogatni a labdát, lám, ez a futball.” Rambert egy nézetlen volt vele, noha mindig középcsatárt játszott. A vitát csak a rádió szakította félbe, mely először érzélgős dallamokat szajkózott hangtompítóval, majd bejelentette, hogy az elmúlt napon a pestis százharminchét áldozatot követelt. Lélek se moccan a jelenlevők közül. A lófejű ember vállat vont és

felállt. Raoul és Rambert követték példáját.

Elmenőben a középfedezet kezét rázott Rambert-rel, méghozzá erélyesen:

– A nevem Gonzales – mondotta.

Ez a két nap Rambert szemében végeláthatatlannak tetszett.

Elment Rieux-höz, és elmesélte neki részleteiben is, hogy milyen lépéseket tett. Aztán elkísérte az orvost egyik betegéhez, de a ház kapujában, mivel gyanús beteg várta Rieux-t, búcsúzkodni kezdett. A folyosón szaladgálás és hangok zaja: a családot értesítették, hogy itt a doktor.

– Remélem, Tarrou nem késik – morogta Rieux. Tekintete fáradt volt.

– Ugye, nagyon gyorsan terjed a járvány? – kérdezte Rambert.

Rieux azt felelte, hogy szó sincs róla, sőt a statisztikai görbe emelkedése is lassúbbodik. Tény azonban, hogy az eszközök, melyekkel a pestis ellen küzdeni lehetne, gyér számúak.

– Anyagi eszközökben szűkölködünk – mondotta. – A világ valamennyi hadseregében a hiányzó felszerelést általában emberekkel pótolják. De minálunk emberben is hiány van.

– De hiszen kívülről is jöttek orvosok és egészségügyi személyzet.

– Igen – szólt Rieux. – Tíz orvos és még vagy száz ember. Látszólag ez sok, de épp hogy elég, ha a betegség jelenlegi állapotát tekintjük. És ha terjeszkedik a járvány, akkor kevés lesz.

Rieux a bentről jövő zajra fülelt, aztán rámosolygott Rambert-re.

– Igen – szólt –, sietnie kell, hogy sikerüljön. Rambert arca elborult egy pillanatra.

– Tudja – szólt tompa hangon –, nem ez az, ami távozásra készítet.

Rieux azt felelte, hogy tudja, de Rambert folytatta:

– Azt hiszem, nem vagyok gyáva, legalábbis általában nem. Volt alkalmam megmutatni. Csakhogy vannak gondolatok, melyeket képtelen vagyok elviselni.

Az orvos a szemébe nézett.

– Majd csak viszontlátja őt – mondotta.

– Lehetséges, de nem bírom elviselni azt a gondolatot, hogy ez ki tudja, meddig fog tartani, s hogy ő azalatt szüntelenül csak öregedni fog. Harmincéves korában az ember öregedni kezd, és mindent ki kell használnunk, mindent. Nem tudom, megérti-e, amit mondok.

Rieux azt mormolta, hogy úgy hiszi, megérti, amikor Tarrou megérkezett. Igen élénk volt.

– Az imént kértem meg Paneloux-t, hogy álljon közénk.

– No és? – kérdezte az orvos.

Gondolkozott, és igent mondott.

– Nagyon örülök – szólt az orvos. – Örülök, hogy őt magát jobbnak tudhatom a prédikációjánál.

– Ilyen ám mindenki – szólt Tarrou. – Csupán alkalmat kell adni nekik.

Mosolygott, és Rieux felé kacsintott.

– Ehhez értek én, ehhez, hogy alkalmat adjak az embereknek.

– Bocsásson meg – szólt Rambert –, de indulnom kell. Csütörtökön, a találka napján, Rambert öt perccel nyolc óra előtt belépett a székesegyház előterébe. Még elég friss volt a levegő. Az égen kicsiny, fehér és gömbölyű felhők vonultak, melyeket a növekvő hőség tüstént el fog nyelni. A pázsitról, noha kiszikkadt, még mindig a nyirkosság meghatározhatatlan szaga szállt fel. A nap a keleti irányban levő házak mögött volt, s csupán a Jeanne d'Arc sisakját melegítette, a tér díszét, mely teljesen be volt aranyozva. Egy toronyóra nyolcat ütött. Rambert néhány lépést tett a néptelen templompitvarban. Elmosódó zsolozsmahangok érkeztek hozzá a templom belsejéből ódon pince- és tömjénillatokkal. Az ének egyszerre elhallgatott. Mintegy tíz pöttöm, fekete alak jött ki a templomból, és szapora léptekkel a város felé indult. Rambert kezdett türelmetlenkedni. Újabb fekete alakok a fölépcsőn jöttek fölfelé, s a bejárat felé igyekeztek. Cigaretára gyújtott, aztán észbe kapott, hogy hátha nem illik ezen a helyen.

Negyed kilenckor a székesegyház orgonája tompított hangon játszani kezdett. Rambert belépett a sötét bolthajtás alá. Egy pillanat múltán már észrevehette a főhajóban azokat a kis fekete alakokat, kik előtte

jöttek. Egyetlen csoportban gyűltek össze, egy sarokban, egy rögtönzött oltár előtt, ahova egy Szent Rókus-szobrot helyeztek, melyet sebtiben faragtak városunk egyik műhelyében. Amint térdeltek, mintha még inkább összezsugorodtak volna; elvesztek a szürkeségben, mintha az árnyék megalvadt darabjai lettek volna, itt-ott alig voltak sűrűbbek, mint a homály, melyben lebegtek. Fölöttük az orgona játszotta véget nem érő variációit.

Midőn Rambert kilépett onnan, Gonzales már lement a lépcsőn, s a város felé indult.

– Azt hittem, hogy már el is mentél – szólt az újságírónak. – Csöppet sem csodálkoztam volna.

Magyarázta, hogy barátaira várt egy másik találkán, melyet nyolc óra előtt tíz percre beszéltek meg, nem messze innen. De húsz percig hiába várt rájuk.

– Valami közbejött, egész biztosan. Nem mindig megy könnyen a mi munkánk.

Újabb találkozót javasolt, másnapra, ugyanebben az időben a hősi emlékmű előtt. Rambert sóhajtott egyet, és kalapját hátratólta.

– Oda se neki – zárta le az ügyet Gonzales kacagva.

– Gondolj csak rá, mennyi kombinációt, lefutást és passzolást kell csinálni ahhoz, hogy az ember belőhessen a gólt.

– Igen, igen – felelte Rambert. – De az a játszma csak másfél óráig tart.

Az oráni hősi emlékmű azon az egy helyen emelkedik, ahonnan meg lehet látni a tengert. Afféle sétány ez, mely egy rövid útvonalon a kikötő fölé emelkedő sziklafal mentén húzódik. Rambert másnap elsőnek érkezett a találkára, és figyelmesen olvasgatta a hősi halottak névsorát. Néhány perc múlva két férfi tűnt fel, közömbösen mérték őt végig, aztán rákönyököltek a sétány korlátjára, és önfeledten nézegették az üres, néptelen rakodópartot. Egyforma magasak voltak, kék nadrágot és rövid ujjú matróztrikót hordtak. Az újságíró kissé hátrább húzódott, aztán leült egy padra, ahonnan kedvére nézhette őket. Ekkor vette észre, hogy alig lehetnek idősebbek húszesztendősnél. Ebben a pillanatban meglátta Gonzalest, aki mentegetőzve közeledett.

– Itt vannak a barátaink – szólt, és a két fiatalember felé vezette, be is mutatta őket Marcel és Louis néven. Szemközt nézve őket nagyon hasonlítottak egymáshoz, és Rambert úgy vélte, hogy testvérek.

– Nos hát – szólt Gonzales. – Kész az ismeretség, s most már magát az ügyet kell elrendezni.

Marcel vagy Louis erre azt mondta, hogy őrszolgálatuk két nap múlva kezdődik, egy hétig tart, s hogy pontosan meg kellene állapítani, melyik nap a legkedvezőbb. A nyugati kaput négyen őrzik, a másik kettő hivatásos katona. Szó se lehet róla, hogy őket beavassák a dologba. Nem megbízhatók, s ez különben is növelné a költségeket. Néha megesik azonban, hogy a két kartárs az éjszaka egy részét egy bár hátsó helyiségében tölti, ők is ismerik azt a helyet. Marcel vagy Louis azt ajánlotta tehát Rambert-nek, hogy költözzék hozzájuk a kapuk közelébe s ott várja meg, míg érte mennek. Ily módon egészen könnyű lesz kisurranni. Sietni kell azonban, mert mostanában arról beszélnek, hogy a városon kívül kettős őrszemeket fognak állítani.

Rambert helyeselt, és utolsó cigarettáiból megkínálta őket. A két fiú közül az, aki mindedig hallgatott, megkérdezte erre Gonzalestől, hogy a költségek kérdése rendben van-e, s hogy lehetne-e előleget kapni.

– Nem – felelte Gonzales –, semmi értelme, cimboráról van szó. A költségeket majd induláskor egyenlítik ki.

Megegyeztek egy újabb találkában. Gonzales amondó volt, hogy vacsorázzanak együtt két nap múlva a spanyol vendéglőben. Innen aztán átmehetnek majd az örépületbe.

– Az első éjszakán – szólt Rambert-nek – majd én leszek melletted.

Másnap, mikor Rambert a szobájába ment föl, Tarrou-ba ütközött a szálloda lépcsőjén.

– Rieux-t kell fölkeresnem – szólt Tarrou. – Nem jönne velem?

– Sose tudom biztosan, vajon nem zavarom-e – felelte Rambert némi habozás után.

– Nem hinném, hiszen annyit beszélt nekem magáról.

Az újságíró gondolkodott, és így szólt:

– Ide figyeljen. Ha van egy perc idejük vacsora után, akármilyen későn, jöjjenek el mind a ketten a szálloda bárjába.

– Ez tőle függ meg a pestistől – felelte Tarrou.

Este tizenegy órakor Rieux és Tarrou mégis elment a kicsi és szűk bárba. Vagy harmincan szorongtak ott, és igen hangosan beszélgettek. A két odaérkező, kik a pestises város csendjéből jöttek, kissé megrökönyödötten állt meg. Rögtön megértették ezt az élenkséget, midőn látták, hogy még mindig szolgálnak fel alkoholt. Rambert a pult egyik végében volt, s a bárszék tetejéről intett nekik. Körülvették, miközben Tarrou csendben félretolt egy zajos szomszédot.

– Csak nem ijed meg az alkoholtól?

– Nem – szólt Tarrou –, ellenkezőleg.

Rieux a poharából keserű füvek illatát szippantotta be. Nehéz volt beszélni ebben a zűrzavarban, Rambert-t azonban, úgy látszik, főként az ivás foglalta le. Az orvos még nem tudta megállapítani, vajon részeg-e. A szűk helyiség többi részét teljesen elfoglalta két asztal, az egyiknél egy tengerésztiszt, mellette jobbról-balról egy-egy nő, a kairói tifuszból számolt be vértolulósos kövér társának: „Táborokat – mondogatta –, táborokat állítottak fel a belföldieknek, sátrakkal a betegek számára, aztán körös-körül őrszemövegetek vontak, s az őrszemek lötték a családot, mikor lopva háziszereket próbáltak bejuttatni. Kegyetlen eljárás volt, de helyes.” A másik asztalnál elegáns fiatal emberek ültek, társalgásukat nem lehetett érteni, mert belevesztett a *Saint James Infirmary* ütemeibe, melyeket egy magasra függesztett hangszóró árasztott.

– Nyugodtabb már? – kérdezte Rieux emeltebb hangon.

– Haladunk, haladunk – felelte Rambert. – Talán még a héten.

– Nagy kár! – kiáltotta Tarrou.

– Miért?

Tarrou Rieux-re nézett.

– Ó! – szólt az orvos. – Tarrou ezt azért mondja, mert arra gondol, hogy ön itt a segítségünkre lehetett volna. Én azonban nagyon is megértem, hogy mindenáron menni akar.

Tarrou újból fizetett egy fordulót. Rambert leszállt bárszékéről, s a szemébe nézett, ami első ízben fordult elő:

– Miben lehetnék a segítségükre?

– Hát például – felelte Tarrou, miközben kezét komótosan a pohara felé nyújtotta – az egészségügyi alakulatainkban.

Rambert ismét magára öltötte a konokul elmélkedő ember arckifejezését, mely szokása volt, és visszaemelkedett bárszékére.

– Talán nem tartja hasznosnak ezeket az alakulatokat? – kérdezte Tarrou, letéve poharát, és figyelmesen nézve Rambert-t.

– Már hogyan tartanám hasznosnak – szólt az újságíró, és ivott.

Rieux észrevette, hogy Rambert-nek remeg a keze. Igen, gondolta, nyilvánvaló, hogy teljesen részeg.

Másnap, mikor Rambert másodízben lépett be a spanyol vendéglőbe, egy kis csoport férfi között haladt el, kik székeket hoztak ki a bejárat elé, és ízlelték az aranyoszöld estét. A hőség éppen csak hogy kezdett lankadni. Fanyar illatú dohányt szívtak. Belül a vendéglő úgyszólván néptelen volt. Rambert leült a háttérben ahhoz az asztalhoz, ahol első ízben találkozott Gonzalezzel. A felszolgálólánynak azt mondta, hogy majd később. Tizenkilenc óra harminc volt az idő. Az emberek lassan-lassan visszatértek az étterembe, és letelepedtek. Megkezdődött a felszolgálat, s a homorú boltozat megtelt a terítékek meg a társalgás tompa zajával. Húsz óra volt, és Rambert még mindig várt. Lámpát gyújtottak. Asztalához újabb vendégek telepedtek. Megrendelte a vacsoráját. Húsz óra harminckor befejezte, de Gonzalest meg a két fiatal embert még mindig nem látta. Elszívott néhány cigarettát. A terem lassan kiürült. Kint igen sebesen szállt le az este. A tengerről langyos szellő érkezett, és gyengéden fölemelte az üvegajtók függönyeit.

Huszonegy volt már, és Rambert észrevette, hogy a terem üres, és a felszolgálólány csodálkozva nézi őt. Fizetett és távozott. A vendéglővel szemben nyitva volt egy kávéház. Rambert a pulthoz telepedett, és szemmel tartotta a vendéglő bejáratát. Huszonegy óra harminckor elindult a szállodája felé, és hiába tűnődött rajta, hogyan bukkanhatna rá Gonzalesre, akinek a címét nem tudta. Elcsüggedt, ha arra gondolt, hogy a sok tevést-vevést előlről kell majd kezdenie.

Az éjszakának ebben a pillanatában, tovatűnő mentőautók robogása közben jött rá, s ezt később el is mondta Rieux doktornak, hogy ez alatt az idő alatt úgyszólván el is felejtette asszonyát, mert minden igyekezetével azon volt, hogy nyílást keressen a falakon, melyek elválasztották őket egymástól. De ugyancsak ebben a pillanatban történt, hogy – mivel az utak ismét mind eltorlaszolódtak – megint csak ott találta őt vágyakozása kellős közepén, és oly hirtelen tört ki belőle a fájdalom, hogy szaladni kezdett a szállodája felé. Menekülni akart a kegyetlenül égő sebtől, de csak hurcolta magával, s a tűz a halántékát emésztette.

Másnap, mégis, igen korán meglátogatta Rieux-t, hogy megkérdezze tőle, miként lelhetne rá Cottard-ra:

– Nincs más hátra – szólt –, mint ismét végigmenni a láncon.

– Jöjjön el holnap este – szólt Rieux. – Tarrou arra kért, hogy hívjam meg Cottard-t, nem tudom, miért.

Tíz órára kell jönnie. Ön jöjjön fél tizenegyre.

Midőn másnap Cottard az orvoshoz érkezett, Tarrou és Rieux egy váratlan gyógyulásról beszélgettek, mely az orvos kórházában történt.

– Tíz közül egy. Szerencséje volt – szólt Tarrou.

– Igazán? – szólt Cottard. – Akkor nem is volt az pestises.

Megnyugtatták, hogy de bizony az volt.

– Lehetetlen, ha egyszer meggyógyult. Maguk éppúgy tudják, mint én, a pestis nem kegyelmez.

– Általában nem – szólt Rieux. – De egy kis konokság, és kész a meglepetés.

Cottard nevetett.

– Nem nagyon veszem észre. Hallották a számokat ma este?

Tarrou, ki jóindulatúan nézte a magánzót, azt felelte, hogy tudomása van a számokról, a helyzet valóban súlyos, de vajon mit bizonyít ez? Azt bizonyítja, hogy még szigorúbb rendszabályokra van szükség.

– Ugyan! Hiszen ön már valamennyit életbe léptette.

– Igen, de mindenkinek külön-külön is életbe kell léptetnie.

Cottard csak nézett Tarrou-ra, egy szót sem értett. Tarrou hozzátette, hogy még mindig sokan tétlenek, pedig a járvány valamennyiünk ügye, és mindenkinek teljesítenie kell a kötelességét. Az önkéntes alakulatok mindenki előtt nyitva állnak.

– Kitűnő ötlet – szólt Cottard –, csak éppen nem használ semmit. Nagyon erős a pestis.

– Majd akkor tudjuk meg – szólt Tarrou türelmes hangon –, ha mindent megpróbáltunk.

Rieux ezalatt cédulákat másolt az íróasztalánál. Tarrou továbbra is a magánzót nézte, aki idegesen ült a széken.

– Miért is nem tart velünk Cottard?

A magánzó felállt, sértődött ábrázattal megragadta gömbölyű kalapját:

– Nem az én mesterségem. – Majd kihívó hangon azt mondta: – Egyébként egész jól érzem magam, itt, a pestisben, és igazán nem tudom, minek ártsam bele magam a megszüntetésébe.

Tarrou a homlokára ütött, mint akit az igazság hirtelen megvilágosít:

– Ahá, igaz, elfelejtettem, ha nem volna pestis, magát letartóztatnák!

Cottard hirtelen visszahőkölt, és megragadta a székét, mintha el akart volna esni. Rieux abbahagyta az írást, és érdeklődő, komoly tekintettel nézett rá.

– Ki mondta ezt önnek? – kiáltotta a magánzó.

Tarrou meglepődött, és így szólt:

– Hát maga, vagy legalábbis a doktor meg én így értettük.

És mivel Cottard-t hirtelen úgy elöntötte a düh, hogy nem tudott uralkodni magán, és csak érthetetlen szavakat hebegett, Tarrou hozzáfűzte:

– Ne idegeskedjék. Sem a doktor úr, sem én nem fogjuk magát följelenteni. A maga ügye nem tartozik ránk. Meg aztán a rendőrség... sose szerettük az ilyesmit. Ugyan, üljön már le.

A magánzó a székére nézett és némi habozás után leült. Egy pillanat múlva felsóhajtott, s aztán bevallotta:

– Régi történet, aztán most újra előkaparták. Azt hittem, már megfeledkeztek róla. De valaki kikotyogta. Behívtak, és azt mondták, felügyelet alatt állok a nyomozás befejeztéig. Megértettem ebből, hogy a vége az lesz, hogy letartóztatnak.

– Súlyos? – kérdezte Tarrou.

– Attól függ, mit ért rajta. Mindenesetre nem gyilkosság.

– Börtön vagy kényszermunka?

Cottard igen levertnek látszott.

– Börtön, ha szerencsém van... – Majd egy pillanat múlva hevesen folytatta: – Ballépés volt. Mindenki követ el ballépést. De én nem bírom elviselni a gondolatot, hogy ezért elvigyenek, s hogy elszakítsanak a lakásomtól, a szokásaimtól, minden ismerősömtől.

– Ahá – kérdezte Tarrou –, ezért jött arra a gondolatra, hogy felakasztja magát?

– Ezért, ostobaság, persze.

Rieux, aki eddig hallgatott, most megszólalt, és közölte Cottard-ral, hogy megérti nyugtalanságát, de talán minden rendbejön.

– Ó! Tudom, hogy pillanatnyilag nem kell félnem semmitől.

– Látom – szólt Tarrou –, hogy nem fog belépni alakulatainkba.

A magánzó kalapját forgatta keze közt, és bizonytalan tekintetet vetett Tarrou-ra:

– Azért nem kell rám haragudni.

– Persze hogy nem. De legalább igyekezzék – szólt Tarrou mosolyogva – nem terjeszteni készakarva bacilust.

Cottard ünnepélyesen kijelentette, hogy semmi része sincs a pestis létrejöttében, hiszen a pestis csak úgy magától jött, és ő nem tehet róla, hogy pillanatnyilag rendbe hozza a dolgait. Mikor Rambert az ajtóhoz ért, a magánzó hozzáfűzte erélyes hangon:

– Az én véleményem egyébként az, hogy maga nem fog célt érni.

Rambert megtudta, hogy Cottard nem ismeri Gonzales címét, de elvégre elmehetnek ismét a kis kávéházba. Találkát beszéltek meg másnapra. Mivel pedig Rieux abbeli kívánságának adott kifejezést, hogy tudni szeretné az eredményt, Rambert meghívta őt Tarrou-val együtt, hogy a hét végén az éjszaka bármely időpontjában menjenek el hozzá.

Cottard és Rambert reggel elmentek a kis kávéházba, és üzenetet hagytak Gardának, hogy este legyen ott. Vagy ha nem teheti, akkor másnap. Este hiába vártak rá. Másnap Garcia ott volt. Csendben hallgatta Rambert esetét. Nem tudta pontosan, mi történt, csupán annyiról volt tudomása, hogy egész városnegyedeket zártak le huszonnégy órára a lakások átfésülése végett. Feltehető, hogy Gonzales és a két fiatalember nem tudtak átjutni a sorompókon. Mindössze annyit tehet, hogy ismét összehozza őket Raoullal. Erről természetesen csak két nap múlva lehet majd szó.

– Szóval – szólt Rambert – kezdhetünk mindent előlről.

Ismét eltelt két nap, és Raoul az egyik utcasarkon igazolta Garcia feltevését: az alsó városnegyedeket lezárták. Ismét tol kellett venni a kapcsolatot Gonzalasszel.

Két napra rá Rambert együtt ebédelt a futballistával.

– Micsoda ostobaság – szólt a futballista. – Előre meg kellett volna beszélni, hogy miképpen találunk ismét egymásra.

Rambert-nek is ez volt a véleménye.

– Holnap reggel elmegyünk a gyerekekhez, és igyekszünk majd mindent eligazítani.

Másnap a gyerekek nem voltak otthon. Üzenetei hagytak nekik: legyenek másnap délben a Líceum téren. Rambert pedig hazatért olyan ábrázattal, hogy Tarrou megdöbbsen, midőn a délután folyamán összeakadt vele.

– Nem megy a dolog? – kérdezte Tarrou.

– Megy, csak előlről kell kezdeni – felelte Rambert. És megismételte meghívását: – Jöjjön el este.

Este, midőn a két férfi belépett Rambert szobájába, az újságíró éppen heverészett. Fölkelt, töltött az előre kikészített poharakba. Rieux fogta a maga poharát, s azt kérdezte, hogy egyenesben van-e már. Az újságíró azt válaszolta, hogy újból végigcsinálta az egészet, és ismét ugyanoda jutott, és hogy nemsokára meglesz az utolsó találkája. Ivott és leszögezte:

– Eljönni persze nem fognak.

– Azért ez még nem törvényszerű – szólt Tarrou.

– Maguk még mindig nem értették meg – felelte Rambert, vállat vonva.

– Micsodát?

– A pestist.

– Ó! – szólt Rieux.

– Nem, maguk nem értik még mindig, hogy ebből áll: kezdeni előlről.

Rambert a szoba egyik sarkába ment, és elindított egy kis gramofont.

– Micsoda lemez az? – kérdezte Tarrou. – Ismerem. Rambert azt felelte, hogy a *Saint James Infirmary*.

A lemez közepe táján két lövés hallatszott a távolból.

– Egy kutya vagy egy szökevény – szólt Tarrou. Egy percre rá a lemez véget ért, s egy mentőautó dudálása bontakozott ki, erősödött, elhaladt a szállodaszoba ablaka alatt, gyengült, majd végleg elhalt.

– Nem is olyan mulatságos ez a lemez – szólt Rambert. És ráadásul ma már vagy tizedszer hallom.

– Annyira szereti?

– Nem, csak hogy ez az egyetlen lemezem. Majd egy pillanat múltán:

– Én mondom maguknak, hogy ebből áll: újrakezdeni.

Azt kérdezte Rieux-től, hogy hogyan halad az alakulatok dolga. Öt brigád van munkában. Remélik, hogy újabbakat létesíthetnek. Az újságíró leült az ágyára, és úgy tett, mint akit csak a körme érdekel. Az orvos pedig Rambert kurta és erőteljes alakját vizsgálta, amint ott ült vaskosan az ágy szélén. Egyszerre csak észrevette, hogy az meg őt nézi.

– Tudja, doktor úr-szólt–, sokat gondoltam a szervezetre, mellyel ön foglalkozik. Csak azért nem tartok önnel, mert bizonyos okom van rá. Azt hiszem egyébként, hogy még vásárra tudnám vinni a bőrömet, hiszen végigcsináltam a spanyol háborút.

– Kinek az oldalán? – kérdezte Tarrou.

– A legyőzöttekén. Ám azóta gondolkodtam egy kicsit.

– Min? – kérdezte Tarrou.

– A bátorságon. Most már tudom, hogy az ember nagy tettekre képes. De ha nagy érzelemre nem képes, akkor nem érdekel engem.

– Általában úgy vélik, hogy mindenre képes – szólt Tarrou.

– Szó sincs róla. Képtelen sokáig szenvedni vagy boldogan élni. Csak olyasmire képes tehát, ami semmit sem ér. – Rájuk meredt: – Lássuk csak, Tarrou, képes ön meghalni egy szerelemért?

– Nem tudom, de úgy érzem, jelenleg nem.

– Na lássa. De ugye egy eszméért meg tudna halni, a vak is látja. Márpedig, ami engemet illet, elegendem van azokból az emberekből, kik meghalnak egy eszméért. És nem hiszek a hősiességben, mert tudom, hogy az könnyű dolog, és rájöttem, hogy gyilkos. Engem csak egy dolog érdekel: élni és meghalni abban, amit szeretünk.

Rieux figyelmesen hallgatta az újságírót. Le nem vette róla a szemét, majd szelíden szólt:

– Az ember nem eszme, Rambert.

Az újságíró felugrott az ágyáról, arca lángolt a szenvedélytől.

– De igenis eszme, mégpedig sekélyes eszme, abban a pillanatban, mihelyt elfordul a szerelemtől. Mert mi valóban nem vagyunk már képesek szerelemre. Bele kell törődnünk, doktor úr. Várjuk meg, míg képesek leszünk rá, és ha ez valóban lehetetlen, akkor várjuk meg az általános szabadulást, de ne játsszuk a hőst. Én nem megyek tovább egy tapodtat sem.

Rieux felállt, arcán hirtelen fáradtság látszott.

– Igaza van, Rambert, valóban igaza van, és a világ minden kincséért se akarnám eltéríteni attól, amit most tenni akar, s ami szerintem jogos és helyes. Mégis, meg kell mondanom önnek: nem hősiességről van szó abban, ami itt történik. Becsületességről van szó. Lehet, hogy nevetséges ez az eszme, de az egyetlen módja a pestis elleni küzdelemnek: a becsületesség.

– Mi az, hogy becsületesség? – kérdezte Rambert hirtelen komolyra vált arccal.

– Nem tudom, általában véve mi. Az én esetemben azonban tudom, az, hogy csináljam a mesterségemet.

– Á – szólt Rambert dühösen –, tudom is én, hogy mi a mesterségem! Talán valóban melléfogtam azzal, hogy a szerelmet választom.

Rieux az arcába meredt:

– Nem – szólt erőteljesen maga nem fogott mellé. Rambert elgondolkozva nézte őket.

– Önöknek, kettőjüknek, úgy sejtem, önöknek nincs itt semmi veszténivalójuk. Könnyebb dolog a jó oldalon állni.

Rieux kiürítette poharát.

– Gyerünk – szólt –, vár a munka. Távozott.

Tarrou követte, de elmenőben mintha meggondolta volna magát, visszafordult az újságíróhoz, és így szólt:

– Tudja, hogy Rieux felesége szanatóriumban van, néhány száz kilométerre innen?

Rambert meglepett mozdulatot tett, de Tarrou már eltávozott.

Másnap kora hajnalban Rambert telefonált az orvosnak:

– Elfogadnák, hogy önökkel dolgozzam addig, amíg módom lesz rá, hogy elhagyjam a várost?

Pillanatnyi csend a drót másik végén, aztán:

– Igen, Rambert. Köszönöm.

3.

Így hát a pestis rabjai hétről hétre viaskodtak, ahogy bírtak. Ám néhányan közülük, így Rambert, ráadásul még azt képzelték, mint látjuk, hogy még mindig szabad emberként cselekszenek, és módjukban áll választani. Pedig ebben az időpontban, augusztus közepe táján, a pestis úgyszólván mindent elborított. Szó sem lehetett már egyéni sorsokról, csak egyetlen kollektív történetről, vagyis a pestisről, és oly érzelmekről, melyekben egyaránt osztozott mindenki. A legnagyobb érzés az elszakíttóság meg a száműzetés volt, mindazzal a félelemmel és lázongással együtt, mely hozzátartozott. Úgy véli ezért az elbeszélő, hogy a hőség és a ragály eme tetőfokán illik leírnia, nagy általánosságban és példaképpen, élő polgártársaink szertelenségeit, az elhaltak temetését, az elválasztott szeretők szenvedését.

Ennek az évnek a derekán történt, hogy szél támadt, és több napon át fújt a pestises városban. A széltől különösen rettegnak Oran lakói, mert a fennsíkon, ahol a város épült, nem talál semmiféle természetes akadályra, s így teljes hevevével zúdul be az utcákba. E hosszú hónapok után, mialatt egyetlen vízcsepp sem frissítette fel a várost, Orant szürke máz vont a szél érintésétől. Utána a szél poros papírförgeteget támasztott, melyek a megritkult sétálók lábszárait verdesték. Itt is, ott is siettek az emberek az utcákon, előregörnyedve, zsebkendőt vagy kezüket tartva szájuk elé. Esténként a gyülekezőhelyeken, ahol igyekeztek minél jobban meghosszabbítani ezeket a napokat, melyek közül akármelyik az utolsó is lehetett, siető kis csoportokba ütközött az ember, mindenki igyekezett hazatérni vagy kávéházba húzódni, olyannyira, hogy néhány napig alkonyatkor, amely ebben az időszakban már jóval gyorsabban szállt le, néptelenek voltak az utcák, s csak a szél panasza hallatszott szakadatlanul. A felkorbácsolt és mindig láthatatlan tenger felől moszat és só szaga áradt. A portól fehér és tengeri szagoktól átítatott város csak úgy zengett a szél jajszavától, zúgott, mint a balsors szigete.

A pestis egészen eddig jóval több áldozatot követelt a népesebb és szűkösebb külső negyedekben, mint a város központjában. De egyszerre csak közeledni látszott, és a kereskedőnegyedekbe is befészkelte magát. A lakosság a szelet vádolta, hogy terjeszti a ragálycsírákat. „Keveri a kártyát” – mondogatta a szállodaigazgató. Akár igaz volt, akár nem, a központi városnegyedek tudták, hogy rajtuk a sor, hiszen mind gyakrabban és gyakrabban hallották az éjszakában, közvetlenül közelükben felhangzani a mentőkocsik dudáját, mely ablakaik alatt szólaltatta meg a pestis zord és szenttelen riadóját.

Eszükbe jutott, hogy a város belsejében is elkülönítenek bizonyos negyedeket, melyeket különösképpen megpróbált a csapás. Csak olyan férfiaknak adtak kijárási engedélyt, kiknek tevékenysége nélkülözhetetlen volt. Akik mindeddig itt éltek, ezt a rendszabályt önkéntelenül is úgy tekintették, mintha csak az ő sanyargatásukra találták volna ki, és a többi negyed lakóira viszont úgy gondoltak, mint őhozzájuk képest szabad emberekre. Ez utóbbiak viszont nehéz perceikben abban a képzetben találtak vigasztalást, hogy vannak, akik még önáluk is kevésbé szabadok. „Olyan is van, aki még inkább rab, mint én vagyok” – ez a kijelentés foglalta össze az egyetlen lehetséges reményt.

Tűzvészek is keletkeztek, körülbelül ebben az időszakban, főként a mulatónegyedekben, a nyugati városkapunál. Az értesülések szerint vesztegzárból visszatért személyekről volt szó, kik a gyász és szerencsétlenség feletti kétségbeesésükben felgyújtották házukat, abban a tévhitben, hogy így kiölik onnan a pestist. Igen sok bajjal járt e vállalkozások leküzdése, mert gyakoriságuk állandó veszélyt jelentett egész városnegyedek számára a heves szél miatt. Mivel hiába bizonygatták nekik, hogy a házaknak a hatóságok által megejtett fertőtlenítése elegendő arra, hogy kizárja a fertőzés minden kockázatát, igen szigorú büntetéseket kellett életbe léptetni az együgyű gyújtogatok ellen. És kétségtelen, hogy nem a börtön gondolata készítette meghátrálásra ezeket a szerencsétleneket, hanem a lakosság közös meggyőződése, amely szerint a börtönbüntetés felér a halálbüntetéssel, a városi fogházban ugyanis rendkívül magas a halandóság. Véleményük persze nem volt alaptalan. Úgy látszott, s az ésszerűség szempontjából nyilvánvaló is, hogy a pestis kiváltképpen azokra veti magát, kik csoportosan élnek, katonákra,

szerzetesekre vagy rabokra. A börtön ugyanis nem más, mint közösség, még akkor is, ha bizonyos egyéneket elszigetelten tartanak fogva, s mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a mi városi börtönünkben az örök, csakúgy, mint a rabok, egyaránt adóztak a betegségnek. A pestis magasabb szempontjából nézve mindenki, az igazgatótól egészen a legutolsó letartóztatottig, elítéltek számított, s talán első ízben fordult elő, hogy abszolút igazságosság uralkodott a börtönben.

A hatóságok hiába próbálták rangsorolást bevezetni ebbe a kiegyenlítődesbe. Az az ötletük támadt ugyanis, hogy kitüntetik a szolgálatban elhalt börtönőröket. Mivel pedig ostromállapot volt, és bizonyos szempontból a börtönőrök mozgósított katonáknak voltak tekinthetők, katonai érdemérmeket adtak nekik haláluk után. A letartóztatottak ugyan egyszer sem tiltakoztak, de a katonai körök rossz néven vették a dolgot, s azt a jogos megjegyzést tették, hogy a közvéleményben sajnálatos félreértés támadhat. Kérésüknek helyt adtak, s úgy gondolták, a legjobb lesz az elhalálozó öröknek járványérmeket adni. Akiket kitüntettek, azokon már nem lehetett segíteni, a kitüntetés visszavonására gondolni sem lehetett, a katonai körök pedig továbbra is fenntartották álláspontjukat. Másrészt, ami a járványérmeket illeti, ennek is megvolt a kellemetlen oldala: nem bírt akkora erkölcsi hatást kelteni, amilyent egy katonai kitüntetés, hiszen járvány esetén mi sem köznapibb, mint ilyesfajta kitüntetést nyerni el. Elégedetlen volt mindenki.

Ráadásul a fegyházi közigazgatás tehetetlenebb volt az egyházi, sőt még a katonai hatóságoknál is. A város mindössze két kolostorának szerzetesei ugyanis szétszéledtek, és jámbor családoknál találtak ideiglenes szállást. Hasonlóképpen, amikor csak lehetséges volt, kisebb osztagokat kiköltöztettek a laktanyákból, és iskolákban vagy középületekben helyezték el őket. Így a betegség, mely a lakosságot látszólag az ostromlottak érdekközösségébe kényszerítette, egyúttal megtörte a hagyományos összetartozást, s az egyént a maga magányába utalta. Összevisszaság keletkezett.

Elgondolható, hogy ezek a körülmények, a szélviharral megtoldva, egyesek koponyájában ugyancsak tűzvészt támasztottak. Éjjel a városkapukat ismét megrohamozták, több ízben is, de ezúttal kisebb fegyveres csoportok. Volt is néhány lövöldözés, sebesültek, egy-két szökés. Az őrséget megerősítették, s az ilyen kísérletek elég hamar megszűntek. Mindazonáltal elegendők voltak rá, hogy a városban forradalmi hangulatot keltsenek, mely imitt-amott erőszakoskodásban robbant ki. Felgyújtott vagy egészségügyi okokból lezárt házakat fosztogattak. Az igazat megvallva, nehéz feltételezni, hogy ezek az erőszakoskodások előre megfontolt szándékkal történtek. A legtöbb esetben váratlan alkalom vitt rá mindaddig derék embereket helytelen cselekedetekre, melyek tüstént követőre találtak. Így akadtak olyan örültek is, akik egy még lángban álló házba rohantak be, magának a tulajdonosnak a jelenlétében, kit elkábított a fájdalom. Közönye láttán az első támadók példája átragadt egy csomó nézőre, s a sötét utcában látni lehetett, amint a tűzvész fényénél mindenünnen árnyak futnak szét, alaktalanul a halódó lángoktól, a bútoroktól és egyéb tárgyaktól, melyeket vállukon cipeltek. Ezek a sajnálatos esetek késztették a hatóságokat a pestisállapotnak az ostromállapottal való azonosítására és az ebből adódó törvények foganatosítására. Két tolvajt kivégeztek, de kétséges, volt-e ennek egyáltalán hatása a többiekre. Oly sok volt már a halott, hogy a két kivégzést észre se vették: csepp volt a tengerben. És valóban, elég gyakran újultak ki hasonló jelenetek, de a hatóságoknak arcizma se rándult. Az egyetlen rendszabály, mely, úgy látszik, hatással volt az egész lakosságra, a takarodó elrendelése volt. Tizenegy órától fogva a város kővé dermedt a mindent elnyelő éjszakában.

Fehérlő házfalait és nyílegyenes utcáit sorakoztatta a holdas égbolt alatt. Sehol sem bolygatta meg egy fa fekete foltja, soha egy sétáló lépte vagy egy kutya ugatása. Egyéb se volt ez a csendes nagyváros, mint zömök és tunya kockák halmaza, melyek közt elfelejtett jótevők vagy régi nagy emberek hallgatag képmásai álltak, mindörökre bronzba fullasztva. Hazugul szigorú vagy kérlelhetetlen kő és érc volt az ábrázatuk, s csak ők próbáltak felidézni egy lealjasított képet arról, ami valaha az ember volt. Ezek a középszerű bálványok súlyos égbolt alatt trónoltak, élettelen útkereszteződéseken. Érzéketlen szörnyek, melyek elég jól ábrázolták a mozdulatlanság uralmát, melybe beléptünk, avagy legalábbis annak végső rendjét, a nekropolisz rendjét, hol a pestis, a kő meg az éj mintha végül is minden hangot elhallgattatott

volna.

Ám az éj benne volt a szívekben is, valamennyiben. Az igaz történetek és mendemondák, melyeket a temetésekkel kapcsolatban terjesztettek, korántsem nyugtatták meg polgártársainkat. Mert hát bizony beszélnünk kell a temetésekről, s az elbeszélő elnézést kér érte. Jól tudja, hogy e tekintetben szemrehányás érheti. Valami azonban mentségére szolgál, az, hogy úgyszólván kötelessége, mint ahogy kötelessége valamennyi polgártársának, hogy törődjék a temetésekkel. Nem mintha különösebb érzéke lenne az ilyesfajta szertartásokhoz, sőt jobban szereti az élők társadalmát, így például a tengeri fürdőzéseket. De hát elvégre a tengeri fürdözést hatályon kívül helyezték, az élők társadalma pedig naphosszat rettegett, hogy át kell adnia helyét a halottak társadalmának. Ez nyilvánvaló volt. Az ember természetesen mindig megkísérelheti, hogy elfordul a nyilvánvaló igazságtól, eltakarhatja a szemét, de az igazság oly szörnyű erős, hogy végül mindent legyőz. Hogy lehet például elutasítani a temetést, midőn szeretteidnek szükségük van temetésre?

Nos hát, szertartásainkat kezdetben a gyorsaság jellemezte! Minden formaságot leegyszerűsítettek, a gyászpompát elhagyták. A betegek családjuktól távol haltak meg, a virrasztási szertartást betiltották, úgyhogy aki este halt meg, teljesen egyedül töltötte az éjszakát, aki pedig nappal halt meg, késelem nélkül sírba került. Igaz, hogy a családot értesítették, de a család a legtöbb esetben nem mozdulhatott ki, mert ha előzőleg a beteg mellett élt, vesztegzár alatt állt. Abban az esetben, ha a család nem lakott együtt az elhunytal, akkor a jelzett időpontban kellett megjelennie, vagyis a temetőbe való induláskor, miután a testet már lemosták, és koporsóba lettek.

Tegyük fel, hogy ez a formaság a pótkórházban zajlott le, mely Rieux doktor gondjaira volt bízva. Az iskolának volt egy kijárata a főépület hátsó részében. Nagy lomtár nyílt a folyosóra, benne koporsók. A folyosón a család egyetlen koporsót talált, mely már le volt zárva. Tüstént rátértek a legfontosabbra, azaz papírokat íratnak alá a családfővel. A holttestet aztán felrakták az automobilra, mely vagy igazi nagy fedett kocsis, vagy pedig átalakított nagy mentőautó volt. A rokonok beszálltak a még engedélyezett taxik egyikébe, s a kocsik teljes sebességgel száguldottak a temetőbe a külső utcákon keresztül. A kapunál csendőrök állították le a menetet, bélyegzőt nyomtak a hivatalos menetlevélre, mely nélkül lehetetlen volt elnyerni azt, amit polgártársaink utolsó szállásának neveznek, a csendőrök eltűntek, a kocsik pedig egy négyszög mellé álltak, hol számos árok várta, hogy betemessék. Egy pap fogadta a holttestet, mert a templomi gyászszerartást megszüntették. Ima közben kiemelték a koporsót, kötelet erősítettek rá, úgy húzták, csúszott, megfeneklett, a pap meglóbálta szenteltvíz-hintőjét, s az első göröngy már pattant is vissza a fedélről. A mentőkocsi valamivel előbb indult vissza, hogy fertőtlenítő locsolásnak vesse alá magát, s mialatt a lapátolt agyag mind tompábban és tompábban dobbant, a család eltűnt a taxiban. Negyedóra múlva már otthon is voltak.

Így aztán minden valóban a legnagyobb sebességgel és a legkevesebb kockázattal történt. A családok természetes érzését, legalábbis eleinte, nyilván sértette ez. Am pestis idején oly szempontok ezek, melyekre lehetetlen tekintettel lenni: a hatékonyság érdekében mindent feláldoztak. Egyébként ha eleinte a lakosság lelkiileg szenvedett is ezektől az eljárásoktól, hiszen a vágy, hogy illően temessenek el bennünket, jóval általánosabb, mintsem gondolnánk, később, szerencsére, az élelmezés kérdése olyan aggasztóvá vált, hogy a lakosság érdeklődését közvetlenebb dolgokra irányította. Az embereket lekötötte a sorállás, emide-amoda kellett szaladgálniuk, formaságoknak eleget tenniük, ha enni akartak, s így nem volt idejük arra gondolni, hogy hogyan halnak meg körülöttük, és hogyan fognak meghalni ők is egy napon. Így hát ezek az anyagi nehézségek, melyek bizony bajt hoztak, később jótéteményszámba mentek. És minden a legjobban ment volna, ha a járvány nem terebélyesedik, mint ahogy már láttuk.

Mert ekkor egyszerre kevés lett a koporsó, nem volt vászon szemfedőnek, hely a temetőben. Ki kellett eszelni valamit. Leegyszerűbbnek látszott – ezúttal is hatékonysági okokból –, ha csoportosítják a ceremóniákat, és szükség esetén többször ide-oda járnak a kórház meg a temető között. Rieux kórháza ebben a pillanatban öt koporsóval rendelkezett. Mihelyt megteltek, felrakták őket a mentőautóra. A

temetőben kiürítették a ládákat, a viaszszínű testek hordágyakra kerültek, s egy, erre a célra berendezett kocsiszínbén várakoztak. A koporsókat leöntötték fertőtlenítő oldattal, visszavitték a kórházba, a művelet kezdődött előlről, ahányszor csak szükséges volt. A szervezés tehát igen jól sikerült, s a megyefőnök meg volt vele elégedve. Sőt azt is mondta Rieux-nek, hogy ez végeredményben jobb, mint a négerek által húzott halottaskocsik, amilyenekkel a hajdani pestisekről szóló krónikákban találkozunk.

– Igen – szólt Rieux –, ez ugyanolyan temetés, csak mi cédulákat is töltünk ki. A haladás vitathatatlan.

A közigazgatás eme sikerei ellenére most olyan kellemetlenek lettek a külsőségek, hogy a megyefőnöki hivatal kénytelen volt a rokonokat eltávolítani a szertartástól. Csak annyit tűrtek meg, hogy a temető kapujáig menjenek, de még ez sem volt hivatalos. Mert ami a végszertartást illeti, kissé megváltoztak a dolgok. A temető végében, egy masztixfákkal beültetett térségen, két hatalmas árkot ástak. Egyik volt a férfiak árka, a másik a nőké. A közigazgatás e tekintetben tiszteletben tartotta az illemet, s csak jóval később tűnt el a szemérmesség ez utolsó nyoma is, mikor a körülmények kényszere folytán már összevissza, egymás hegyén-hátán temettek el férfiakat és nőket, mit sem törődve az illendőséggel. Ez a végső összevisszaság szerencsére csak a csapás utolsó pillanatait jellemezte. A bennünket foglalkoztató időszakban elkülönítették az árkokat, s a megyefőnöki hivatal nagyon ragaszkodott ehhez. Mindegyiknek a mélyén sok és sűrű oltatlan mészfüstölt és bugyborékoló. Az árok peremén egy kis rakás ugyanabból a mészből repesztgette buborékait a szabad levegőn. Midőn a mentőautó befejezte utaztatásait, a hordágyak menete következett, a lemeztelenített és kissé kicsavarodott testeket lecsúsztatták az árok fenekére, nagyjából egymás mellé, s máris befedték okét oltatlan mésszel, aztán földdel, de csak bizonyos magasságig, hogy a következő vendégeknek is jusson hely. Másnap odahívták a rokonokat, hogy írják alá a lajstromos könyvet. Ez jelezte a különbséget, mely ilyen esetben az emberek és mondjuk a kutyák közt lehetséges: ellenőrizni lehetett bármikor.

Mindeme műveletekhez személyzetre volt szükség, s szüntelenül fenyegetett a munkaerőhiány. A kezdetben hivatalos, majd önkéntes ápolók és sírásók közül sokan meghaltak a pestisben. A ragály utat tört magának minden elővigyázatosság ellenére. De hajói meggondoljuk, leginkább azon kell csodálkoznunk, hogy ez a mesterség sohase szenvedett hiányt emberekben a járvány egész ideje alatt. A kritikus időszak valamivel megelőzte azt a pillanatot, midőn a pestis tetőpontjára ért, és Rieux doktor aggodalmai indokoltak voltak. Elégtelen volt a munkaerő, az irányításra csakúgy, mint arra, amit Rieux durva munkának nevezett. Attól a pillanattól azonban, midőn a pestis tényleg hatalmába kerítette az egész várost, már maga ez a szertelenség is áldásos következményekkel járt, mert szédülta az egész gazdasági életei, és így tekintélyes számú munkanélkülit hozott létre. Az irányító munka utánpótlását a legtöbb esetben nem biztosíthatta, de az alacsonyabb rendű tevékenységet megkönnyítette. És lám, ettől a pillanattól fogva a nyomói mindig erősebbnek mutatkozott a félelemnél a kockázat arányában, mely szerint a munkát fizették. Pályázók listája állt az egészségügyi szolgálat rendelkezésére, s mihelyt üresedés állt elő, értesítették a lista élén levőket, akik, hacsak időközben ők maguk is nem léptek üresedésbe, késedelem nélkül jelentkeztek. Így aztán a megyefőnök, aki sokáig habozott, hogy felhasználhatja-e ilyesfajta munkára az évekre vagy életfogytiglan elítéltekkel, elkerülhette, hogy e végső eszökhöz nyúljon. Ügy vélekedett, hogy amíg munkanélküliek vannak, addig nem sietős a dolog.

Polgártársaink egészen augusztus végéig úgy-ahogy eljuthattak tehát végső lakhelyükre, ha nem is illendően, de legalább kellő rendben, s így a közigazgatás abban a tudatban lehetett, hogy teljesíti kötelességét. De most itt elébe kell vágni a későbbi eseményeknek, és beszámolni róla, hogy milyen szükségmegoldásokhoz kellett folyamodni. Azon a nyugvóponton, ahol a pestis augusztus hónapja óta vesztegelt, az áldozatok száma messze túlhaladta a kis temetőnk nyújtotta lehetőségeket. Hiába döntöttek le falrészeket, hiába tették lehetővé a holtaknak a kifutást a környező telkekre, csakhamar más megoldást kellett találni. Először úgy határoztak, hogy éjszaka végzik a temetést, amivel tüstént sok tapintatot megtakaríthattak. A mentőautókra mind több és több testet lehetett fölrakni. És az elkésett járókelők, akik még a takarodó után is a külső negyedekben tartózkodtak a szabály ellenére (vagy azok, akiket

foglalkozásuk szólított oda), néha hosszú, fehér mentőautókkal találkoztak, melyek teljes sebességgel siklottak. Tompa dudálásuktól visszhangoztak a kongó éjszakai utcák. A testeket sebtiben dobták a gödrökbe. Még himbálóztak, amikor már lapátnyi mézsdarabok fröccsentek szét orcájukon, a föld pedig a névtelenség bélyegét takarta rájuk lyukaikban, melyeket mind mélyebbre és mélyebbre ástak.

Valamivel később azonban kénytelenek voltak más megoldást keresni, és még jobban kiszélesíteni a lehetőségeket. Egy megyefőnöki rendelet kisajátította az örökös használatba adott sírokat, és az exhumált maradványok elindultak mind a halottégető kemence felé. A pestis halottait is csakhamar a hamvasztóba kellett terelni. Csakhogy ahhoz már a régi hamvasztókemencét kellett használni, mely a várostól keletre feküdt, túl a kapukon. Kijebb tolták tehát az őrosztagot, és egy városházi alkalmazott nagyon megkönnyítette a hatóságok munkáját, inert azt tanácsolta, hogy használják azokat a villamosokat, melyek valamikor a tengerparti sziklafalba vájt utat járták, de most szolgálaton kívül vannak. E célból a pótkocsik és a motorkocsik belsejét átalakították, a padokat kiszedték, a vonalat pedig a hamvasztókemence magasságáig vezették, mely így végállomássá vált.

És az egész nyárutó folyamán, valamint az őszi esők kellős közepén minden éjszaka utas nélküli, különös villamosmeneteket lehetett látni, amint a sziklaúton végighaladtak, és ringatóztak a tenger fölött. A lakosság végül megtudta, hogy miről van szó. A járőrök tiltották ugyan, hogy az emberek a tengerparti út közelébe menjenek, de voltak csoportok, melyeknek igen gyakran sikerült odasurranniuk a hullámokra meredő sziklák közé, és virágot dobniok a pótkocsikra, mikor a villamosok arra haladtak. A nyári éjszakákon hallatszott, amint döcögtek a járművek virág- és halottrakományukkal.

Az első napokban reggel felé sűrű és émelyítő gőz lebegett a város keleti negyedei fölött. Az orvosok egybehangzó véleménye szerint ezek a kipárolgások, noha kellemetlenek voltak, nem árthattak senkinek. De az érintett negyedek lakói tüstént fenyegetőzni kezdtek, hogy kiköltöznek. Meg voltak győződve róla, hogy a pestis ilyen módon csap le rájuk a magas égből. A hatóságok erre kénytelenek voltak elvezetni a füstöt egy bonyolult csatornarendszerrel, s a lakók lecsillapodtak. Csupán a nagyon szeles napokban emlékeztette őket egy meghatározatlan szag keletről, hogy most már új rendbe illeszkedtek, és hogy a pestis lángja minden este lenyeli járandóságát.

Ezek voltak a járvány legnagyobb kilengései. Szerencsére ugyanis, a továbbiakban nem erősödött, hiszen gondolhatjuk, hogy talán a hivatali találékonyság, a megyefőnöki eltökéltség, sőt a kemence elnyelőképessége is elégtelen lett volna. Rieux tudta, hogy már kétségbeesett megoldásokat is kilátásba helyeztek, mint például azt, hogy a tetemeket a tengerbe hajítják, és világosan elképzelte iszonyú tajtékukat a kék vízen. Tudta azt is, hogy ha a számok továbbra is emelkednek, semmiféle szervezet, még a legkiválóbb sem fog ellenállni, az emberek rakásra fognak meghalni és rothadni az utcán, akármit csinál a megyeháza, s a város nézheti majd, amint a haldoklók a köztereken az élőkbe csimpaszkodnak indokolt gyűlölettel, ostoba reménykedéssel.

Ez a sejtelem vagy szorongás mindenesetre ébren tartotta polgártársainkban azt az érzést, hogy száműzöttek és elkülönítettek. E tekintetben az elbeszélő igen jól tudja, mily sajnálatos, hogy semmi olyanról sem számolhat be itt, ami valóban látványos lenne, amilyen például a lelkesítő hős vagy valamely ragyogó teljesítmény, amiféleképp régi elbeszélésekben található. Mi sem kevésbé látványos ugyanis, mint egy csapás, s a nagy szerencsétlenségek már tartamuknál fogva is egyhangúak. Azoknak az emlékezetében, akik átérték, a pestis iszonyatos napjai nem úgy jelentek meg, mint holmi nagy lángok, végeláthatatlanok és kegyetlenek, hanem inkább mint végeláthatatlan topogás, mely mindent ledöngöl, amit útjában talál.

Nem, a pestisnek semmi köze sem volt azokhoz a nagy és lelkesítő képzetekhez, melyek a járvány kezdetén üldözték Rieux doktort. A pestis eleinte körültekintő és példás ügyintézés volt. Jól működött. Ezért törekedett – csak úgy mellesleg megjegyezve – az elbeszélő tárgyilagosságra: nem akart csalni, s elsősorban önmagát nem akarta becsapni. Úgyszólván semmit sem akart műfogásokkal módosítani, csupán azokat az elemi kellékeket toldotta be, miket egy többé-kevésbé összefüggő beszámoló megkövetel. És a

tárgyilagosság parancsára mondja most meg, hogy ez időszak nagy, közös és mély szenvedését az elszakítottság okozta, s a lelkiismeret megköveteli, hogy a pestisnek ezt a szakaszát is leírja, bár nem kevésbé igaz az is, hogy ez a szenvedés vesztett már pátozából.

Vajon polgártársaink, legalábbis azok, kik a leginkább szenvedtek az elszakítottságtól, hozzáidomultak-e a helyzethez? Nem lenne egészen helyes ilyet állítani. Pontosabban úgy lehetne kifejezni, hogy lelkiileg és fizikailag egyaránt elcsenevészesedtek. A pestis kezdetén igen jól emlékeztek arra a lényre, akit elvesztettek, és fájt érte a szívük. Ám ha visszaemlékeztek is tisztán a szeretett arcra, a nevetésére, erre vagy arra a napra, melyről utólag felismerték, hogy boldog nap volt, azt már nehezen képzeltek el, hogy mit is csinálhat az illető abban a percben, amikor felidézik, az immár oly távoli helyeken. Tehát: ekkor még megvolt az emlékezetük, de a képzeletük elégtelen volt. A pestis második szakaszában emlékezetüket is elvesztették. Nem mintha elfelejtették volna azt az arcot, de ami egyre megy – az arc elvesztette a testét, nem észlelték többé önmagukban. És míg az első hetekben hajlamosak voltak a panaszkodásra, hogy szerelmük tájain már csak árnyakkal van dolguk, a továbbiakban rájöttek, hogy ezek az árnyak még testetlenebbé válhatnak, hiszen elvesztik a legapróbb színeket is, melyeket megőrzött róluk az emlékezet. A hosszú távollét alatt azután már mindvégig nem idézték fel magukban kettejük meghitt viszonyát, sőt azt sem, hogy miként is élhetett mellettük egy lény, akit bármely pillanatban meg is érinthettek.

Ebből a szempontból tehát elfogadták a pestis rendjét, mely annál hatékonyabb, minél középszerűbb. Köztünk már senkinek sem voltak nagy érzései. Egyhangú érzelmeket élt át mindenki. „Itt az ideje, hogy befejeződjék” – mondogatták polgártársaink, mert csapások idején természetes dolog a kollektív szenvedések végét kívánni, és mert hát csakugyan kívánták, hogy vége legyen. Mindez azonban hevület és keserűség nélkül hangzott el, nem úgy, mint kezdetben, s mindössze azzal a néhány érveléssel éltek, mely még világos, de már szegényes volt. Az első hetek nagy és szilaj lendületét levertség követte. Helytelen lett volna ezt beletörődésnek venni, noha afféle átmeneti belenyugvás volt.

Polgártársaink hozzáidomultak a körülményekhez, mint mondják: alkalmazkodtak, mert nem áll módjukban másként cselekedni. A szerencsétlenség és a szenvedés magatartását, természetesen, még nem vetették el, de az élet már nem érezték. Egyébként Rieux doktor például, úgy vélekedett, hogy éppen ez a szerencsétlenség, mert a kétségbeesés megszokása rosszabb, mint maga a kétségbeesés. Az egymástól elszakítottak eddig nem voltak valóságosan boldogtalanok, mert fénysugár vonta szenvedésüket, de a fénysugár most már kialudt. Most már az utcasarkokon lehetett látni őket, a kávéházakban vagy barátaiknál, higgadtak voltak és szórakozottak, tekintetük oly unott, hogy az egész város olyan volt tőlük, mint egy váróterem. Akinek volt mestersége, a pestis ritmusára űzte, aprólékosan, de feltűnés nélkül. Szerény volt itt mindenki. Első ízben esett meg, hogy az kihagyottak nem restelltek beszélni arról, aki távol volt, a mindenki nyelvét használták, a távollétet ugyanazzal a mértékkel vizsgálták, mint a járványstatisztikát. Eddig úgy volt, hogy saját szenvedésüket barátságatlan módon kivonták a kollektív szerencsétlenségből, most azonban már elfogadták a zűrzavart. Emlékezet és remény híján, a jelenben ütöttek tanyát. Valóban jelenné vált számukra minden. Meg kell bizony mondanunk, a pestis mindenkit megfosztott a szerelem, sőt a barátság képességétől is. A szerelem ugyanis egy csepp jövőt kíván, de a mi számunkra már csak a pillanat volt.

Persze, semmi sem volt ebből kizárólagos érvényű. Mert ha igaz is, hogy a különélők valamennyien eljutottak ebbe az állapotba joggal tehetjük hozzá, hogy mindnyájan ugyanabban a pillanatban érkeztek oda, sőt, mielőtt magukra vették az új magatartást, egyes felvillanások, megtorpanások, tiszta pillanatok frissebb és fájdalmasabb érzékenységgel ruházták fel a szenvedőket. Egyéb se kellett, mint néhány szórakozott pillanat, mikor holmi terven töprengtek, amely a pestis megszűntét feltételezte. Azt kellett érezniök, váratlanul, mint valami kegyelem megnyilvánulását, hogy tárgyaltan féltékenység mardossa őket. Voltak, akik hirtelen újjáéledtek, a hétnek bizonyos napjain lerázták zsibbadtságukat, vasárnaponként természetesen, aztán szombat délután mert a távollevő ittlétekor ezeket a napokat bizonyos szertartásoknak szentelték. Vagy pedig bizonyos mélabú vett rajtuk erőt napjaik végeztével, és jelezte, persze nem mindig

határozott módon, hogy emlékezetük visszatérőben van. Ez az esti óra, mely a hívőknek a lelkiismeret-vizsgálat órája, zord idő a rabnak vagy a száműzöttnek, mert csak a semmit vizsgálhatja. Egy pillanatra kiemelte őket, de aztán visszaestek a közönybe, bezárkóztak a pestisbe.

Belátták, hogy ez az állapot csupa lemondás. Arról kellett lemondaniok, ami számukra a legegényibb volt. A pestis első idejében elképedtek, mily rengeteg apróság van, ami nekik oly sokat számít, a többiek számára pedig még csak nem is létezik, és ilyen módon az ember egyéni életéről szereztek tapasztalatokat, most viszont csak az iránt érdeklődtek, ami a többieket is érdekelte; gondolataik csak általános gondolatok voltak, és szemükben még a szerelmük is a legelvontabb alakot öltötte. Annyira a pestis kiszolgáltatottjai voltak, hogy néha már nem is reménykedtek másban, mint a pestis adta álomban, és ilyen gondolon kapták rajta magukat: „Jöjjön a daganat, legalább vége lesz!” Valójában már nem is voltak ébren. Hosszú álom volt ez az idő, semmi más. A város ébren alvókkal népesült be, kik csak ritka percekben szökhettek ki ebből az életükből, olyan éjszakákon, mikor látszólag behegedt sebük egyszerre csak felszakadt. Felriadtak ilyenkor, és szórakozottan, szomjas szájjal tapogatták megbolygatott sebnyílásaikat, felvillanásszerűen érzékelték ismét hirtelen kiújult fájdalmukat és vele együtt szerelmük feldúlt tekintetét. Reggelre visszatértek a csapáshoz, azaz a kerékvágásba.

De hát – kérdik majd – milyenek is voltak ezek az elszakítottak? Nos, egyszerű az egész, semmilyenek. Vagy ha úgy tetszik, általában olyanok, mint mindenki. Éppolyan higgadtak és gyermeketegesen idegesek, mint maga a város. A kritikai érzék külső jegyeit elvesztették miközben a hidegvér külső jegyeire tettek szert. Még a legértelmesebbek is például, mintha érveket kerestek volna az újságban vagy a rádióadásokban ahhoz a reményükhöz, hogy a pestis hamarosan megszűnik. Látszott, hogy ködös remények ébrednek bennük, vagy alaptalan Telelem szállja meg őket oly érvek olvasása közben, melyeket egy újságíró csak úgy találomra írt, unalmában ásítózva. Ezenkívül itták a sörüket, vagy ápolták a betegeiket, ténferegtek, vagy emésztették magukat, cédulákat rendeztek, vagy lemezeket forgattak. Mindössze ennyi különböztette meg őket egymástól. Más szóval: nem válogattak már semmiben. A pestis véget vetett az értékítéleteknek. Megmutatta ezt az is, hogy már senkit sem érdekelt a vásárolt ruha vagy élelem minősége. Elfogadlak mindent, válogatás nélkül.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy az elszakítottaknak nem volt már meg az a különös kiváltságuk, mely eleinte védelmet nyújtott nekik. Az önző szerelmet elvesztették, s a belőle adódó hasznot is. Most legalább tiszta volt a helyzet, a csapás mindenkit sújtott. Mi valamennyien, a városkapuknál felhangzó dörrenések közben, a bélyegzések közepette, melyek életünket vagy halálunkat ütemezték, a tűzesetek és a cédulák, a terror és a formaságok közepette, szemközt a becstelen, de nyilvánvaló halállal, az ijesztő füstfelhők és a nyugodt mentődudálások közepette, a száműzetésnek ugyanazt a kenyerét ettük, mialatt, tudtunkon kívül, mind ugyanazt a megdöbbenő viszontlátást, ugyanazt a megdöbbenő békét vártuk. Kétségtelen, hogy szerelmünk mindig jelen volt, de egyszerűen hasznavehetetlen volt, súlyos teherként nehezedett ránk, tunyán bújt meg bennünk, terméketlenül, mint a gáztett vagy a bírói ítélet. Most már csak tűrés volt, jövőtlen, konok várakozás. És egynémely polgártársunk magatartása emlékeztetett ebből a szempontból azokra a hosszú sorállásokra, ahogy a város valamennyi szögletében, az élelmiszerboltok előtt ácsorogtunk.

Ugyanaz a beletörődés, ugyanaz a béketűrés volt ez is, végtelen, de kiábrándult is egyben. Több se kell, csak ezerszeresére növelni ezt az érzést, és máris alkalmazható az elszakítottságra. Itt ugyanis egy másfajta éhezéstről volt szó, mely mindent elemészthetett.

Ha pontos fogalmat akarnánk alkotni városunk elszakítottjainak lelkiállapotáról, fel kellene ismét idéznünk az aranyló-poros örök estéket, melyek a fátlan városra hullottak, mialatt férfiak meg nők ömlöttek végig az utcákon. Mert hát ami az akkor még napsütötte teraszok felé oly furcsa módon szállt fel, a hiányzó járművek és gépek zaja helyett, mely általában a városok nyelve szokott lenni, nem volt más, mint lépések és tompa hangok mérhetetlen lármája, cipőtálpak ezreinek fájdalmas csoszogása, az elnehezült égbolton suhogó cséphadaró ritmusára, végeláthatatlan és nyomasztó topogás, mely lassan-

lassan az egész városra kiterjedt, s estéről estére ez fejezte ki leghívebben és legkomorabban azt a vak makacsságot, mely szívünkben ekkor a szerelmet helyettesítette.

Szeptember és október havában a pestis teljes súlyával ránehezedett a városra. Topogás volt ez, több százezer ember topogott heteken át, és nem volt se vége, se hossza. A köd, a hőség és az eső egymást váltogatták az égbolton. Seregélyek és fenyőrigók hallgatag csapatai érkeztek dél felől, magasan repültek, de megkerülték a várost, mintha távol tartotta volna őket a Paneloux cséphadarója, az a furcsa fadarab, mely süvítve kering a házak fölött. Október elején nagy záporok söpörték az utcákat. Ám mindvégig semmi jelentősebb nem történt, csak ez a nagyszabású topogás.

Ekkor ébredt rá Rieux a barátaival, hogy mennyire kifáradtak. Úgy is volt, az egészségügyi alakulatok emberei most már képtelenek voltak megemészteni ezt a fáradságot. Észre is vette ezt Rieux doktor, midőn barátain és önmagán egy különös közöny kifejlődését észlelte, így például ezek az emberek eddig oly élénk érdeklődést mutattak minden hír iránt, ami a pestisre vonatkozott, most azonban már nem foglalkoztatta őket. Rambert, kit ideiglenesen az egyik vesztegzár-osztály igazgatásával bíztak meg (nemrégiben rendezték be a szállodában, ahol lakott), pontosan tudta a gondjaira bízottak számát. Ismerte az azonnali eltávolítási elv kivitelezésének legapróbb részleteit is, hiszen maga szervezte meg oly esetekre, ha a betegség jelei hirtelen mutatkoznak valakin. Betéve tudta a statisztikai adatokat, hogy milyen Itatással van a szérum a vesztegzároltakra. Képtelen volt azonban megmondani a pestis heti áldozatainak számát, s így voltaképpen fogalma se volt, vajon terjed-e vagy alábbhagy. És ami őt magát illeti, még egyre reménykedett, hogy hamarosan elmenekülhet innen.

Ami a többieket illeti, munkájukba merültek éjjel-nappal, újságot nem olvastak, a rádiót nem hallgatták. És ha történetesen eredményt közöltek velük, úgy tettek, mintha érdekelné őket, de valójában azzal a szórakozott közönnyel fogadták, amilyent a világháborúk harcosainak tulajdonítunk, akik kimerültségükben már csak azon igyekeznek, hogy ki ne dőljenek mindennapos teendőik közben, de már nem reménykednek sem a döntő hadműveletben, sem a fegyverszünetben.

Grand, ki továbbra is a pestissel kapcsolatos számításokat végezte, bizonyára képtelen lett volna a végösszegeket megmondani. Egészsége sohasem volt kielégítő, szemben Tarrou-val, Rambert-rel és Rieux-vel, akik keményen állták a fáradsalmakat. Halmozta a munkát, a városházán mint segéderő, Rieux-nél mint titkár működött, és még éjjel is dolgozott. Így lehetett őt látni, szakadatlan kimerültségben, miközben két-három rögeszme tartotta benne a lelket, mint például az, hogy a pestis után majd teljes szabadságra megy, legalább egy hétre, s akkor csakugyan dolgozni fog – „le a kalappal” – azon, amit elkezdett. Ráadásul hirtelen elérékenyülések vettek erőt rajta, és ilyen alkalmakkor Rieux-nek szívesen beszélt Jeanne-ról, tűnődött, vajon hol lehel ebben a percben, s vajon ha újságot olvas, gondol-e rá. Rieux egy nap azon kapta magát, hogy a feleségéről beszél ennek az embernek, méghozzá a legköznapibb hangnemben. Ilyesmit eddig sohasem csinált. Egyszerre nem hitt felesége mindig megnyugtató sürgönyeinek. Elhatározta tehát, hogy kábelezz a szanatórium főorvosának, ahol az asszony kezeltette magát. Válaszul a beteg állapotának súlyosbodásáról értesült, de biztosították egyben, hogy mindent megtesznek a baj kifejlődésének megakadályozására. Magába rejtette a hírt, s fáradságának tulajdonította, hogy közölte Grand-nal. A hivatalnok előbb Jeanne-ról beszélt, aztán Rieux felesége iránt érdeklődött, és Rieux válaszolt neki.

– Tudja – szolt Grand –, ezt most már igen jól tudják gyógyítani. – Rieux ráhagyta, és csak annyit mondott, hogy a távollét már kezd hosszú lenni, meg hogy ő talán hozzásegíthette volna feleségét, hogy legyőzze betegségét, most azonban az asszony nyilván teljesen egyedül érzi magát. Aztán elhallgatott, s most már kitérőleg válaszolt Grand kérdéseire.

A többiek ugyanilyen állapotban voltak. Tarrou ellenállóbb volt, feljegyzései azonban azt mutatták, hogy érdeklődése, ha nem is vesztett mélységéből, már nem volt oly sokoldalú. Az egész időszak alatt – s ez szemmel látható volt – csak Cottard érdekelt. Esténként Rieux-nél, ahová végül is betelepedett, mióta a szállodát vesztegzár-házzá alakították, alig figyelt Grand-ra vagy az orvosra, kik az eredményeket

közölték. Tüstént másra terelte a beszélgetést, az oráni élet apró részleteire, mert általában ezek foglalkoztatták.

Castel – hogy róla is beszéljünk – jelentette a doktornak, hogy elkészült a szérum. Elhatározták, hogy az első kísérletet Othon úr fiacskáján végzik, akit bevittek a kórházba, s akinek az esetét Rieux reménytelennek vélte. Miközben Rieux a legújabb adatokat közölte öreg barátjával, egyszerre észrevette, hogy társa mélyen alszik a karosszékbe süppedve. Ennek az arcnak a vonásait a szelídség meg az irónia örökké fiatalnak mutatta, de most eltűnt róla minden. A félig nyitott ajkakat nyál kötötte össze, mint valami háló, s az arcon kiütközött az elhasználtság meg az öregség. Rieux-nek összeszorult a torka.

Ilyen gyengeségi tünetekről olvashatta le Rieux a maga fáradtságát. Érzékenysége ugyanis cserbenhagyta. A legtöbbször elfojtódott ez az érzékenység, megkeményedett és kiaszott, időnként megkiaradt, és olyan indulatoknak adott helyet, melyeket már nem bírt megfékezni. Egyetlen védekezése az volt, hogy megkeményítette magát, meg az, hogy szorosabbra fogta a csomót, mely létrejött benne. Jól tudta, hogy ez a helyes módja annak, hogy folytathassa munkáját. Egyébként nem sok illúziója volt, sőt a fáradtsága elvette tőle azt is, amit még megőrzött. Tudta, ugyanis, hogy bizonyos időre, melynek végét nem láthatta, az ő szerepe most már nem a gyógyítás. Az ő szerepe a betegség megállapítása. Felismerni, látni, leírni, beírni, aztán reménytelennek ítélni, ez a feladata. Hitvesek, ragadták csuklón és üvöltöztek: „Doktor úr, mentse meg!” De ő nem azért van itt, hogy mentsen, ő azért van itt, hogy elrendelje az elkülönítést. Mire jó hát az a gyűlölet, melyet az arcokról olvas le ilyenkor? „Szívtelen” – mondta neki valaki egy alkalommal. Dehogyan, egy szíve neki is van. De az arra szolgál, hogy napi húsz órán át kibírja, hogy embereket lát meghalni, akiket életre teremtettek. Arra szolgál, hogy mindennap újrakezdje. Most már éppen csak hogy erre elég a szíve. Hogy is lehetne ez a szív elegendő ahhoz, hogy életet mentsen?

Nem, ő nem segítséget osztogatott naphosszat, hanem felvilágosításokat. Ezt persze nem lehetett emberi mesterségnek nevezni. De hát elvégre kinek tették lehetővé ebben a megrémített és megtizedelt tömegben, hogy emberi mesterségét gyakorolja? Még szerencse, hogy ott volt a fáradtság. Ha Rieux frissebb lett volna, ez a mindenütt terjengő halálszag még érzelgőssé tehetné volna. Ám ha az ember csak négy órát alszik, akkor nem érzelgős. Olyannak látja a dolgokat, amilyenek, az igazság szerint, a nevetséges és ocsmány igazság szerint. És a többiek, az elítéltek, ugyancsak érezték ezt. Mikor még nem volt pestis, megmentőként fogadták a doktort. Hiszen mindent eligazít majd három pirulával meg egy fecskendővel, szorongatták a kezét, végigkísérték a folyosókon. Hízogató volt ez, de veszedelmes. Most azonban katonákkal jött, s a puskatust kellett használni, míg a család rászánta magát, hogy ajtót nyisson. Szerették volna őt is elragadni, és az egész emberiséget magukkal ragadni a halálba. Ó! Nagyon is igaz, hogy az emberek nem tudnak meglenni emberek nélkül, s hogy ő, az orvos, éppoly védtelen, mint ezek a szerencsétlenek. Ő is ugyanazt a reszkető részvétet érdemli, mely erőt vesz rajta, valahányszor távozik tőlük.

Ezek voltak legalábbis a gondolatok, melyek a végeláthatatlan hetek alatt Rieux doktor agyában az ő magáramaradottságára vonatkozó gondolatokkal keveredtek. És ugyanezeknek a visszfényét olvasta le barátai arcáról. Csakhogy a legveszedelmesebb hatása a kimerültségnek, mely lassan-lassan utolérte mindazokat, kik folytatták ezt a küzdelmet a csapás ellen, nem abban a közönyben rejlett, melyet a külső eseményekkel és a többiek feldűli állapotával szemben tanúsítottak, hanem abban, hogy elhagyták magukat. Igyekeztek ugyanis kerülni minden olyan mozdulatot, mely nem volt teljességgel nélkülözhetetlen, s mely – úgy érezték – meghaladja erejüket, így történt, hogy ezek az emberek egyre kevésbé tartották meg a tisztálkodási szabályokat, melyeket annak idején előírtak. Megfeledkeztek a számtalan fertőtlenítés egynémelyikéről, melyeket önmagukon kellett volna végrehajtaniuk. Megesett, hogy úgy rohantak a tüdőpestisbe esett beteghez, hogy semmi se védte őket a ragály ellen, mert hát az utolsó pillanatban jött az értesítés, hogy indulás a fertőzött házba, s kimerítőnek tűnt visszamenni valamelyik helyiségbe, s ott elvégezni a szükséges becsepegtetést. Ebben volt az igazi veszély, mert maga a pestis elleni küzdelem tette őket a leginkább sebezhetővé a pestis számára. Egyszóval, a véletlenre számítottak,

márpedig a véletlen nem hajlik senki felé.

Volt mégis a városban egy ember, aki nem látszott sem kimerültnek, sem kedveszegettnak, sőt, továbbra is a megelégedettség eleven képe volt: Cottard. Most is félrehúzódott, de azért tartotta a kapcsolatait a többiekkel. Szokásává vált Tarrou-t látogatni, valahányszor Tarrou munkája lehetővé tette, egyrészt mert Tarrou jól ismerte az ő esetét, másrészt mert mindig ugyanazzal a szívélyességgel fogadta a kis magánzót. Csoda, hogy így volt, de Tarrou, fáradságos munkája ellenére is, jóindulatú és figyelmes maradt. Esténként olykor már-már összerogyott a kimerültségtől, és másnapra mégis friss életerőre tett szert. – Ezzel a fickóval – mondogatta Cottard Rambert-nek – lehet beszélni, mert ember. Mindig megért engem.

Innen van az, hogy Tarrou feljegyzései ebben az időszakban mindinkább Cottard személyére összpontosulnak. Tarrou megpróbált képet adni Cottard magatartásáról és észrevételeiről Cottard bizalmas közlései vagy a saját magyarázatai alapján. Eme címszó alatt: „Mi köze Cottard-nak a pestishez?”, néhány oldalt tesz ki ez a kép, s az elbeszélő hasznosnak véli, ha most itt összefoglalja. Tarrou általános véleménye a kis magánzóról ebben az értékítéletben volt összefoglalva: „Gyarapodó személyiség.” Jókedv dolgában ugyanis valóban gyarapodott. Nem volt elégedetlen az események menetével. Gondolatai velejét Tarrou jelenlétében néha ilyesfajta megjegyzésekkel fejezte ki: „Hát persze, nem javul semmit. De legalább mindenki benne van a pácban.”

„Persze – tette hozzá Tarrou –, őt is éppolyan veszély fenyegeti, mint a többit, de épp arról van szó, hogy olyan, mint a többit. Aztán meg biztos vagyok benne, hogy nem gondolja komolyan, hogy őt is utolérheti a pestis. Úgy látszik, abban a gondolatban él, ami egyébként nem is oly ostoba, hogy aki nagy betegség vagy mély aggodalom martaléka, az egyben föl van mentve az összes többi betegség vagy aggodalom alól. »Megfigyelte-e – mondotta nekem –, hogy a betegségeket nem lehet halmozni? Tegyük fel, hogy valakinek súlyos vagy gyógyíthatatlan betegsége van, komoly rákja vagy egy alapos tuberkulózisa. A pestist vagy a tífuszt sohasem kaphatja el az illető, mert az lehetetlen. Sőt, tovább mehetünk: látott-e már valaha rákbeteget autóbalesetben meghalni?« Ez a gondolat, akár igaz, akár nem, jókedvre hangolja Cottard-t. Az egyetlen dolog, amiből nem kér: a többiektől elkülönítve lenni. Inkább akar lenni ostromlott a többiekkel, mintsem fogoly egyedül. Ha pestis van, nincs többé titkos nyomozás, adatfelvétel, cédulák, rejtélyes kihallgatások, fenyegető letartóztatás. Szó, ami szó, nincs többé rendőrség, nincsenek sem régi, sem új gáztettek, nincsenek tettesek, csak elítéltek vannak, kik a legönkényesebb kegyelemre várnak, és köztük vannak a rendőrök is.” Cottard így felhatalmazva érezte magát, persze ezúttal is Tarrou magyarázata szerint, hogy a polgártársaink körében észlelhető zűrzavar és aggodalom tüneteit azzal a türelmes és megértő elégedettséggel szemlélje, melyet így lehetett kifejezni: „Beszéljen csak, én már régebben átestem rajta.”

„Hiába mondtam neki, hogy az egyetlen eszköz, hogy ne legyünk a többiektől elkülönítve, a jó lelkiismeret, gonoszul rám nézett, és így szólt: »Akkor hát ilyen módon soha senkinek sincs köze senkihez.« És aztán: »Gondoljon, amit akar, én mondom önnek, hogy az emberek összehozásának egyetlen módja az, hogy rájuk szabadítjuk a pestist. Nézzon csak körül.« És az igazat megvallva nagyon is értem, mit akar mondani, s hogy mily kényelmes lehet számára ez a mostani élet. Hogyne ismerné lel első pillantásra, hogy az emberek ugyanúgy fogadják az eseményeket, mint ő annak előtte? Hiszen mindenki azon igyekszik, hogy köze legyen mindenkihez. Mily készségesen igazítanak néha útba egy eltévedt járókelőt, pedig máskor rosszkedvűen intézik el az illetőt. Feltűnik neki, mennyire sietnek az emberek a drága vendéglők felé, mennyire örülnek, hogy ott lehetnek, hogy ott időzhetnek. A rendetlen tolongás a sort állók közt. Napról napra nagyobb a sorállás, a rendetlen tolongás a mozinál, a színháztermekben, sőt a tánclokálokban is, terjeng, mint az őrjöngő dagály, az összes nyilvános helyeken. Visszahőkölnek minden érintéstől, de kívánják az emberi meleget, mely mégiscsak egymáshoz tereli az embereket, könyököt könyökhöz, az egyik nemet a másik nemhez. Cottard hamarabb ismerte már mindezt, mint ők, ez nyilvánvaló. Kivéve a nőket, mert hát ezzel az ábrázattal... És azt is feltételezem, hogy amikor már-már elindult volna az utcalányokhoz, megtorpant, nehogy rossz modort vegyen fel, mely a továbbiakban

árthatott volna neki.

Mindent összevéve, a pestis használ neki. Magányos ember volt, akarata ellenére, s a pestis most cinkossá tette. Mert nyilvánvalóan cinkos ő, méghozzá olyan cinkos, aki élvezzi a cinkosságot. Cinkosa mindannak, amit lát, a babonáknak, az indokolatlan riadalmaknak a felriasztott lelkek érzékenykedésének, rögeszméiknek, hogy a lehető legkevesebbet beszéljenek a pestisről, s hogy mégis mindig csak róla beszéljenek. Cinkosa a rémületüknek, meg annak, hogy elsápadnak a legkisebb fejfájásra, mióta tudják, hogy ez a betegség fejfájással kezdődik. Cinkosa ideges, ingerlékeny, tulajdonképpen ingatag érzékenyséjüknek, mely sértésnek veszi a feledékenységet, és vigasztalhatatlan, ha elvész egy nadrággomb.”

Gyakran megesett, hogy Tarrou este kint kószált Cottard-ral. Elmesélte ilyenkor feljegyzéseiben, hogy miként merültek el az alkonyatok vagy az éjszakák komor tömegében, szorosan egymás mellett, belesüppedve egy fekete-fehér masszába, ahol nagy ritkán egy lámpa csillant meg, miközben elkísérték az emberi nyáját a meleg gyönyörök felé, melyek a pestis hidege ellen védelmeztek. Most egy egész nép hajszolta azt, amit Cottard már néhány hónappal elébb keresett a nyilvános helyeken, a fényűzést és a vérbő életet, azt, amiről kielégületlenül ábrándozott, s amit habzsolásnak hívnak. Mialatt az árak rendületlenül emelkedtek, az emberek úgy költekeztek, ahogy még sohasem, s miközben a szükséges hiányzott a legtöbbnek, a fölöslegest úgy tékozták, mint soha annak előtte. Burjánzottak a szabad idő – azaz voltaképpen a munkanélküliség – játéka. Tarrou és Cottard néha a nyomába eredt egy-egy párnak, kik valamikor igyekeztek titkolni vonzalmukat, most azonban egymáshoz tapadtak, konokul rótták a várost, észre se véve a tömeget maguk körül, a nagy szenvedélyek kissé merev szórakozottságával. Cottard elérzékenyült: „Ó, a kis szemtelenek” – mondogatta. Hangosan beszélt, kitárult a kollektív láz meg a fejedelmi borralalók légkörében, melyek csak úgy csengtek körülöttük, miközben szerelmi bonyodalmak szövődtek a szemük láttára.

Mindazonáltal Tarrou úgy vélte, hogy Cottard magatartásában aligha volt rosszmájúság. Kijelentése, hogy: „Én már előzőleg átestem ezen”, inkább szerencsétlenséget árult el, mint diadalt. „Azt hiszem – írja Tarrou –, hogy most már kezdi szeretni ezeket az embereket, kik a városuk falai meg az ég börtönében raboskodnak.

Így például örömet magyarázná nekik, ha tudná, hogy ez nem is olyan borzasztó: „Hallgassa csak, miket mondanak – figyelmeztetett: – A pestis után majd ezt csinálom, a pestis után majd azt csinálom... Megmérgezik az életüket, ahelyett, hogy veszteg maradnának. Még csak nem is igyekeznek tisztába jönni előnyös helyzetükkel. Hát lehetséges nekem ezt mondanom: a letartóztatásom után majd ezt csinálom? A letartóztatás az csak kezdet, nem vég. Viszont a pestis... Megmondjam a véleményemet? Azért boldogtalanok, mert nem eresztik szabadjára magukat. Tudom, hogy mit beszélek.”

Valóban tudja, mit beszél – fűzi hozzá Tarrou. – Helyesen értékeli Oran lakóinak ellentmondásait, akik bár mélységesen érzik a szükségét annak a melegnek, mely összehozza őket, képtelenek átadni magukat neki, mert a bizalmatlanság éket ver közéjük. Tudják ők jól, hogy senki sem bízhat szomszédjában, mert észre sem veszed, s máris elkaptad tőle a pestist. Elhagyod magad, ő meglep téged, s már meg is fertőzött. Ha valaki, mint Cottard, volt valaha úgy, hogy rendőrkémet gyanított mindenki, de azért kereste a társaságát, akkor érti ezt az érzést. Nagyon is szánjuk azokat az embereket, kik abban a tudatban élnek, hogy a pestis máról holnapra nyakon ragadja őket, s hogy talán éppen most készül megtenni ezt, ebben a pillanatban, midőn még örülnek, hogy makkegészségesek. Cottard otthon érzi magát a rémületben, ha ilyesmi egyáltalán lehetséges. De mivel ő mindezt átélte már, előbb, mint a többiek, azt hiszem, nem tudja ugyanúgy átérezni, mint ők, mily kegyetlen ez a bizonytalanság. Mindent összevéve: mindnyájunkkal együtt, kik még nem haltunk bele a pestisbe, nagyon jól érzi, hogy szabadsága és élete bármelyik napon semmivé lehet. Mivel azonban ő maga addig is rettegésben élt, természetesnek találja, hogy a többiek is megismerjék a rettegést. Helyesebben: úgy érzi, könnyebb elviselni a rettegést, ha nem egyedül kell rettegnie. De éppen ebben téved, és éppen ezért nehezebb őt megérteni, mint a többieket. Ám

tulajdonképpen csak ezért érdemi meg, sokkal inkább, mint a többiek, azt, hogy igyekezzünk megérteni.

Tarrou karcolatai azt a különös lelkeséget ábrázolják, mely Cottard-t és a pestiseseket egyaránt jellemezte. Ez a beszámoló nagyjából visszaadja az időszak nehéz légkörét. Az elbeszélő ezért tulajdonít neki fontosságot.

Elmentek a Városi Operába, ahol Gluck Orpheusz-át játszották. Cottard meghívta Tarrou-t. Egy társulat volt itt, amely még a pestis tavaszán érkezett, hogy előadásokat tartson városunkban. A betegség idekötötte őket, s kénytelenek voltak megegyezni Operaházunkkal, és hetenként egyszer eljátszani ugyanazt a darabot. Így tehát Városi Operánk hónapok óta minden pénteken Orpheusz dallamos panaszait és Eurüdiké tehetetlen jajkiáltásait visszhangozta. A színjáték mindazonáltal élvezte a közönség kegyeit, és nagy bevételeket hozott. Cottard és Tarrou a legdrágább ülőhelyekre telepedett, onnan nézett le a nézőtérre, melyet lelegegánsabb polgártársaink roskadásig megtöltöttek. A nézőtérre igyekvők mindent megtettek, hogy belépésükkor feltűnési keltsenek. Az előfüggöny vakító fényében, mialatt a zenészek csendben hangolták hangszereiket, a sziluettek pontosan kirajzolódtak, elhaladtak a széksorok előtt, és kecsesen hajlongtak. Az emberek a jó modorú társalgás könnyed morájában visszanyerték azt a biztonságot, mely néhány órával előbb, a város fekete utcái közt hiányzott belőlük. A frakk elűzte a pestist.

Az egész első felvonás folyamán Orpheusz könnyedén panaszkodott, néhány tunikás nő bájosan tódította Orpheusz balsorsát, aztán a szerelemről énekeltek ariosókban. A nézőtér csöndes figyelemmel kísérte a játékot. Alig vették észre, hogy Orpheusz a második felvonásbeli áriájába olyan tremolókat csempészett, melyek nem szerepeltek benne, és kissé túlzott pátosszal kérte a Poklok urát, hogy vegye szívére az ő könnyeit. Némelyik szaggatottra sikerült taglejtése a hozzáértők szemében szándékolt stilizálásnak tűnt fel, mely csak gazdagította az énekes adta értelmezést.

De aztán jött Orpheusz és Eurüdiké nagy kettőse a harmadik felvonásban (ez az a pillanat, midőn Eurüdiké elmarad kedvesétől), s némi meglepetés futott végig a nézőtéren. Mintha az énekes egyébre se várt volna, mint a közönségnek erre a megmozdulására, azaz helyesebben: mintha a földszintről feltörő morajlás igazolta volna azt, amit érzett. Felhasználta a pillanatot, groteszk módon a rivalda felé közeledett, szétvetett karokkal és lábszárakkal antik ízű jelmezében, s aztán összerogyott a pásztori díszletek között, melyek mindvégig korszerűtlenek voltak, de a nézők szemében most váltak első ízben azzá, méghozzá rettenetes módon. Ebben a pillanatban ugyanis a zenekar elhallgatott, a földszinten ülők felálltak, és lassan-lassan elhagyták a nézőteret, eleinte csendben, ahogyan templomból szokás kimenni az istentisztelet végén vagy egy ravatalos szobából a látogatás után. A nők összefogták szoknyájukat, és lehajtott fővel távozlak, nehogy beleütközzenek a pótszékekbe. A mozgás mindinkább sietőssé vált, a suttogás kiáltozássá, s a tömeg özönlött a kijáratok felé, összetorlódott, s a végén már lökdösődött és ordítózott. Cottard és Tarrou, kik éppen csak felálltak, magukra maradtak szemben az ő akkori életük egyik jelképével: a pestis a színpadon, egy összeroskadó komédiás képében, lent a nézőtéren pedig maga a haszontalanná vált fényűzés, ottfelejtett legyezők és csipkék alakjában, miket odahánytak a vörös zsöllyékre.

Szeptember havának első napjaiban Rambert komolyan dolgozott Rieux mellett. Mindössze egy nap szabadságot kért, akkor, mikor Gonzalessel kellett találkoznia, meg a két fiatalemberrel a fiúgimnázium előtt.

Ezen a napon, délben, a két fiú egyszer csak nevetve ott termett Gonzales és az újságíró előtt. Azt mondták, hogy a múlt alkalommal nem volt szerencsájük, de hál ezzel számolni kellett. Egyébként ezen a héten nem rajtuk a sor az őrszolgálatban. Türelemmel kell lenni egészen a jövő hétig. Akkor aztán előlről lehet kezdeni. Rambert megjegyezte, hogy ez a helyes kifejezés. Gonzales tehát azt javasolta, találkozzanak jövő hétfőn. Rambert-t ezúttal bekvártélyozzák majd Marcelhez és Louis-hoz. – Mi

megbeszélünk majd egy találkát, te meg én. Ha nem leszek ott, akkor egyenesen hozzájuk mégy. Majd elmagyarázzuk, hogy hol laknak. – Ám Marcel vagy Louis azt mondta erre, hogy a legegyszerűbb mindjárt odakísérni a cimborát. Ha nem válogatós, akkor van ott ennivaló mind a négyüknek. Így ott körül is nézhet majd. Gonzales kijelentette, hogy ez igen jó ötlet, mire elindultak lefelé a kikötő irányában.

Marcel és Louis a tengerésznegyed végében laktak, a kapuk mellett, melyek a tengerparti sziklaútra nyíltak. Kis spanyol ház volt ez, vastag falakkal, festett ablakdeszkákkal, csupasz, árnyas szobákkal. Volt ott rizs, a fiatalemberek anyja találta, mosolygós, ráncos, öreg spanyol asszony. Gonzales meglepődött, mert a városban nem lehetett már rizst kapni. – A kapuknál mindent el lehet intézni – szolt Marcel. Rambert evett és ivott, és Gonzales megjegyezte, hogy Marcel igazi jó cimborá, mialatt az újságíró csak arra a hétre gondolt, amely még hátra volt.

Nem is egy, hanem két hetet kellett várnia, mert az őrszolgálatot kéthetessé nyújtották, hogy csökkentsék a személyzetet. És Rambert e tizennégy nap folyamán nem kímélte magát, dolgozott szakadatlanul, úgyszólván csukott szemmel, virradattól éjszakáig. A hirtelen átmenet a tétlenségből ebbe a kimerítő robotolásba elvette álmait és erejét. Közeli szökéséről keveset beszélt.

Egyetlen jelentős eset: egy hétre rá közölte az orvossal, hogy az előző éjszaka első ízben történt meg vele, hogy lerészegedett. Amint a bárból kilépett, hirtelen az volt a benyomása, hogy ágyéka duzzadt, s hogy karja hónaljban nehezen mozog. Azt gondolta, hogy ez a pestis. És az egyetlen reakciója erre az volt (de Rieux-vel együtt megállapították, hogy ez nem volt ésszerű), hogy a felső városrész felé futott, és ott, egy kis térről, ahonnan a tengert ugyan nem lehetett látni, de egy kicsit több látszott az égből, asszonyát hívogatta nagy kiáltozással, a városfalakon keresztül. Midőn hazatért, és nem észlelte a testén a fertőzés semmiféle jelét, nem volt valami büszke erre a hirtelen rohamra. Rieux azt mondta, hogy nagyon is megérti, ha valaki így cselekszik: – Mindenesetre – szolt – megesik, hogy az ember legszívesebben így tenne.

– Othon úr beszélt nekem magáról ma reggel – fűzte hozzá Rieux hirtelen, abban a pillanatban, midőn Rambert távozni készült. – Azt kérdezte, ismerem-e magát. „Akkor beszélje rá – így mondta –, hogy ne érintkezék csempésztársaságokkal. Magára vonja a figyelmet.”

– Mit jelentsen ez?

– Azt jelenti, hogy siessen.

– Köszönöm – szolt Rambert, és megrázta az orvos kezét.

Az ajtóból hirtelen visszafordult. Rieux-nek feltűnt, hogy a pestis kezdete óta első ízben mosolyog.

– De hát miért nem akadályozza meg, hogy elmenjek? Hiszen módjában állna.

Rieux a fejét rázta megszokott mozdulatával, és azt mondta, hogy ez az ő dolga, Rambert-é, s mivel a boldogságot választotta, neki, Rieux-nek, egyetlen ellenérve sincs. Képtelennek érzi magát rá, hogy ítéljen, vajon mi a jó és mi a rossz ebben az ügyben.

– Ha így áll a dolog, miért mondja, hogy siessenek? Erre aztán Rieux is mosolygott.

– Talán azért, mert én is megkívántam, hogy tegyek valamit a boldogságért.

Másnap egy szót se szóltak már, csak dolgoztak egymás mellett. A következő héten aztán Rambert beköltözött a kis spanyol házba. Agyat vetettek neki a közös szobában. A fiatalemberek nem jártak haza étkezni, ől pedig arra kérték, hogy lehetőleg ne menjen ki a házból, s így az idő nagy részét egyedül töltötte, vagy pedig az öreg spanyol anyóval beszélgetett. Szikár és tevékeny asszony volt, fekete ruhában járt, arca barna volt és ráncos, fehér haja igen tiszta. Mindig szótlan volt, de csupa mosoly, amikor Rambert-re tekintett.

Néhányszor megkérdezte tőle, nem fél-e, hogy elviszi a pestist a feleségéhez. Rambert úgy gondolta, hogy vállalnia kell ezt a kockázatot, mely végeredményben elenyészően csekély, viszont ha a városban marad, kiteszi magát annak, hogy örökre elszakadnak egymástól.

– Kedves nő? – kérdezte az öreg mosolyogva.

– Nagyon kedves.

– Csinos?

– Azt hiszem.

– Ó! – szólt az asszony. – Hát azért.

Rambert tünődött. Kétségtelen, hogy azért, de lehetetlen, hogy csak azért.

– Maga nem hisz a Jóistenben? – kérdezte az öregasszony, aki misére járt minden reggel.

Rambert beismerte, hogy nem, s az öregasszony megint azt mondta, hogy hát azért.

– Igaza van, vissza kell menni hozzá. Ha nem megy vissza, nem marad semmije.

Az időt nagyrészt azzal töltötte Rambert, hogy a csupasz és meszelt falak mentén járkált körbe-körbe, a felszögeezett legyezőket simogatta, vagy pedig az asztalterítő gyapjúrojtjait számlálta. Estére hazatértek a fiatalok. Nem sokat beszéltek, legfeljebb annyit, hogy még mindig nincs itt az ideje. A vacsora után Marcel gitározott, s közben ánizsos likőrt ittak. Rambert tünődni látszott.

Szerdán Marcel ezzel lépett be: – Holnap este, éjfélkor. Készülődj. – A két ember közül, kik velük együtt öröködnék, az egyik megkapta a pestist, a másik pedig, aki egy szobában szokott lenni vele, megfigyelés alatt áll. Így tehát Marcel és Louis két vagy három napig egyedül lesznek. Még az éjszaka folyamán megbeszélik az utolsó részleteket. Másnap aztán megpróbálhatják. Rambert megköszönte. – Örül? – kérdezte az öregasszony. Rambert azt mondta, hogy igen, de másra gondolt.

Másnap nehéz volt az ég, nyirkos és fojtó a hőség. A pestishírek rosszak voltak. A spanyol öregasszony mindazonáltal megőrizte derűjét. – Bűnös a világ – mondogatta. – Hát akkor nem is csoda! – Rambert-nek, csakúgy, mint Marcelnek meg Louis-nak, meztelen volt a felsőteste. De hiába volt minden, a lapockája közt meg a mellén folydogált az izzadság. A csukott spalettájú ház félhomályában mellkasuk barnának látszott és lakkozottnak. Rambert szótlánul körözött a szobában. Délután négy órakor hirtelen felöltözött, és kijelentette, hogy távozik.

– Vigyázat – szólt Marcel –, éjfélkor itt kell lenni. Elő van készítve minden.

Rambert az orvoshoz ment. Rieux anyja azt mondta Rambert-nek, hogy a felsőváros kórházában megtalálhatja az orvost. Az őrhellyel szemben most is tömeg nyüzsgött. – Oszolj! – mondta egy dülledt szemű őrmester. Az emberek odébb is mentek, de körbe-körbejártak.

Itt aztán hiába várnak – szólt az őrmester, kinek az izzadság átütött a zubbonyán. A többieknek is ez volt a véleménye, mégis maradtak, a gyilkos forróság ellenére. Rambert felmutatta igazolványát az őrmesternek, az pedig Tarrou irodája felé intett. Ajtaja az udvarra nyílt. Az újságíró Paneloux atyába ütközött, ki éppen az irodából jött ki.

Pizkos kis fehér helyiségbe lépett, gyógyszerek és nyirkos lepedő szagába. Tarrou ott ült fekete íróasztalánál, feltúrt ingujjban, zsebkendővel itatta az izzadságot, amely könyökhajlatában folydogált.

– Még mindig itt? – kérdezte.

– Igen. Rieux-vel szeretnék beszélni.

– A kórteremben van. De jobb volna, ha nélküle lehetne elintézni.

– Miért?

– Túl van terhelve. Amit csak lehet, leveszek a válláról.

Rambert végigmérte Tarrou-t. Tarrou lesoványodott. A fáradtság megfakította tekintetét és arcvonásait. Erős válla előregörnyedt. Kopogtak az ajtón, belépett egy ápoló fehér álarcban. Cédulacsomót tett le Tarrou íróasztalára, s a gyolcstól tompított hangon csak ennyit mondott: „Hat”, aztán kiment. Tarrou ránézett az újságíróra, aztán legyező alakban szétrakta a cédulákat, és megmutatta Rambert-nek.

– Szép kis cédulák, ugye? Illetve nem is szépek. Ezek a halottak. Halottak az elmúlt éjszakáról.

Homlokán barázdák jelentek meg. Összerakta a cédulaköteget.

– Az egyetlen, amit tehetünk, hogy könyvelünk. – Az asztalnak támaszkodva felállt. – Indul már nemsokára?

– Még ma, éjfélkor.

Tarrou megjegyezte, hogy örül neki, csak vigyázzon magára.

– És ezt őszintén mondja? Tarrou vállat vont:

– Az én koromban kénytelen az ember őszinte lenni. Túl fárasztó dolog hazudni.

– Tarrou – szólt az újságíró –, szeretnék találkozni a doktorral. Ne haragudjék.

– Tudom. Ő emberségesebb, mint én. No, gyerünk.

– Nem erről van szó – mondotta Rambert erőlködve. Aztán csak állt szótlanul.

Tarrou csak nézte őt, s egyszerre rámosolygott.

Keresztülmentek egy kis folyosón, falai világoszöldre voltak festve, akváriumfény lebegett benne.

Mielőtt egy kettős üvegajtóhoz értek volna, mely mögött furcsa árnyak mozogtak, Tarrou bevezette Rambert-t egy egészen kis szobába; körös-körül faliszekrények borították. Az egyiket kinyitotta, egy sterilizátorból kihúzott két gézálarcot, Rambert-nek nyújtotta az egyiket, és felszólította, hogy tegye fel. Az újságíró megkérdezte, hogy ez használ-e valamit, és Tarrou azt felelte, hogy nem, de a többieket megnyugtatja.

Benyitottak az üvegezett ajtón. Hatalmas terem volt, ebben a meleg évszakban is légmentesen zárt ablakokkal. A falakon, fent, készülékek berregtek: a levegőt cserélték, görbe légcsavarok kavarták a vastag, túlfűtött levegőt a két szürke ágysor fölött. Tompa vagy éles nyögések hallatszottak mindenünnen, egyetlen monoton panasszá egyesülve. Fehérbe öltözött férfiak járkáltak lassan ide-oda a kérlelhetetlen fényben, melyet a magas, rácsos ablaknyílások ontottak. Rambert rosszul érezte magát ebben a teremben, szörnyű volt a hőség, s csak nagy nehezen ismerte fel Rieux-t, aki éppen egy nyögő alak fölé hajolt. Az orvos az ágyékába metszett a betegnek, kit az ágy két oldalán egy-egy ápolónő tartott kifeszítve. Midőn fölegyenesedett, műszereit a tálcára ejtette, melyet egy asszisztens nyújtott oda, majd egy pillanatig mozdulatlanul állt, s nézte a beteget, akit már kötöztek.

– Mi újság? – kérdezte a közeledő Tarrou-tól.

– Paneloux hajlandó helyettesíteni Rambert-t a vesztegzárosztályon. Már eddig is sokat dolgozott. Hátravan még, hogy a harmadik kutatóbrigádot újra összeállítsuk Rambert nélkül.

Rieux helyeslőleg bólintott.

– Castel befejezte első készítményeit. Próbát javasol.

– Ó – szólt Rieux –, ez már igen!

– S végül, itt van Rambert.

Rieux megfordult. Összeszűkülte a szeme a maszkja felett, mikor meglátta az újságírót.

– Mit csinál maga itt? – kérdezte. – Nem itt van a helye.

Tarrou elmondta, hogy ma éjfélkor fog megtörténni, mire Rambert hozzáfűzte: – Elvileg.

Mikor beszéltek, a gézálarc kiduzzadt és átmedvesedett a száj helyén. A társalgás ettől kissé valószínűtlennek tetszett, mintha szobrok párbeszéde lett volna.

– Beszélni szeretnék önnel – szólt Rambert.

– Mehetünk együtt, ha óhajtja. Várjon meg Tarrou dolgozószobájában!

Egy perc, és Rambert meg Rieux az orvos kocsijának hátsó ülésére telepedett. Tarrou vezetett.

– Vége a benzinnel – szólt Tarrou indításkor. – Holnap már gyalogolhatunk.

– Doktor úr – szólt Rambert –, nem utazom. Itt akarok maradni magukkal.

Tarrou-nak szeme se rebbent. Vezetett tovább. Rieux, úgy látszik, képtelen volt kilendülni a fáradtságból.

– És a felesége? – kérdezte fakó hangon. Rambert elmondta, hogy még egyszer átgondolta a dolgot, továbbra is hiszi, amit hisz, de ha elmenne, szégyellné magát. Feszélyezné őt szerelmében az iránt, akit otthon hagyott. Rieux azonban kiegyenesedett, és határozott hangon azt mondta, hogy ez ostobaság, hiszen semmi szégyellnivaló sincs abban, ha valaki a boldogságot részesíti előnyben.

– Igen – szólt Rambert –, de abban már lehet, ha valaki magányosan lesz boldog.

Tarrou, ki mindeddig hallgatott, most sem fordult feléjük, csak megjegyezte, hogy ha Rambert osztolni akar az emberekkel nyomorúságukban, akkor soha többé nem lesz ideje a boldogságra. Választani kell.

– Nem erről van szó – mondotta Rambert. – Mindig azt gondoltam, hogy idegen vagyok ebben a városban, s hogy semmi közöm magukhoz. De most, hogy láttam, amit láttam, tudom, hogy idevaló vagyok, ha tetszik, ha nem. Ami itt történik, mindannyiunkra tartozik.

Nem felelt senki, és Rambert türelmetlennek látszott.

– Ezt ön egyébként jól tudja! Mert hát mit is keresne akkor ebben a kórházban? Ön talán választott, és lemondott a boldogságról?

Még nem válaszolt sem Tarrou, sem Rieux. A hallgatás sokáig tartott, miközben az orvos házához közeledtek. Rambert ismét föltett egy kérdést, ezúttal az utolsót, még erőteljesebben. Csak Rieux fordult feléje. Erőlködve kiegyenesedett:

– Bocsásson meg, Rambert – szólt –, de én igazán nem tudom. Ha szeretne velünk maradni, maradjon velünk.

Az autó hirtelen farolt. Rieux elhallgatott, aztán maga elé meredt és folytatta:

– Semmi a világon nem éri meg, hogy otthagyjuk, amit szeretünk. És mégis otthagynom én is, anélkül, hogy tudnám, miért.

Visszahanyatlott a bőrpárnára.

– Ez egy tény, és semmi több – mondta elcsigázottan. – Fogadjuk el, és vonjuk le következményeit.

– Miféle következményeit? – kérdezte Rambert.

– Ó! – szólt Rieux. – Nem lehet egyszerre gyógyítani is, meg tudni is. Gyógyítsunk tehát a lehető leggyorsabban. Ez a legsürgősebb.

Tarrou meg Rieux éjfélkor felvázolták Rambert-nek azt a városnegyedet, melynek átkutatásával megbízták aztán Tarrou az órájára tekintett. Midőn fölszegte fejét, Rambert tekintetével találkozott.

– Küldött értesítést? – Az újságíró félrefordította tekintetét:

– Írtam egypár sort – szólt erőlködve –, mielőtt magukhoz mentem.

Október utolsó napjaiban próbálták ki Castel szérumát. Gyakorlatilag ez volt Rieux utolsó reménysége. Az orvos meg volt győződve róla, hogy az újabb kudarc teljesen kiszolgáltatja a várost a betegség szeszélyének: az is lehet, hogy a járvány még hosszú hónapokon át fog pusztítani, de az is, hogy egyszerre csak abbamarad, minden ok nélkül.

Azelőtt való napon, hogy Castel látogatást tett Rieux-nél, Othon úr fia megbetegedett, s az egész családot vesztegzár alá kellett helyezni. így tehát az anyát, kit röviddel előtte engedtek ki onnan, másodszor is elkülönítették. A bíró tisztelte a kiadott utasításokat, és azonnal hívatta Rieux doktort, mihelyt felismerte a gyermek testén a betegség jeleit. Midőn Rieux odaérkezett, az apa meg az anya az ágy lábánál álltak. A kislányt már eltávolították. A fiú éppen a bágyadtság időszakában volt, és zokszó nélkül tűrte, hogy megvizsgálják. Midőn az orvos fölemelte a fejét, a bíró tekintetével találkozott, háta mögött pedig az anya sápadt arcával, ki zsebkendő tette szája elé, és tágra meredt szemmel kísérte az orvos mozdulatait.

– Ugye ez az? – kérdezte a bíró szenvtelenül.

– Igen – felelte Rieux, miközben ismét a gyerekre nézett.

Az anya szeme még tágabbra nyílt, de még most sem beszélt. A bíró is hallgatott, majd halk hangon így szólt:

– Akkor hát, doktor úr, tegyük, amit előírtak.

Rieux kerülte az anya tekintetét, aki a zsebkendőt továbbra is a szája elé tartotta.

– Hamar elintézzük – szólt tétován –, ha lehet telefonálnom.

Othon úr azt mondta, hogy majd kikíséri. Az orvos azonban az asszonyhoz fordult.

– Rendkívül sajnálom. Egyet-mást össze kell készítenie. Hiszen tudja, mi ez.

Othonné asszony meghökkent. A földre nézett.

– Igen – szólt, a fejével biccentve –, neki is látok mindjárt.

Rieux, mielőtt távozott volna, nem tudta megállni, hogy meg ne kérdezze, nincs-e szükségük valamire.

Az asszony továbbra is szótlanul nézett rá. De a bíró ezúttal félrefordította tekintetét.

– Nincs – mondotta, aztán nagyot nyelt –, csak mentse meg a gyermekemet.

A vesztegzárat, mely kezdetben csak egyszerű formáság volt, Rieux és Rambert igen szigorúan megszervezték, így például megkövetelték, hogy a családok tagjait elkülönítsék egymástól. Ha a család egyik tagja tudtán kívül megfertőződött, kerülni kellett, hogy a betegség esélyei sokszorozódjanak. Rieux kifejtette ezeket az okokat a bírónak, a bíró igazat adott neki. Mindazonáltal ő is meg a felesége is olyanformán néztek egymásra, hogy az orvos érezte, mennyire gyámoltalanná teszi őket ez az elkülönítés. Othonné asszonyt és a kislányát el tudták helyezni a Rambert által igazgatott vesztegzárszállodában. A vizsgálóbíró számára azonban nem volt már hely, hacsak az elkülönítő táborban nem, melyet éppen akkor rendezett be a megyefőnöki hivatal a városi stadionban, a köztisztasági telep kölcsönözve sátrak segítségével. Rieux mentegetőzött, de Othon úr kijelentette, hogy egy a törvény mindenkire, és az a helyes, ha engedelmeskednek neki.

Magát a gyermeket a pótkórházba szállították át, egy volt iskolaterembe, ahol tíz ágyat helyeztek el. Mintegy húsz óra múlt el, s az esetet Rieux reménytelennek ítélte. A kis test ellenállás nélkül átadta magát az emésztő ragálynak. Egészen apró, fájdalmas, de alig kifejlődött mirigydaganatok zárták körül az ízületeket vékonyka végtagjain. Már eleve legyőzetett. Ezért határozta el Rieux, hogy kipróbálja rajta Castel szérumát. Még aznap este, vacsora után, a hosszú oltást alkalmazták, de a gyermek mintha észre se vette volna. Másnap hajnalban mindenki a kisfiú köré gyűlt, hogy meggyőződjenek a döntő kísérlet eredményéről.

A gyermek felocsúdott kábultságából, és lázasan forgolódott. Castel doktor és Tarrou reggel négy órától fogva mellette tartózkodtak, és lépésről lépésre figyelték, mint szökken előre és torpan meg a betegség. Az ágy fejénél álló Tarrou nagydarab teste kissé előregörnyedt. Az ágy lábánál Rieux állt, mellette Castel, ő ült és egy régi könyvet olvasott, teljesen nyugodtnak látszott. Lassan, ahogy világosodott az egykori iskolateremben, a többiek is megérkeztek. Elsőnek Paneloux, ő az ágnak Tarrou-val szemközi oldalánál helyezkedett el, a falnak támaszkodva. Arcán fájdalmas kifejezés tükröződött, s a mindennapos fáradságjeléül annak, hogy nem kímélte magát, ráncokat húzott húsos homlokára. Joseph Grand is megérkezett. Hét óra volt; a hivatalnok elnézést kért, hogy annyira liheg. Csak egy pillanatig maradhat, hátha tudnak már valami biztosat. Rieux egy szót sem szólt, csak rámutatott a gyerekre, aki csukott szemmel, eltorzult arccal, fogát teljes erejéből összeszorítva, mozdulatlan testtel feküdt, csak a fejét forgatta ide-oda, jobbról balra, a huzat nélküli vánkoson. Mikor végül már annyira kivilágosodott, hogy a terem sarkában felejtett fekete táblán régi egyenletek nyomai váltak kivehetővé, megérkezett Rambert. Neki támaszkodott, lábtól, a szomszéd ágnak, s egy csomag cigarettát vett elő.

De egy pillantást vetett a gyerekekre, és visszatette a csomagot a zsebébe.

Castel, továbbra is ülő helyzetben, szemüvege fölött ránézett Rieux-re:

– Tud valamit az apjáról?

– Semmit – szólt Rieux –, ott van az elkülönítő táborban.

Az orvos erősen szorongatta a vasrudat az ágyon, melyben nyögött a gyerek. Nem vette le szemét a kis betegről, aki egyszerre csak megmerevedett, fogát ismét összeszorította, a dereka táján kissé mélyebbre süppedt a derékaljba, miközben karját és lábszárát lassan szétvetette. A katonai pokróccal fedett meztelen kis testéből gyapjú és savanyú izzadság szaga áradt. A gyermek teste lassan-lassan meglazult, karját és lábát az ágy közepe felé húzta. Még mindig vak és néma volt, lélegzete meggyorsult. Rieux tekintete a Tarrou-éval találkozott, Tarrou félrefordult.

Láttak már gyermekeket meghalni, hiszen az iszonyat már hónapok óta nem volt válogatós, csakhogy eddig még sohasem kísérték végig szenvedéseiket percről percre, mint ahogy ma reggel óta tették. És, természetesen, az ártatlanokra kirótt fájdalmat egy percig sem tartották másnak, mint ami a valóságban:

botránynak. Ám eddig legalább többé-kevésbé elméletben botránkoztak, mert ily hosszasan sohasem néztek szembe egy ártatlan haldoklásával.

A gyermek ekkor éles nyögéssel ismét összerándult, mint akinek a gyomrába haraptak. Így maradt, összegörnyedve, hosszú másodperceken át, testét borzongás és görcsös remegés rázta, mint akinek törékeny csontváza a pestis dühöngő fergetegében hajladozik, és recseg-ropog a láz meg-megújuló ütése alatt. A vihar elmúltával kissé fölengedett a merevség, a láz mintha visszahúzódott volna, s otthagya a lihegő gyermeket egy nyirkos és mérgezett tengerparton, ahol a pihenés már a halálhoz hasonlít. Midőn a perzselő ár ismét utolérte, immár harmadszor, s kissé megemelte, a gyermek összehúzódott, belefúrta magát mélyen az ágyba, megrettenve a testét égető lángtól, vadul rázta a fejét, ledobta takaróját. Nagy könnycseppek buggyantak elő lázban égő szemhéja alól, végigfolytak ólmos arcán, s a roham végeztével a kimerült gyermek görcsösen összehúzta csontos lábszárát, karját, melyről negyvennyolc óra alatt leolvadt a hús, s a szétdúlt ágyban egy groteszk keresztre feszített test tartását vette fel.

Tarrou odahajolt, és súlyos kezével letörölte a kis arcról a könnyeket meg a verejtéket. Castel már az imént becsukta a könyvet, és figyelte a beteget. Belekezdett egy mondatba, de kénytelen volt köhögni, hogy befejezhesse, annyira nyersen hatott a hangja:

– Ugye, Rieux, nem állt még be a reggeli enyhülés?

Rieux azt felelte, hogy nem, de hogy a gyerek a normálisnál már hosszabb ideje ellenáll. Paneloux, aki kissé roskatagon dőlt a falnak, megszólalt erre tompa hangon:

– Ha meg kell halnia, hosszabb lesz a szenvedése. Rieux erre gyorsan feléje fordult, száját már beszédre nyitotta, de elharapta a szót, látszott az erőfeszítése, hogy türtőztesse magát, s aztán ismét a gyerekre tekintett.

Egyre világosabb lett a kórterem. A többi öt ágyon bizonytalan alakok mozogtak és nyögtek, de olyan tartózkodóan, mintha összebeszéltek volna. Csak egy beteg ordított: a terem másik végében, rövid felkiáltásokat hallatott szabályos időközökben, melyek inkább csodálkozást fejeztek ki, mint fájdalmat. Úgy látszik, hogy a betegek számára sem a kezdeti döbbenet volt ez. Sőt, most már afféle belenyugvás nyilvánult meg abban, ahogyan fogadták a betegséget. Csupán a gyermek küszködött teljes erejéből. Rieux időnként megfogta a pulzusát, amire egyébként semmi szükség sem volt, s inkább azért tette, hogy kilépjen tehetetlen mozdulatlanágából, lehunyta szemét, és érezte, hogy a gyermek láz-lüktetése összekeveredik az ő véérének háborgásával. Egybeolvadt ilyenkor a kínpadra vont gyermekkel, és megkísérelte életben tartani a maga még érintetlen erejével. De ha egy percig egybevágott a szívük dobogása, mindjárt meg is bomlott az összhang, a gyermek elsurrant előle, s az ő erőfeszítése a semmibe fulladt. Ilyenkor elengedte a vézna csuklót, és visszatért helyére.

A fény a meszelt falak mentén rózsaszínből sárgára váltott. Az ablaküveg mögött már sistergett a forró reggel. Alig hallották, hogy Grand elmenőben azt mondja, visszajön. Várakozott mindenki. A gyermek még mindig behunyt szemmel feküdt, s mintha kissé lecsillapodott volna. Két keze valósággal karommá vált, és lassan szántotta az ágy két oldalát. Majd fölfelé csúsztak a kezek, a takarót kaparták a térd mellett, s akkor a gyermek hirtelen behajlította lábszárait, combjait felhúzta a hasára, és mozdulatlaná vált. Egyszerre csak felnyitotta szemét, most első ízben, ránézett az előtte álló Rieux-re. Beesett arcában, mely most merev volt és szürke, mint az agyag, kinyílt a száj, és tüstént utána egyetlen folyamatos kiáltás buggyant ki belőle, melyet alig árnyalt a lélegzés, de amely rögtön betöltötte a termet egyhangú és félrehangolt tiltakozással. Annyira nem emberi hang volt, hogy úgy hangzott, mintha valamennyi emberből jött volna egyszerre. Rieux összeszorította a fogát. Tarrou félrefordult. Rambert odalépett az ágyhoz, Castel mellé, aki becsukta a térdén heverő könyvet. Paneloux csak nézte azt a gyerekszáját, melyet beszennyezett a betegség, s mely maga volt az örök jajkiáltás. Aztán térdre ereszkedett, és mindenki természetesnek találta, amint a gazdátlan és szünni nem akaró panaszból kissé fojtottan, de érthetően kicsengő hangon ezt mondta: – Istenem, mentsd meg ezt a gyermeket!

De a gyermek csak kiabált, a betegek nyugtalankodtak. Az, akinek kiáltozásai a helyiség másik végében

továbbra sem szüneteltek, annyira szaporázta a nyögés ritmusát, hogy már jajgatás lett belőle, miközben a többiek is mind erősebben és erősebben nyögtek. Zokogás áradata ömlött végig a termen, és elnyomta Paneloux imáját, és Rieux csak állt az ágy vasába kapaszkodva, behunyta szemét a fáradtságtól és émelygéstől részegen.

Midőn ismét körülnézett, Tarrou-t találta maga mellett.

– Jobb, ha elmegyek – szólta Rieux. – Nem bírom már őket elviselni.

De a többi beteg egyszerre csak elhallgatott. Az orvos ekkor rájött, hogy közben a gyermek jajszava gyengült, egyre gyengül, sőt most már abba is marad. A nyögések újra felhangzottak körülötte, de tompán, mintegy távoli visszhangjaként az imént véget ért tusának. Mert véget ért. Castel átment az ágy másik oldalára, és azt mondta, hogy vége. Nyitott szájjal, de némán feküdt a gyerek a feldúlt takarók közé süppedve, hirtelen összezsugorodva, néhány utolsó könnycseppel az arcán.

Paneloux odalépett az ágyhoz, és áldásra emelte kezét. Aztán összefogta a reverendáját, és kiment a középső ajtón.

– Most majd előről kell kezdenünk az egészet? – kérdezte Tarrou Casteltól.

Az öreg doktor a fejét rázta.

– Esetleg – szólta görcsös mosollyal. – Végeredményben sokáig ellenállt.

Ám Rieux már kint volt a teremből, szaporán lépkedett, és olyan volt az arca, hogy amikor Paneloux mellett elment, a szerzetes kinyújtotta a karját, hogy visszatartsa:

– Doktor úr!

Rieux ugyanazzal a viharzó mozdulattal, mellyel kifelé ment, visszafordult, és vadul a szemébe vágta:

– De azt, remélem, tudja, hogy ha a többiek nem is, de ez az egy ártatlan volt!

Aztán elfordult tőle, kiment a teremajtón Paneloux előtt, s az iskolaudvar túlsó végére ért. Leült a padra, a kis poros fák közé, és letörölte a verejtéket, mely már szemébe folyt. Ordítani szeretett volna, hogy szétpattanjon végre a szívét szorító kérlelhetetlen pánt. Lassan szállt le a hőség a fikuszágak közt. A reggeli kék égboltot fehérés hályog vontá be hirtelen, melytől a levegő még fojtogatóbb lett. Rieux ernyedten ült a padon. Az ágakat nézegette, aztán az eget, lassan lélegzethez jutott, és lenyelte a fáradtságát.

– Miért beszélt velem oly haragosan? – szólalt meg egy hang a háta mögött. – Az én számomra is elviselhetetlen volt ez a látvány.

Rieux odafordult Paneloux-hoz:

– Igaza van – szólta. – Bocsásson meg. De a fáradtság téboly. Vannak pillanatok ebben a városban, mikor nem érzek mást, csak lázadást.

– Megértem – morogta Paneloux. – Valóban lázító ez, hiszen emberi mértékkel már nem mérhető. Lehetséges azonban, hogy szeretnünk kell azt, amit nem tudunk megérteni.

Rieux egyszerre kiegyenesedett. Végigmérte Paneloux-t, mindazzal az erővel és szenvedéllyel, amelyre csak képes volt, és megrázta a fejét.

– Nem, atyám – szólta. – Nekem más fogalmam van a szeretetről. És soha az életben nem leszek hajlandó szeretni azt a világot, ahol gyermekeket vonnak kánpadra.

Meghökkenve futott végig Paneloux tekintetén.

– Ó, doktor úr – szólta szomorúan –, most értettem meg, mi az, amit kegyelemnek neveznek. De Rieux ismét magába roskadt, ahogy ott ült a padon. Mihelyt magához tért mély fáradtságából, szelídebben válaszolt:

– Vagyis azt, ami nincs meg bennem. Tudom én azt. De én erről nem szándékszem önrel vitatkozni. Mi most együtt dolgozunk valamiért, ami összehoz bennünket ott, ahol nincs többé káromlás, és ahol ima sincsen. Csak ez fontos, és semmi más.

Paneloux leült Rieux mellé. Meghatottnak látszott.

– Igen – szólta –, igen, ön is az ember üdvösségéért dolgozik.

Rieux mosolyogni próbált.

– Az ember üdvössége túl nagy szó az én fülemnek. Odáig én nem jutok el. Engem az egészsége érdekel, az egészsége mindenekelőtt.

Paneloux habozott.

– Doktor úr – szólt.

De nem folytatta. Az ő homlokán is gyöngyözni kezdett a verejték. – Vízontlításra – mormolta, s amikor felállt, csillogott a szeme. Éppen indulni készült, midőn a gondolataiba mélyedt Rieux ugyancsak felállt, és egy lépést tett feléje.

– Még egyszer, bocsásson meg – szólt. – Többet nem ragadtatom el magam.

Paneloux a kezét nyújtotta, és szomorúan szólt:

– Pedig hát nem győztem meg önt!

– Nem baj – szólt Rieux. – A halál meg a betegség, ez az, amit én gyűlölök, hiszen ezt jól tudja. És akár akarja, akár nem, együtt szenvedünk és harcolunk ellenük.

Rieux nem eresztette el Paneloux kezét.

– Látja – szólt, miközben kerülte a tekintetét –, még az Isten sem választhat el most bennünket.

Paneloux, amióta tagja lett az egészségügyi alakulatoknak, mindig a pestis közelében tartózkodott, kórházakban és egyéb helyeken. Abba a sorba állt, a mentők közé, mely nézete szerint megillette őt, vagyis az első sorba. Volt része bőven a halál látványában. S noha elvben védte őt a szérum, a saját halála gondolata is aggasztotta. Látszólag mindig nyugodt volt. Ám attól fogva, hogy végignézte egy gyermek haldoklását, megváltozott. Arcáról növekvő feszültség volt leolvasható. És mikor elmondta Rieux-nek, mosolyogva, hogy éppen egy rövid értekezést készít erről a tárgyról: „Kérhet-e egy pap orvostól tanácsot?”, a doktornak az volt a benyomása, hogy sokkal komolyabb dologról van szó, mint amit Paneloux elmondott. Miután az orvos kifejezte óhaját, hogy elolvassná a művet, Paneloux közölte, hogy úgyis prédikálni fog a férfiak miséjén, s egyik-másik nézetét kifejti majd ebből az alkalomból:

– Szeretném, ha eljönne, doktor úr, érdekelni fogja a téma.

Nagy szél kerekedett azon a napon, midőn a páter második prédikációját tartotta. Az igazat megvallva, a jelenlevők sorai megritkultak az első prédikáció óta. Az ilyesfajta programnak ugyanis nem volt már újdonság-varázsa polgártársaink szemében. A nehéz körülmények között, hová a város jutott, még az „újdonság” szó is értelmét veszítette. A legtöbb ember egyébként vagy teljesen elhanyagolta vallási kötelességeit, vagy mélységesen erkölcstelen magánéletével párosította, vagy ha nem, akkor a megszokott vallásgyakorlatot kevésbé ésszerű babonákkal helyettesítette. Inkább oltalmazó medáliát vagy Szent Rókus-amulettet viseltek, mint misére jártak.

Mértéktelenül elharapózott például a jövendölés szenvedélye polgártársaink körében. Tavasszal, mikor csakugyan azt várták, hogy a betegség egyik percről a másikra megszűnik, senkinek se jutott eszébe, hogy másoktól a járvány időtartamára vonatkozó pontos felvilágosításokat kérjen, mivel mindenki meg volt győződve róla, hogy nem is lesz időtartama. De ahogy múltak a napok, az emberek félni kezdtek, hogy a szerencsétlenségnek sohase lesz vége, és egyszeriben a járvány megszűnte lett minden reménység tárgya. Különböző jóslatok jártak aztán kézről kézre, mágusoktól származók vagy a katolikus egyház szentjeitől. A város nyomdászai csakhamar rájöttek, micsoda haszon húzható ebből a tébolyból, és számos példányban terjesztették a szövegeket. Amikor észrevették, hogy a közönség kíváncsisága kielégíthetetlen, kutatásokat végeztek a városi könyvtárakban, s az idevágó apró történetek mindenféle adatát közzétették a városban. Midőn már a történetírás jóslatait is kimerítették, újságíróktól rendelték meg őket, akik, legalábbis ebben a tekintetben, éppen olyan illetékesnek mutatkoztak, mint az elmúlt évszázadokbeli mintaképek.

Egynémelyik jövendölés még tárca alakjában is megjelent az újságokban, és nem kevésbé mohó

olvasókra talált, mint az ugyanott közölt érzelgős történetek annak idején, mikor még egészséges volt mindenki. Akadtak köztük olyan jóslások is, melyek fura számításokon alapultak, olyan összetevőkből, mint a folyó év száma, a halottak száma és a pestis időszakában eltelt hónapok száma. Mások összehasonlításokat tettek a történelem nagy pestiseivel, kiolvasták belőlük a hasonló vonásokai (melyeket a jóslatok konstansoknak neveztek), és nem kevésbé fura számítások segítségével próbálták levonni a tanulságokat belőlük a jelenlegi megpróbáltatásra vonatkozóan. A közönség azonban vitathatatlanul az apokaliptikus nyelven hirdetett és olyan eseménysorozatokra vonatkozó jóslatokat értékelte leginkább, melyek mindegyike alkalmazható volt a város jelenlegi állapotára, és melyeknek sokfélesége minden magyarázatot megengedett. Naponta kikérték Nostradamus és Szent Odil tanácsát, mindig eredményesen. Valamennyi jóslatnak közös vonása volt egyébként, hogy végeredményben megnyugtatók voltak. Csak a pestis nem volt megnyugtató.

Ezek a babonák vallásul szolgáltak tehát polgártársainknak, és ez az oka, hogy Paneloux prédikációja háromnegyedig telt templomban hangzott el. Mikor Rieux megérkezett az esti prédikációra, a szél, mely rétegekben szivárgott be a bejárat lengőajtóin, szabadon kószált a hallgatóság soraiban. Az orvos helyet foglalt a hideg és néma templomban, a kizárólag férfiakból álló hallgatóság közt, és megpillantotta a szószékre igyekvő atyát. A pap ezúttal szelídebb és megfontoltabb hangon beszélt, mint az első alkalommal, s a jelenlevők több ízben észrevettek bizonyos tévovázást az előadásában. Még különösebb volt, hogy már nem azt mondta, hogy „ti”, hanem azt, hogy „mi”.

Hangja mindazonáltal lassan-lassan erősbödött. Először is emlékeztetett rá, hogy a pestis hosszú hónapok óta köztünk van, és most jobban ismerjük, hiszen annyiszor láttuk, amint odaült az asztalunkhoz vagy azoknak ágya fejéhez, kiket szerettünk, mellettünk lépdelt, és jöttünkre várt a munkahelyen, most tehát kedvezőbben fogadjuk majd azt, amit szüntelenül csak mondott nekünk a pestis, s amire lehetséges, hogy első meglepetésünkben nem figyeltünk volna kellőképpen. Amit egyszer már prédikált Paneloux atya ugyanezen a helyen, az most is igaz – legalábbis ez az ő meggyőződése. Ám lehetséges az is, mint ahogy ez mindnyájunkkal megeshet – és itt a mellét verte –, hogy nem volt benne felebaráti szeretet, mikor ezt gondolta és mondta. Ám igaz, hogy mindig mindenben van valami megszívlelendő. Még a legkegyetlenebb megpróbáltatás is nyereség a kereszténynek. És épp ez az, amit a szóban forgó esetben is a kereszténynek keresnie kell, a nyereséget, meg azt, hogy miből áll ez a nyereség, és miképpen lehet megtalálni.

Rieux körül ebben a pillanatban mintha szétterpeszkedtek volna az emberek a padok karfái közt, s mintha igyekeztek volna a lehető legkényelmesebben elhelyezkedni. Az egyik párnázott bejáratú ajtó halkán csapódott. Valaki odaugrott és megfogta. Rieux figyelmét elterelte a mozgolódás. Alig hallotta Paneloux szavát, amint folytatta a prédikációt. Körülbelül azt mondta, hogy szükségtelen a pestis színjátékát magyarázgatni, hanem igyekezni kell megtanulni belőle mindazt, ami megtanulható. Rieux homályosan annyit vett ki belőle, hogy a páter szerint nincs mit magyarázni. Érdeklődése ismét felébredt, midőn Paneloux határozottan kijelentette, hogy vannak dolgok, melyek Istenhez viszonyítva megmagyarázhatók, és vannak, melyek nem magyarázhatók meg. Bizonyos, hogy van jó, és van rossz, és általában könnyen magyarázható az is, ami a kettőt elválasztja. A rossznak a körén belül azonban már kezdődnek a nehézségek. Ott van például a nyilvánvalóan szükségszerű rossz és a nyilvánvalóan szükségtelen rossz. Egyfelől a pokolba taszított Don Jüan, másfelől egy gyermeknek a halála. Mert az igazságos, hogy a kicsapongót agyon kell sújtani, de egy gyermek szenvedése már érthetetlen. És valóban nincs fontosabb dolog ezen a földön, mint egy gyermek szenvedése, továbbá a borzalom, amit ez a szenvedés maga után von, valamint az okok, amikkel magyarázni kell. Az élet többi részében Isten mindent megkönnyít nekünk, eddig a pontig tehát a vallásosság nem is érdem. De itt Isten falat emel elébünk, így tehát a pestis falai alatt állunk, halálos árnyékában kell megtalálnunk nyereségünket. Paneloux atya a maga személyében még arra sem hajlandó, hogy könnyű előnyökhöz jusson, melyek segítségével megmászhatja a falat. Könnyű lenne azt mondania, hogy a gyermekekre váró örök gyönyörűség kárpótolja majd szenvedése miatt, csak hogy erről valójában mit sem tud. Mert hát ki is állíthatná, hogy az örökös öröm

kárpótolhat egy pillanatnyi emberi fájdalomért? Bizonyára nem keresztény az ilyen ember, nem tartozik azok közé, kiknek fájdalmát tagjaiban és lelkében hordozta a Mester. Nem, ő, a pap, ott marad a fal lábánál, híven a kereszt jelképezte meggyötört emberhez, szemtől szemben egy gyermek szenvedésével. És akik a mai napon meghallgatják őt, azoknak ezt fogja mondani, félelem nélkül: „Testvéreim, elérkezett a pillanat. Mindent hinni kell, vagy mindent tagadni. De ki merészelne mindent tagadni közületek?”

Rieux-nek még ideje is alig volt átgondolni, hogy a páter az eretnekséget súrolja, mert Paneloux már folytatta is, és erőteljesen állította, hogy ez a parancs, ez a követelmény nem más, mint a keresztény ember nyeresége. Ez az ő erénye is egyben. Jól tudja ő, hogy az, ami túlzás az erényben, melyről beszélni szándékozik, sok lelket sérteni fog, olyanokat, kik elnézőbb és hagyományosabb erkölchöz szoktak hozzá. De a pestis időszakának vallása nem lehet a mindenkori vallás, s ha Isten megengedheti, sőt kívánhatja, hogy a lélek nyugodjék és viduljon boldog időkben, a mértéktelen balsorsban viszont azt akarja, hogy mértéktelen legyen. Isten ma megadja teremtményeinek azt a kegyet, hogy szerencsétlenséget bocsát reájuk, mert így fogják megtalálni és megszerezni a legnagyobb erényt, azaz a Minden vagy Semmi erényét.

Évszázadokkal ezelőtt egy világi író azt állította, hogy nincsen Tisztítótűz, s úgy érezte, hogy ezzel az egyház titkát nyilvánította ki. Az volt az értelme ennek a kijelentésnek, hogy nincsenek félrendsabályok, mert csak a Paradicsom meg a Pokol létezik, azaz vagy üdvözülünk, vagy elkárhozunk, választásunk szerint. Paneloux szavai szerint eretnekség ez, amilyen csak szabadgondolkodó lelkéből sarjadhatott. Mert igenis van tisztítótűz. Ám kétségtelen, hogy vannak korok, mikor nem nagyon lehet reménykedni ebben a tisztítótűzben, vannak korok, midőn még csak beszélni sem lehet bocsánatos bűnről. Ilyenkor minden bűn halálos bűn, és minden közöny vétke. Minden, vagy semmi.

Paneloux itt szünetet tartott, és Rieux ebben a pillanatban jobban hallotta, mint siránkozik a szél az ajtók alatt: mintha ráduplázott volna odakünn. A pap ekkor éppen azt mondta, hogy a teljes elfogadás erénye, melyről beszél, nem értelmezhető azon a szűkre szabott módon, ahogyan általában értelmezik, mert nem a szokásos belenyugvásról van szó, sőt nem is a gyötrelmes alázatról. Megalázásról van szó, de olyan megalázásról, melybe a megalázott beleegyezik. Kétségtelen, hogy egy gyermek szenvedése megalázza a szellemet és a szívet. De éppen ezért kell elfogadni. De éppen ezért van az, hogy – Paneloux figyelmeztette hallgatóságát, hogy amit most fog mondani, azt nem könnyű kimondani – azért kell akarni a megalázást, mert Isten akarja. Csak így lehetséges, hogy a keresztény semmit se kíméljen, s mivel minden kivezető út elzárul, a választás gyökeréig fog hatolni. Azt választja majd, hogy mindenben hinni fog, nehogy tagadni legyen kénytelen mindent. Valamint ama derék asszonyok, akik megtudván, hogy a keletkező mirigydaganat természetes dolog, melyen keresztül a test kilöki fertőzetét, azt mondják e pillanatban a templomokban: „Istenem, adj neki mirigydaganatot”, a keresztény ember rá tud majd hagyatkozni az isteni akaratra, még akkor is, ha érthetetlen. Ne mondja senki: „Ezt értem, de az elfogadhatatlan”, mert bele kell ugrani az elfogadhatatlan kellős közepébe, melyet felajánlanak nekünk, azért, hogy megejthessük választásunkat. A gyermekek szenvedése a mi keserű kenyerünk, de e nélkül a kenyér nélkül szellemi éhségtől pusztulna el a lelkünk.

A tompított moraj, mely általában Paneloux atya szüneteit kísérte, most hallhatóvá kezdett válni, midőn a prédikátor újra nekivágott, váratlanul és erőteljesen, s úgy tett, mintha hallgatói helyett kérdezné, hogy végül is milyen magatartást kell tanúsítani. Jól sejti, hogy most majd az ijesztő „fatalizmus” szót fogják kimondani. Ám legyen, nem riad vissza ettől a kifejezéstől, feltéve, ha megengedik neki, hogy a „tevékeny” jelzöt hozzáfűzhesse. Természetesen, és ezt ismét ki kell jelentenie, nem szabad az abesszíniai keresztényeket utánozni, kikről már szólott. Ugyancsak ne jusson eszébe senkinek ama pestises perzsák példáját követni, kik rádobálták cókmókjukat a keresztény egészségügyi osztagokra, és hangosan kérték az eget, sújtsa pestissel ezeket a hitetleneket, kik az Isten küldte bajt akarják leküzdeni. Ezzel szemben a kairói szerzeteseket sem szabad utánozni, kik a múlt század járványaiban csipesszel osztogatták az áldozati ostyát, nehogy hozzáérjenek a nedves és forró szájához, melyeken a fertőzet szunnyadhatott. A

pestises perzsák és a szerzetesek egyaránt vétkeztek. Az előbbieket szemében ugyanis egy gyermek szenvedése mit sem számított, az utóbbiak szemében elöl viszont a fájdalomtól való nagyon is emberi félelem mindent eltakart. A problémát mindkét esetben megkerülték. Isten szava mindnyájuknál süket fülekre talált. De voltak egyéb példák is, melyeket Paneloux idézni akart. Ha a marseille-i nagy pestis krónikásának hinni lehet, a La Mercy-kolostor nyolcvanegy szerzetese közül csak négyen éltek túl a lázat. És e négy közül három megszökött. Ezt mondták a krónikások, a többi már nem tartozott rájuk. Paneloux atya minden gondolata azonban, midőn ezt olvasta, arra az egyre irányult, aki ott maradt egyedül, a hetvenhét holttest ellenére és főleg a három fráter példája ellenére. A páter ekkor öklével a szószerk karfájára csapott és felkiáltott: – Testvéreim, maradni, ez a kötelesség!

Nem arról van szó, hogy fittyet hányjunk az elővigyázatosságnak, az értelmes rendnek, melyet a csapás okozta rendetlenségben teremt a társadalom. Nem szabad hallgatni azokra a moralistákra, kik azt mondják, hogy térdre kell esni és mindent odahagyni. Csak el kell kezdeni haladni, előre a vakhomályban, kissé tapogatózva, és igyekezni jól cselekedni. Egyébiránt maradni kell, tudatosan Istenre hagyatkozni, még akkor is, ha a gyermekek haláláról van szó, és nem keresni egyéni menedéket.

Paneloux atya ekkor Belzunce püspök magasztos alakját idézte fel a marseille-i pestis idejéből. Fölemlítette, hogy a püspök, miután megtett mindent, amit tehetett, a ragály vége felé úgy vélte, nincs mélység többé, élelmiszerekkel a házába vonult, s fallal vétette körül. A lakosság, mely bálványozta őt, érzelmeiben meghasonlott, ahogy az rendkívüli szenvedésekkor történni szokott, megharagudott rá, háza köré holttesteket rakott, hogy megfertőzzék, sőt a falon is dobáltak át hullákat, hogy annál biztosabban elpusztítsák. A püspök gyengeségében azt hitte, hogy a halottak világában elszigetelheti magát, s a halottak, lám, az égből hullottak a fejére, így vagyunk mi is. Tudomásul kell vennünk, hogy nincs sziget a pestisben. Szó sem lehet itt középútról. El kell fogadnunk a botrányt, mert választanunk kell: gyűlölni Isten, avagy szeretni őt. És vajon ki merné az istengyűlöletet választani?

– Testvéreim – szólt végül Paneloux, jelezve, hogy befejezi –, az istenszeretet terhes szeretet. Teljes odaadást követel tőlünk, személyünk megvetését. De csak ő képes eltörölni a gyermekek szenvedését és halálát, s csak ő teheti ezt szükségszerűvé, hiszen megérteni ezt lehetetlen. Ilyesmit csak akarni lehet. Lám, ez az a nehéz lecke, melyet meg akartam osztani veletek. Lám, ez az a hit, mely az emberek szemében kegyetlen, az Isten szemében döntő, s amelyhez közelednünk kell. Ehhez a félelmetes képhez kell igazodnunk. Ezen a csúcson összekeveredik majd minden, és minden egyenlővé válik, a látszólagos igazságtalanságból bukkan elő majd az igazság. Ezért van, hogy Dél-Franciaországnak annyi templomban pestisesek nyugszanak évszázadok óta a szentély kőköcskái alatt, és papok beszélnek a sírjuk felett, a szellem pedig, melyet terjesztenek, abból a hamuból fakad, melyhez bizony gyermekek is hozzáadták a magukét.

Midőn Rieux távozott, heves szél zúdult be a félig nyitott ajtón, s egyenest a hívek arcába rontott. Esőszagot hordott szét a templomban, nedves járdaillatot, mely fölfedte előttük a város ábrázatát, pedig ki sem léptek még a szabadba. Rieux doktor előtt egy öreg pap meg egy ifjú diakónus lépett ki ebben a pillanatban. Kalapjukat csak nagy nehezen bírták fejükön tartani. Ám az idősebbik továbbra is csak magyarázta a prédikációt. Dicsérte Paneloux ékesszólását, de a páter merész gondolatai nyugtalanították. Úgy vélte, hogy ebben a prédikációban több volt a nyugtalanítás, mint az erő, s egy Paneloux-korú papnak nincs joga nyugtalanítani. Az ifjú diakónus leszegett fejjel védekezett a szél ellen, s közben azt bizonygatta, hogy ő gyakran látogatja a pátert, nyomon követi fejlődését. Értekezése még sokkal merészebb lesz, és bizonyára nem fogja megkapni az *imprimaturt*.

– Mi hát az alapgondolata? – kérdezte az öreg pap.

A templomtérre értek. Süvöltő szél környékezte őket, és szavába vágott a fiatalabbiknak. Amikor szóhoz jutott, csak ennyit mondott:

– Ha a pap orvoshoz fordul tanácsért, akkor valami nincs rendjén.

Tarrou azt mondta Rieux-nek, mikor az Paneloux szavait idézte néki, hogy ő ismer egy papot, ki a

háborúban hitét veszítette, midőn egy kiszúrt szemű fiatalemberre bukkant.

– Igaza van Paneloux-nak – szolt Tarrou. – Ha az ártatlanságnak kiszúrják a szemét, a keresztény ember el kell hogy veszítse hitét, vagy pedig beleegyezik, hogy kiszúrják a szemét. Paneloux nem akarja hitét veszteni, elmegy tehát a végsőikig. Ezt akarta kifejezni.

Vajon Tarrou-nak ez a megjegyzése hozzásegít-e, hogy kissé tisztázzuk a további szerencsétlen eseményeket, melyek közepette Paneloux magatartása érthetetlennek tűnt környezete szemében? Tessék majd eldönteni.

Néhány nappal a prédikáció után Paneloux költözködéshez látott. Ez idő tájt a betegség terjedése miatt állandó költözködések folytak a városban. Ahogy Tarrou-nak is ott kellett hagynia szállodáját és Rieux-höz költöznie, azonképpen a pap is búcsút mondott annak a lakásnak, melybe a rendje helyezte, és egy templomjáró öregasszonynál kapott szállást, akit még nem ért el a pestis. A pap költözködés közben érezte, hogy fáradtsága és aggodalma növekedőben van. És így elvesztette szállásadónője megbecsülését. Az ugyanis lelkesen magasztalta neki Szent Odil nagyszerű jóslatát, mire a pap némi türelmetlenségről tett tanúbizonyságot, kétségkívül a kimerültsége miatt. Bármennyire erőlködött is azután, hogy legalább az öreg hölgy jóindulatú semlegességét kivívja, nem sikerült elérnie. Rossz volt az első benyomás. Esténként, mikor horgolt csipkéekkel elárasztott szobája felé igyekezett, a szalonban üldögélő szállásadónője hátat fordított neki, s a páter magával vitte annak a „Jó estét, atyám”-nak emlékét, melyet az idős asszony intézett hozzá szenttelenül és anélkül, hogy megfordult volna. Egyik este éppen lefeküdni készült, midőn szaggató fejfájás tört rá, és érezte, hogy csuklóját és halántékát vadul előnti a láz, amely már napok óta bujkált benne.

Ami ezután következett, csak a szállásadónő beszámolójából vált ismertté. Másnap reggel az idős asszony, szokása szerint, korán kelt fel. Bizonyos idő múltán megdöbbsent, hogy nem látja a pátert szobájából kilépni. Hosszú habozás után elhatározta, hogy kopogtat az aj táján. A pap ágyban volt, egész éjjel nem aludt. Szívszorulást érzett, és vörösebb volt, mint máskor. Azt ajánlotta neki a hölgy, udvariasan, mint ahogy később elmondta, hogy hívasson orvost javaslata azonban heves visszautasításra talált, melyet ő sajnálatosnak tartott. Mit tehetett mást? Visszahúzódott. Valamivel később a páter csengetett, és kérte őt. Elnézést kért rossz hangulatáért, s kijelentette, hogy szó sem lehet pestisről, hiszen egyik tünete sem mutatkozik, múló fáradtság az egész. Az öreg hölgy méltóságteljesen felelte, hogy javaslatát nem effajta aggodalom sugallta, nem a saját biztonságára volt tekintettel, hiszen az Isten kezében van, ő kizárólag a páter egészségére gondolt, mert némiképp felelősnek érzi magát érte. Mivel a pap egy szót sem tett hozzá, a szállásadónő, aki, mint mondta, gondosan akarta ellátni feladatát, ismételt ajánlotta, hogy hívjanak orvost. A páter ismételt elutasította, de magyarázata, amelyet hozzáfűzött, az öregasszony megítélése szerint igen zavaros volt. Csupán annyit vélt érteni belőle, és éppen ez tűnt előtte érthetetlennek, hogy a páter azért utasítja vissza az orvosi beavatkozást, mert nem áll összhangban elveivel. Arra következtetett ebből, hogy a láz megzavarta bérlője elméjét, s beírta annyival, hogy herbateát vitt neki.

Továbbra is eltökélt szándéka volt, hogy igen pontosan ellátja kötelességét, melyet ez a helyzet előírt. Rendszeresen benézett a beteghez, kétóránként. Leginkább az a szüntelen hánykolódás lepte meg, melyben a páter az egész napot töltötte. Ledobta a takarót, aztán ismét magára húzta, szüntelenül nyirkos homlokát simogatta, és gyakran felült, mert köhögni próbált fojtott, érdes és hurutos köhögéssel, mely valósággal kiszakadt belőle. Mintha fojtogató vattacsomókat akart volna kirángatni a torkából, sikertelenül. A rohamok elmúltával hátrahanyatlott, láthatólag teljesen kimerülten. Végezetül ismét félig felült, és egy pillanatig merőn maga elé nézett, vadabbul, mint bármikor előzőleg, míg hánykolódott. De az öreg hölgy még mindig habozott. Nem akart orvost hívni, nehogy megbántsa a beteget. Bármennyire szokatlan is, lehet, hogy csak egyszerű lázrohamról van szó.

A délután folyamán azért mégiscsak beszélni próbált a paphoz, de csak néhány zavaros szót kapott válaszul. Megismételte a javaslatát. Ám erre a páter főlegyenesedett, s noha már-már fuldoklót,

szabatosan válaszolta hogy nem kell orvos neki. A szállásadónő ekkor elhatározta, hogy másnap reggelig vár, s ha a páter állapota nem javul, felhívja azt a számot, melyet az Adatáj naponta vagy tízszer ismételt a rádióban. Továbbra is pontosan látta el feladatát: szándéka volt éjszaka is benézni bérlőjéhez és virrasztani mellette. Este azonban, miután friss herbateát adott neki, leheveredett pihenni egy kicsit, de csak másnap hajnalban ébredt fel. Futott is a beteg szobájába.

A páter mozdulatlanul feküdt. Az előző napi vérbőséget fakó szín váltotta fel, melyet igen feltűnővé tett az a tény, hogy az arc formái még teltek voltak. A páter tekintete a sokszínű kis gyöngycsillárra meredt, mely az ágy felett függött. Midőn az öreg hölgy belépett, a pap feléje fordította a fejét. Szállásadónőjének szavai szerint úgy nézett ki ebben a pillanatban, mint akit egész éjjel ütlegeltek, s már egy csöpp ereje sincs a védekezésre. Megkérdezte tőle, hogy van, mire a pap olyan hangon, melynek furcsa közönyét az asszony nem bírta elfelejteni, azt válaszolta, hogy rosszul van, orvosra nincs szüksége, elég, ha beszállítják a kórházba, s ezzel eleget tesznek az előírásoknak. Az öreg hölgy rémülten futott a telefonhoz.

Rieux délben érkezett. A szállásadónő beszámolójára mindössze annyit felelt, hogy Paneloux-nak igaza van, s hogy most már nyilván késő. A pap őt is ugyanazzal a közömbös arccal fogadta. Rieux megvizsgálta, és meglepődött, hogy egyetlen lényeges tünetét sem fedezi fel sem a mirigydagasztos, sem a tüdőpestisnek, legföljebb a tüdő eldugulását és a nehéz légzést. Mindenesetre az érverés olyan alacsony volt, általános állapota annyira aggasztó, hogy reményről alig lehetett szó.

– A betegség legfőbb tünetei közül egy sem mutatkozik – szólt Paneloux-hoz. – Az eset azonban gyanús, el kell tehát különítenem.

A páter furán mosolygott, mintha udvariasságból tenné, de hallgatott. Rieux kiment, hogy telefonáljon. Visszatért, és a páterre tekintett.

– Maga mellett leszek – mondta gyengéden.

A pap most mintha felélénkült volna, tekintetét, melybe mintha visszatért volna némi melegség, az orvos felé fordította. Aztán oly nehezen ejtve a szavakat, hogy lehetetlen volt megállapítani, vajon szomorúan mondja-e vagy sem, így szólt:

– Köszönöm. De a szerzeteseknek nincsenek barátaik. Istenbe helyeztek ők mindent.

Kérte a feszületet, mely az ágy fejénél volt, s amikor megkapta, félrefordult és nézte.

A kórházban Paneloux ki sem nyitotta a száját. Hagyta, mint egy tárgy, hogy az összes kezelést elvégezzék rajta, a feszületet azonban el nem engedte. Mindazonáltal a pap esete továbbra is bizonytalan volt. A kétely továbbra is ott volt Rieux fejében. Pestis volt, és mégsem volt pestis. Egyébként bizonyos idő óta a pestis mintha abban lelte volna kedvét, hogy tévútra vezesse a diagnosztát. Paneloux esetében azonban a következmények azt mutatták, hogy ennek a bizonytalanságnak semmi jelentősége sincs.

Emelkedett a láz. A köhögés mind érdekesebbé vált, és egész nap kínoztá a beteget. Este aztán a páter végre kiköpte a fojtogató vattát: vörös volt. Paneloux a kavargó láz közepette megőrizte közömbös tekintetét, s amikor másnap reggel holtan találták, félig kifordulva az ágyból, tekintete kifejezéstelen volt. Felírták a cédulájára: „Kétes eset.”

A mindenszentek ebben az esztendőben nem olyan volt, amilyen lenni szokott. Az időjárás ugyan odaillő volt. Hirtelen megváltozott, s a kései forróságot egyszerre csak hűvös napok váltották fel. Hideg, nem szűnő szél fúj most is, mint az előző években. Testes felhők futottak a láthatár egyik szélétől a másikig, árnyakkal fedték be a házakat, s mihelyt eltűntek, a novemberi égbolt hideg és aranyos fénye hullott a házakra. Megjelentek az első esőköpenyek. Feltűnő, sőt meglepő volt a csillogó és impregnált anyagok nagy száma. Az újságok ugyanis elhíresztelték, hogy kétszáz évvel azelőtt, a délvidéki nagy pestisek idején, az orvosok olajozott szöveteket öltöttek fel, hogy azzal óvják magukat. Az üzletek okultak ezen, s egész raktárát bocsátották áruba a divatjamúlt ruhadaraboknak, melyektől mindenki fertőzésmentességet remélt.

Ám az évszak mindeme ismérvei sem tudták feledtetni azt, hogy a temetők néptelenek voltak. A villamosok az előző években a krizantém egyhangú illatával teltek meg, és asszonyok hosszú sora tartott ama helyek felé, hol hozzátartozóik nyugodtak, hogy sírjukat felvirágozzák. Ez volt az a nap, mikor kárpótolni próbálták az elhunytat a távollétért meg a feledésért, melyben hosszú hónapokon át része volt. Ám ebben az esztendőben már senki sem akart a halottakra gondolni. Persze, hiszen máris túl sokat gondoltak rájuk. De most már nem is arról volt szó, hogy némi megbánással és sok mélabúval visszatérjenek hozzájuk. Ők már nem azok az elhagyottak voltak, akikhez évente egyszer megtérünk, öngazolásért. Hívatlan vendégek voltak, akiket el akartak felejteni. Ebben az esztendőben a halottak ünnepét, éppen ezért, úgyszólván eltörölték. Cottard szerint, kinek beszédmodorát Tarrou mindinkább ironikusnak találta, minden egyes nap a halottak napja volt.

Tény és való, a pestis örömtüzei mind vidámabban és vidámabban égtek a halotthamvasztóban. Igaz ugyan, hogy egyik napról a másikra nem emelkedett a halottak száma. De a pestis, úgy látszik, kényelmesen elhelyezkedett a maga tetőpontján, és mindennapos gyilkosságait pontosan és szabályosan végezte, mint egy derék tisztviselő. Elvileg, és az illetékes személyiségek véleménye szerint is, jó jel volt ez. A pestisgörbe, szüntelen emelkedőjével, aztán a rákövetkező hosszú vízszintesével, teljesen megnyugtatónak látszott, így például Richárd doktornak. „Jó ez a görbe – mondogatta –, kitűnő.” Úgy vélte, hogy a betegség elérte azt, amit ő nyugvópontnak nevezett. Ettől fogva már csak lefelé eshet. Mindezt Castel új szérumának tulajdonította, mellyel újabban néhány váratlan sikert ért el. Az öreg Castel nem tiltakozott, de az volt a véleménye, hogy valójában semmit sem lehet előre látni, hiszen a járványok története váratlan fellángolásokról tanúskodik. A megyefőnöki hivatal, mely már régóta óhajtotta megnyugtani a közvéleményt, amire a pestis nem adott módot, épp tervbe vette, hogy összehívja az orvosokat, és e tárgyban jelentést kér tőlük, midőn Richárd doktort is elragadta a pestis, méghozzá a betegség nyugvópontján.

Eme kétségkívül hatásos, de tulajdonképpen mit sem bizonyító példa láttán a közigazgatás ismét borúlátóvá lett, mégpedig éppoly következtelenül, mint ahogy derűlátó volt annak előtte. Maga Castel egyebet sem tett, mint hogy szérumát a lehető legnagyobb gonddal készítgette. Egyébként nem volt már olyan középület, amit át ne alakítottak volna kórházzá vagy lazaretté, s a megyefőnöki hivatalt is csak azért tartották még tiszteletben, mert kellett egy helyiség a tanácskozások számára. Általában azonban, s ez a pestis akkori viszonylagos egy helyben topogásának volt köszönhető, a Rieux által tervezett szervezet egyáltalán nem kellett bővíteni. Az orvosoknak és a segéderőknek, akik kimerítő erőfeszítéseket tettek, nem kellett még nagyobb erőfeszítésre gondolniuk. Csak folytatniuk kellett, szabályszerűen (bármily furcsán hangzik ez a szó), ezt az emberfeletti munkát. A ragály tüdőtünetei, melyek már előbb mutatkoztak, most megsokszorozódtak a városnak mind a négy sarkán, mintha a szél tüzeket gyújtott és élesztett volna a mellkasokban. A vért hányó betegek sokkal gyorsabban elmentek. A ragály ez újabb formája azzal a kockázattal járt, hogy most majd a fertőzőképesség is nagyobb lesz. Az igazat megvallva, a szakorvosok véleménye e tekintetben mindig ellentmondó volt. Mégis, a nagyobb biztonság kedvéért, az egészségügyi személyzet továbbra is fertőtlenített gézálarok mögött lélegzett. Felületes szemmel ítélve, a betegségnek mindenesetre terjednie kellett volna. Mivel azonban a mirigydaganatos pestis esetei csökkentek, a mérleg egyensúlyban volt.

Mindazonáltal volt egyéb ok is a nyugtalanságra: az élelmezési nehézségek egyre növekedtek. Működött a spekuláció, és mesébe illő áron kínálta a létfontosságú cikkeket, melyek a rendes piacról eltűntek. A szegény családok így igen kínos helyzetbe jutottak, a gazdag családok pedig úgyszólván semmiben sem szenvedtek hiányt. A pestis a maga hatékony hivatalát részrehajlás nélkül látta el, s így erősítenie kellett volna az egyenlőséget polgártársaink közt, de az önző érdekek természetes játéka az ellenkezőjét eredményezte: az igazságtalanság érzése még jobban kiéleződött az emberek szívében. A halálban persze megmaradt a tökéletes egyenlőség, ebből azonban nem kért senki sem. A szegények, akik így az éhségtől is szenvedtek, még nagyobb vágyakozással gondoltak a szomszédos falvakra és városokra, ahol szabad volt

az élet, s nem volt drága a kenyér. Mivelhogy nem lehetett őket kielégítően táplálni, az volt az egyébként nem nagyon ésszerű érzésük, hogy meg kellett volna nekik engedni, hogy távozzanak. Olyannyira, hogy végül egy jelszó járta közöttük. Néha a falakon volt olvasható, máskor meg kiabálták, midőn a meggyefőnök arra ment: „Kenyeret vagy levegőt!” Jeladás volt ez a gúnyos kitétel bizonyos tüntetésekre, melyeket hamar elnyomtak, komoly jellegük azonban nem kerülte el senkinek a figyelmét.

Az újságok természetesen eleget tettek a kapott utasításnak, melynek értelmében mindenáron derűlátónak kellett lenniök. A helyzetet szerintük a lakosság „példás és megható nyugalma és hidegvére” jellemezte. Csakhogy ebben a városban, mely bezárkózott önmagába, s ahol semmi sem maradhatott titokban, senkit sem vezetett félre a „példa”, melyet a közösség adott. És aki pontos fogalmat akart alkotni a szóban forgó nyugalomról és hidegvérről, elegendő volt, ha belépett egy vesztegzárolt helyre vagy az egyik elkülönítő táborba, melyet a közigazgatás létesített. Úgy esett a dolog, hogy az elbeszélőt máshová szólították a körülmények, s így ezeket nem ismerhette meg. Ezért itt csupán Tarrou tanúságtételét idézheti.

Tarrou valóban beszámol feljegyzéseiben arról a látogatásról, melyet Rambert-rel együtt tett a városi stadionban berendezett táborban. A stadion a városkapu közelében fekszik, egyik oldala az utcát érinti, hol villamosok járnak, másik üres telkekre néz, melyek a várost hordozó fennsík széléig nyúlnak. A szokásos magas cementfalak veszik körül, s így elegendő volt a négy bejáráshoz állítani őrszemeket a szökés megnehezítésére. A falak egyszersmind a kintieket is akadályozták, hogy kíváncsiságukkal zaklassák a vesztegzár alá helyezett szerencsétleneket. Ezek viszont naphosszat hallgatták anélkül, hogy látták volna, a villamosokat, amint elhaladtak, s a nagyobbodó morajból, amit a villamosok vonszoltak magukkal, pontosan tudták a munkaidő kezdetét és végét, így aztán tudták, hogy az az élet, melyből ők kimaradtak, tőlük néhány méternyire folytatódik, s hogy a cementfalak két világot választanak el egymástól, a két világ pedig, akár két planéta, idegen egymásnak.

Tarrou és Rambert egy vasárnap délutánt szemelt ki arra, hogy a stadiont megtekintse. Gonzales is közéjük állt, a futballista, akire Rambert ismét rábukkant, s aki végül is vállalta, váltakozó műszakban, a stadionfelügyelet irányítását. Rambert éppen készült bemutatni őt a tábor gondnokának. Előzőleg, midőn összetalálkoztak, Gonzales azt mondta két társának, hogy amikor még nem volt pestis, éppen ebben az időpontban szokott mezbe öltözni a mérkőzéshez. Most, hogy a sportpályákat igénybe vették, nem volt ez többé lehetséges, és Gonzales naplopónak érezte magát, s úgy is nézett ki. Ez volt egyik oka, amiért elfogadta ezt a felügyeletet, azzal a feltétellel, hogy mindig csak a hét végén kelljen ellátnia. Félig borult volt az égbolt, és Gonzales a levegőt szimatolva bánatosan jegyezte meg, hogy ez a se nem esős, se nem meleg idő a legkedvezőbb egy jó mérkőzéshez. Amennyire tudta, felidézte az olajszagú öltözőket, a roskadásig telt lelátókat, az élénk színű trikókat a rőt pályán, a citromot félidőben, vagy a limonádét, mely frissítő túsúrásokkal csipkedi a kiszáradt torkot. Tarrou egyébként följegyzi, hogy a játékos, miközben áthaladtak a külváros rossz utain, szüntelenül rugdalta az útjába akadó kavicsokat. Igyekezett pontosan beletalálni a csatornanyílásokba, s ha sikerült, azt mondta, hogy „egy-null”. Valahányszor elszívott egy cigarettát, maga elé köpte a csikket, és megpróbálta a lábával röptében elkapni. Gyerekek játszottak a stadion közelében, labdát dobtak az arra haladó csoport felé, és Gonzales előreugrott, hogy pontosan visszalője nekik.

Beléptek végre a stadionba. A lelátók tele voltak emberekkel. A pályát azonban több száz vörös sátor borította, belsejükben már messziről ágyfelszerelést, batyukat lehetett látni. A lelátókat nem mozdították el, mert az internáltaknak napszálltakor kellett sátraikba visszatérniük. A lelátók alatt voltak a zuhanyozók, ezeket üzembe helyezték, aztán a játékosok hajdani öltözői, melyeket irodákká és kórtermekké alakítottak. Az internáltak zöme a lelátókat népesítette. Voltak, akik a partvonalon lődörögtek. Egyesek a sátruk bejáratánál kuporogtak, és úgy néztek mindenre, mintha a semmibe néznének.

A lelátókon lévők közül többen feküdtek, s mintha vártak volna.

– Mit csinálnak ezek napközben? – kérdezte Tarrou Rambert-től.

– Semmit.

Csakugyan, úgyszólván valamennyi a karját lógatta, nem csinált semmit. Ez a mérhetetlen embergyülekezet furcsán hallgatag volt.

– Az első napokban – szólt Rambert – a saját szavát se értette itt az ember. De ahogy múltak a napok, mind kevesebbet és kevesebbet beszéltek.

Feljegyzéseinek tanúsága szerint Tarrou megértette őket. Látta, amint eleinte a sátraikba zsúfolódtak, figyeltek a legyek zümmögésére vagy vakaróztak, haragjukat vagy félelmüket üvöltötték, mikor egy megértő fülre találtak. Ám attól a pillanattól fogva, hogy a tábor túlnépesedett, mind kevesebb és kevesebb volt a megértő fül. Nem maradt más hátra, mint hallgatni és nem bízni senkiben. Mert valami bizalmatlanságféle volt közöttük, amely a szürke, de mégis sugárzó égből zuhant le a vörös táborra.

Igen bizalmatlan volt a tekintete valamennyinek. Nem minden ok nélkül, hiszen eltávolították őket a többiektől, arcuk tehát olyan arc volt, mely valaminek az okát kutatja és fél. Mindazoknak a szemében, kiket Tarrou megfigyelt, tétlenség volt látható, mintha valamennyiüket az gyötörné, hogy teljesen elszakították őket mindentől, ami az életük volt. S mivel nem lehet mindig a halálra gondolni, nem gondoltak semmire. Szünidejüket töltötték. „De a legrosszabb az – írja Tarrou –, hogy otffelejtették őket, s hogy ők ezt tudják. Akik ismerték őket, megfélelkeztek róluk, mert máson jár az eszük, s ez nagyon is érthető. Ami azokat illeti, akik szeretik őket, ugyancsak megfélelkeztek róluk, mert tervekkel és kilincselésekkel emésztik magukat, hogy kiszabadíthassák őket. Addig gondolnak a kiszabadításukra, amíg végül már arra nem gondolnak, akit ki kell szabadítani. Természetes dolog ez is. Végül rádöbben az ember, hogy senki sem képes igazán a másokra gondolni, még a legnagyobb szerencsétlenségben sem. Mert igazán gondolni valakire, az annyi, hogy percről percre rágondolunk, és semmi se térít el tőle, se a háztartási gondok, se a röpködő légy, se az étkezés, se egy viszketés. Csakhogy mindig vannak legyek és viszketések. Ezért nehéz az életet élni. És ezek itt tisztában vannak vele.”

Eljűk jött a gondnok, és közölte velük, hogy Othon úr szeretne beszélni velük. Gonzales az irodájába vezette, aztán a lelátó egyik sarkába kalauzolta őket, hol Othon úr, ki félrevonultan ült, fölállt, hogy fogadja őket. Most is ugyanúgy volt öltözve, most is keménygallért viselt. Tarrou mindössze annyit vett észre, hogy homlokán a tincsek jóval borzasabbak, egyik cipőfűzője pedig kioldódott. A bíró arcán fáradtság mutatkozott, és egyetlenegyszer sem nézett látogatói szemébe. Azt mondta, örül, hogy láthatja őket, és kéri, fejezzék ki köszönetét Rieux doktornak mindazért, amit tett.

A többiek hallgattak.

– Remélem – szólt a bíró bizonyos idő múltán –, hogy Philippe nem szenvedett nagyon.

Első ízben fordult elő, hogy fia nevét kimondta Tarrou előtt. Tarrou érezte, hogy valami megváltozott. A nap lehanyatlott a látóhatáron, sugarai két felhő közt oldalvást surrantak a lelátókra, és bearanyozták a három arcot.

– Nem – szólt Tarrou –, nem szenvedett.

Midőn visszaindultak, a bíró továbbra is arrafelé nézett, ahonnan a nap sütött.

Odamentek Gonzaleshez elbúcsúzni, épp egy műszakokra osztott felügyeleti táblát tanulmányozott. A játékos nevetett, és kezet rázott velük.

– Az öltözők még megvannak – szólt –, ez is valami. Kevéssel azután, hogy a gondnok visszakísérte Tarrou-t és Rambert-t, hatalmas ropogás hallatszott a lelátókról. Azután a hangszórók, melyek jobb időkben arra szolgáltak, hogy a mérkőzések eredményét jelentsék, vagy bemutassák a csapatokat, orrhangon felhívták az internáltakat: térjenek vissza sátraikba, mert osztják a vacsorát. A férfiak lassan elhagyták a lelátókat, és sátraikba vánszorogtak. Midőn mindnyájan elhelyezkedtek, két kis villanytargonca, amilyenek pályaudvarokon láthatók, haladt el a sátrak között, nagy főzőüstökkel megrakodva. A férfiak kinyújtották kezüket, két merőkanál merült két főzőüstbe, aztán felbukkant, és két csajkára ereszkedett le. A kocsni újra elindult, és a következő sátonál minden előlről kezdődött.

– Tudományos megoldás – szólt Tarrou a gondnoknak.

– Igen – válaszolt az elégedetten, és kezet szorított vele –, tudományos.

Eljött az alkonyat, az égbolt kitisztult. Lágy és friss fényben fürdött a tábor. A békés estében kanalak és tányérok zaja szállt fel mindenünnen. Denevérek röpködtek a sátrak felett, és hirtelen eltűntek. Egy villamos sikított a váltósínen, a fal túloldalán.

– Szegény bíró – morogta Tarrou, amint átlépett a kapuk vonalán. – Valamit tenni kéne érte. De hogyan lehet egy bírón segíteni?

Más táborok is voltak a városban, melyekről az elbeszélő lelkiismereti aggályból és közvetlen értesülés hiányában nem beszélhet. Csupán annyit mondhat el, hogy e táborok létezése, az onnan jövő emberek szaga, a hangszórók irtózatossá hangja az alkonyatban, a titokzatos falak és a kárhozott helyektől való félelem súlyosan nehezedett rá polgártársaink kedélyére, és csak fokozta az általános zűrzavart és nyugtalanságot. Egymást érték a nézeteltérések meg az összetűzések a hatóságokkal.

November végén azonban a reggelek igen lehültek. Zuhogó esők mosták a tengerré vált úttestet, megtisztították az égboltot, és eltűntették róla a felhőket a csillogó utcák felett. Reggelenként erőtlen napfény szórt szikrázó, jeges fényt a városra. Estefelé viszont ismét langyos lett a levegő.

Ezt a pillanatot választotta Tarrou, hogy kissé kitárulkozzon Rieux doktor előtt.

Egyik este, tíz óra tájban, hosszú és kimerítő munka után, elkísérte Rieux-t, aki esti vizitjére ment az öreg asztmáshoz. Az égbolt szelíden fénylett az ódon negyed házai felett. Enyhe szél fűtt zajtalanul a sötét útkereszteződéseknél. Ők ketten a csendes utcákból jöttek, s most egyszerre az öreg fecsegése fogadta őket. Közölte velük, hogy vannak, akik nem helyeslik, hogy mindig ugyanazok ülnek a húsfőzéknél, és hogy addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik, és hogy minden bizonytalansággal – és ekkor kezét dörzsölte – még nagy zűrzavar lesz. Az orvos ellátta az öreget, ki eközben folyton az eseményeket magyarázta.

Felülről lépéseket hallottak. Az öregasszony észrevette Tarrou kérdő tekintetét, s elmondta, hogy a szomszédasszonyok a teraszon tartózkodnak. Megtudták egyúttal azt is, hogy szép a kilátás onnan fönről, s mivelhogy a házak teraszai egyik oldalukkal gyakran összeérnek, a környékbeli asszonyok látogathatják egymást anélkül, hogy kimennének lakásukból.

– Úgy is van – szólt az öreg –, menjenek csak föl. Jó ám ott a levegő.

Amikor felértek, a terasz üres volt, csak három szék tarkította. Az egyik oldalon, ameddig csak elláthattak, nem látszott más, csak csupa terasz, soruk túlsó vége egy sötét és köves tömegnek támaszkodott. Felismerték, hogy itt már a dombok kezdődnek. A másik oldalon, néhány utca és a láthatatlan kikötő felett, a tekintet a látóhatárba merült, hol az ég meg a tenger elmosódó remegésben olvadt egybe. Túl azon, ami tudomásuk szerint sziklafal volt, villanás jelent meg szabályos közökben. A fényforrás nem látszott oda: a kikötőbejárat világítótornya tavasz óta változatlanul forgott a hajók szolgálatára, melyek elfordultak más kikötők felé. A szélseperre és szélcsiszolta égbolton tiszta csillagok ragyogtak, s a világítótorny távoli fénye pillanatonként tovatűnő hamut kevert belé. A szellő fűszer és kő szagát hozta. Teljes volt a csend.

– Jó itt lenni – szólt Rieux és leült. – Olyan, mintha a pestis sohase ért volna el idáig.

Tarrou hátat fordított neki, s a tengert nézegette.

– Igen – szólt egy pillanat múlva –, jó itt lenni.

Odaült a doktor mellé, és figyelmesen ránézett.

A fény egymás után háromszor jelent meg az égen. Lent az utca mélyén konyhaedények ütődtek össze, a zaj felhatolt hozzájuk. Ajtó csapódott a házban.

– Rieux – szólt Tarrou igen természetes hangon –, ön sohasem tudakolta, hogy ki vagyok. Érez-e barátságot irántam?

– Igen – felelt az orvos. – De eddig még nem volt időnk a barátkozásra.

– Akkor jó, nyugodt vagyok. Akarja-e, hogy ez az óra a barátság órája legyen?

Rieux rámosolygott, ez volt a válasza.

– Hát akkor...

Néhány utcával odább mintha egy autó siklott volna hosszan a nedves úttesten. Elsuhan, és nyomában távolból jövő zavaros kiáltások törték meg ismét a csendet. Aztán teljes súlyával visszahullott a két férfira a csend, mely égbolt volt meg csillag. Tarrou felállt, s a terasz karfájára telepedett, Rieux-vel szemben, ki még mindig a székebe süppedve ült. Tarrou tömör alakként vált ki az ég háttéréből. Hosszasan beszélt. Körülbelül így lehetne visszaadni, amit mondott:

„Az egyszerűség kedvéért mondjuk azt, Rieux, hogy én már pestisben szenvedtem jóval azelőtt, hogy megismertem ezt a várost és ezt a ragályt. Ezzel csak azt mondtam, hogy én is olyan vagyok, mint a többi. Vannak azonban, akik ezt nem tudják magukról, akik jól érzik magukat ebben az állapotban, és vannak, akik tudják, és szeretnének kilábalni belőle. Én mindig ki akartam lábalni belőle.

Amikor fiatal voltam, abban a tudatban éltem, hogy ártatlan vagyok, azaz semmiféle tudatban. Nem vagyok aggályoskodó, úgy kezdtem, ahogy illik kezdeni. Minden sikerült nekem, az értelem berkeiben otthonosan mozogtam, jól kijöttem a nőkkel, s ha voltak is néha nyugtalan perceim, ahogy jöttek, úgy el is mentek. Egy nap aztán gondolkodni kezdtem. És most...

Meg kell mondanom, hogy nem voltam szegény, mint ön. Apám államügyész volt, ami valóban tekintélyes állás. Pedig nem látszott rajta, mert kedélyes, közvetlen természetű volt. Anyám egyszerű és igénytelen, szeretetem iránta sohasem szűnt meg, de jobb szeretek nem beszélni róla. Apám odaadással foglalkozott velem, sőt azt hiszem, igyekezett megérteni engem. Kalandjai voltak, házon kívül, ma már biztosan tudom, de távol áll tőlem, hogy felháborodjam rajta. Úgy viselkedett ebben az egész dologban, mint ahogy várni lehetett tőle, azaz nem botránkoztatott meg senkit. Hogy rövid legyek, semmi különös sem volt benne, és most, hogy már meghalt, tisztán látom, hogy noha nem volt szent életű, azért rossz ember sem volt. A középúton járt, ennyi az egész, és ez az az embertípus, amely iránt józan szeretetet érzünk, és követni szeretnénk.

Volt azonban egy különleges vonása: a nagy Chaix-menetrend volt kedvenc olvasmánya. Nem mintha utazott volna, legfeljebb a nyári szünet alkalmával. Ilyenkor Bretagne-ba ment, ahol volt egy kis birtoka. De mindig meg tudta mondani pontosan a párizs-berlini gyors indulási és érkezési idejét, a különböző csatlakozásokat, ahogy az ember eljuthat Lyonból Varsóba, a pontos kilométertávolságot tetszés szerinti fővárosok között. Meg tudná ön mondani, hogy lehet eljutni Brianconból Chamonix-ba? Még egy állomásfőnök is belegabalyodnék. Apám azonban nem gabalyodott bele. Csaknem minden este azzal foglalkozott, hogy ismereteit gazdagítsa e tárgyban, és büszke is volt erre. Engem nagyon mulattatott, és gyakran tettem fel kérdéseket. El voltam ragadtatva, amikor válaszait ellenőriztem a Chaix-ben, és láttam, hogy nem tévedett. Ezek a kis gyakorlatok igen közel hoztak bennünket egymáshoz, mert én hallgatóságul szolgáltam neki, s ő értékelte ezt a jóindulatot. Ami engem illet, úgy véltem, hogy ez a vasutakra vonatkozó felsőbbrendűség felér egy másfajta felsőbbrendűséggel.

De nagyon belemelegszen a dologba, és talán túl nagy fontosságot tulajdonítok ennek a derék embernek. Mert végül is csak közvetett befolyása volt elhatározásomra. Legfeljebb arról lehet szó, hogy alkalmat adott nekem. Úgy történt, hogy amikor tizenhét éves voltam, apám felszólított, hogy hallgassam meg egyszer. Fontos ügyről volt szó az esküdszéken, és minden biztonnal arra gondolt, hogy most majd a legjobb oldaláról mutatkozhat be. Sőt, gondolom, ezt az ünnepélyes aktust, mely különösképpen hathat egy fiatalember képzeletére, egyben arra tartogatta, hogy a felé az életpálya felé tereljen, melyet ő maga választott. Ráálltam a dologra, mert ezzel örömet szereztem neki, és mert kíváncsi voltam: más szerepben akartam látni és hallani őt, mint amit a körünkben játszott. Semmi egyéb nem gondoltam, csak erre. Mindazt, ami egy törvényszéken történik, éppoly természetesnek és magától értetődőnek képzeltem, mint egy július 14-i felvonulást vagy egy iskolai díjkiosztást. Rendkívül elmosódó fogalmam volt róla, és ez nem is nagyon nyugtalanított.

De azért csak egyetlenegy képet őriztem meg erről a napról, a bűnösét. Azt hiszem, tényleg bűnös volt, nem fontos, hogy miben. De az a kis ember a vörös és gyér hajával, a harminc-egynéhány esztendejével,

annyira eltökéltnék látszott, hogy mindent beismerjen, oly őszintén megrémült attól, amit tett, s amit vele szándékoztak tenni, hogy alig múlt el néhány perc, s máris egyedül csak rajta függött a szemem. Olyan volt, mint egy fénysugártól megriadt bagoly. Nyakkendőjén a csomó nem tapadt szorosan a gallérnyíláshoz. Rágt a körmét, de csak az egyik, a jobb kezén... Nos, fölösleges részleteznem, már ebből is érthető, hogy élő volt.

Én azonban hirtelen jöttem rá erre, miután mindaddig csak a vádlott kényelmes fogalmával mérlegeltem őt. Nem mondhatnám, hogy apámról akkor megfeledkeztem, de a gyomromban valami szorongást éreztem, s képtelen voltam másra figyelni, mint a gyanúsítottra. Úgyszólván semmit se hallottam, csak éreztem, hogy ezt az élő embert meg akarják ölni, s valami irtózatos ösztön mint valami hullám sodort az ő oldalára makacs elvakultsággal. Csak akkor ébredtem fel igazán, amikor apám a vádbeszédet mondta.

A vörös talár elváltoztatta őt. Nem volt már se kedélyes, se gyengéd, szájában roppant frázisok nyüzsögtek, kígyóként másztak szakadatlanul. És megértettem, hogy a halálát kívánja ennek az embernek a társadalom nevében, sőt kérte is, hogy nyakazzák le. Igaz ugyan, hogy csak ennyit mondott: »Ennek a főnek le kell hullania.« De, végeredményben, nem nagy különbség. Így is megkapta ezt a főt. Csak éppen nem ő volt, aki a műveletet végrehajtotta. Én pedig, aki végigkísértem aztán az ügyet egészen a befejezéséig, de a befejezést már nem, oly szédítő lelki közösségbe kerültem ezzel a szerencsétlennel, amilyenbe apám soha. Pedig őneki a szokás értelmében ott kellett lennie még azon is, amit udvariisan »utolsó perc«-nek mondanak, holott a legaljasabb gyilkosságnak kéne nevezni.

Ettől a pillanattól fogva mérhetetlen undort keltett bennem a Chaix-menetrend. Ettől a pillanattól fogva borzalommal tekintettem az igazságszolgáltatásra, a halálos ítéletekre, a kivégzésekre, és a szédülés környékezett, amikor megállapítottam, hogy apámnak többször is jelen kellett lennie a gyilkosságnál, és hogy épp az ilyen napokon kelt fel igen korán. Igen, ilyen esetekben felhúzta az ébresztőóráját. Anyámmal nem mertem erről beszélni, de most már jobban megfigyeltem őt, és rájöttem, hogy semmi közük már egymáshoz, s hogy anyám élete a lemondás. Hozzásegített ez ahhoz, hogy megbocsássak neki, ahogy annak idején mondtam. Később megtudtam, hogy nincs mit megbocsátani neki, hiszen egész életében szegény volt, egészen a házasságáig, s már a szegénység megtanította a lemondásra.

Őn nyilván azt várja most tőlem, hogy elmondjam: tüstént elköltöztem otthonról. Nem, több hónapon át maradtam még, csaknem egy esztendeig. A szívem azonban beteg volt. Apám egyik este az ébresztőóráját kérte, mert korán kellett fölkelnie. Akkor éjszaka nem aludtam. Másnap, amikor visszatért, már nem voltam ott. Megmondom mindjárt azt is, hogy kerestetett, hogy el is mentem hozzá, s hogy minden magyarázat nélkül nyugodtan közöltem vele, hogy megölöm magam, ha kényszerít a visszatérésre. Beleegyezett végül, mert szelíd természetű volt, beszédet intézett hozzám, hogy micsoda ostobaság, ha valaki szabad életet akar élni (így értelmezte viselkedésemet, s én meghagytam hitében), ezer jó tanáccsal látott el, s kibuggyanni akaró őszinte könnyeit visszafojtotta. Mégis, a továbbiakban, még hozzá jó ideig, rendszeresen visszatértem, hogy anyámat lássam, s ilyenkor vele is találkoztam. Azt hiszem, beérte ennyi kapcsolattal. Haragot én nem éreztem iránta, csak egy kis szomorúságot a szívemben. Amikor meghalt, anyámat magammal vittem, s még mindig itt lenne, ha ő is meg nem halt volna.

Sokáig elidőztem ennél a kezdetnél, mert valóban a kezdete volt mindennek. Most aztán gyorsabban folytatom. A szegénységet tizenhét éves koromban ismertem meg, alighogy kiléptem a jólétből. Úztem vagy ezer szakmát, hogy megkeressem a kenyeremet. Egészen jól sikerült a dolog. De nem érdekelt más, mint a halálos ítélet. Le akartam számolni a vörös bagollyal. Következésképpen: politizáltam, ahogy mondják. Nem akartam pestises lenni, ennyi az egész. Hittem, hogy a társadalom, amelyben élek, a halálos ítéleten nyugszik, s ha küzdök ellene, a gyilkosság ellen küzdök. Hittem ezt, mások is így mondták, s végeredményben ez nagyrészt igaz is. Közéjük álltam tehát azoknak, kiket szerettem, s akiket azóta is szeretek. Sokáig köztük maradtam, s nincs olyan ország Európában, melynek harcaiban részt ne vettem volna. No de hagyjuk ezt.

Tudtam természetesen, hogy alkalomadtán mi magunk is mondtunk ki ítéleteket. De nekem azt mondták,

hogy ez a néhány halott szükséges ahhoz, hogy olyan világot teremtsünk, ahol már senkit sem fognak megölni. Igaz is volt ez bizonyos értelemben, de lehetséges, hogy én képtelen vagyok az ilyesfajta igazságot vállalni. Annyi biztos, hogy haboztam. De a bagolyra gondoltam, s ez így folytatódhatott volna tovább. Egészen addig a napig, amikor egy kivégzést láttam (Magyarországon történt), s amikor ugyanaz a szédülés, mely elfogott mint gyermeket, most férfiszememet homályosította el.

Nem látta még soha, hogyan lőnek agyon egy embert? Persze, nem látta, hiszen ezt általában meghívottak előtt csinálják, a közönséget előre kiválogatják. Így ön ebben a tekintetben csak képekből és könyvekből táplálkozik. Egy szemkötő, egy pózna s a távolban néhány katona. Pedig nem így van! Tudja ön, hogy a puskás raj, éppen ellenkezőleg, egy méter ötvenre áll az elítélttől? Tudja ön, hogy ha az elítélt két lépést tenne, előre, mellével a puskákba ütközne? Tudja ön, hogy a puskások erről a rövid távolságról a szív tájára összpontosítják lövésüket, s hogy vaskos golyóikkal akkora lyukat csinálnak, hogy az öklét beledughatná az ember? Nem, ön nem tud erről, mert ezekről a részletekről nem szokás beszélni. Az emberek álma szentebb, mint az élet a pestisesek számára. Nem szabad elrontani a derék emberek álmát. Rossz ízlésre vallana az ilyesmi, s mindenki tudja, hogy az ízlés abból áll, hogy ne alkalmatlankodjunk. Én azonban nem alszom jól azóta. A rossz íz ott maradt a számban, s nem hagytam fel az alkalmatlankodással, azaz a rá gondolással.

Ekkor rájöttem, hogy ha más nem, hát én magam szüntelenül pestises voltam e hosszú esztendő folyamán mindvégig, holott lelkem legmélyén azt hittem, hogy éppen a pestis ellen küzdök. Megtudtam, hogy az emberek ezreinek írtam alá közvetve a halálos ítéletét, sőt hogy elő is idéztem a halált, mikor helyeseltam a tetteket és az elveket, melyek végzetesen előidéztek. A többieket, úgy látszik, ez nem zavarta, vagy legalábbis sohasem beszéltek róla a maguk jószántából. Nekem elszorult a torkom. Velük voltam, és mégis egyedül voltam. Ha megesett, hogy kifejeztem kételyeimet, kijelentették, hogy jól át kell gondolni, miről is van szó, és nemegyszer hatásosan indokolták, hogy beadják nekem azt, amit nem bírtam lenyelni. De én azt válaszoltam, hogy a nagy pestiseseknek, azoknak, akik vörös talárt öltenek, ugyancsak kitűnő érveik vannak ily esetekben, s ha én elfogadnám a vis maior-érveket meg a kis pestisesek felhozta szükségességet, nem lenne jogom elvetni a nagyok érveit. Figyelmeztettek, hogy a legjobb mód rá, hogy igazat adjunk a vörös talároknak, ha az elítélés kizárólagos jogát nekik hagyjuk. De én akkor azt gondoltam, hogy ha egy ízben engedünk, mi értelme volna megállni? Úgy érzem, a történelem igazat adott nekem, hiszen ma már arról van szó, hogy ki öli meg a legtöbbet.

A gyilkolás tébolyában élnek már mindannyian, és nem is tehetnek mást.

Az én ügyem, mindenesetre, nem az elme-futtatás volt. A vörös bagoly volt az én ügyem, az a mocskos kaland, mikor pestistől mocskos szájak bejelentik egy megláncolt embernek, hogy meg fog halni, és mindent meg is tesznek, hogy meghaljon, miközben éjszakák múlnak, a haláltusa éjszakái, melyek folyamán nyitott szemmel várja, hogy meggyilkolják. Az én ügyem a lyuk volt a mellkasban. Én, gondoltam magamban, mindenesetre, legalább a magam nevében, sohasem leszek hajlandó egyetlenegy indokot, érti, egyetlenegy sem szolgáltatni ehhez az undorító mérszárláshoz. Igen, ezt a makacs elvakultságot választottam addig is, amíg tisztábban láthatok.

Azóta se változtam. Régóta szégyellem, halálosan szégyellem, hogy akár akaratlanul, akár jó szándékból magam is gyilkos voltam. Idővel csak úgy egyszerűen észrevettem, hogy még azok sem, akik jobbak, mint mások, ma már azok sem térhetnek ki előle, hogy öljenek, vagy ölni hagyjanak, mert ezt követeli a logika, melyben élnek, hiszen egyetlen mozdulatot sem tehetünk ezen a világon az ölés kockázata nélkül. Igen, továbbra is szégyellem magam, és rájöttem, hogy mindnyájan pestisben vagyunk, s a békém odavan. Ma még mindig arra törekszem, miközben próbálom megérteni mindannyiukat, hogy ne legyek halálos ellensége senkinek. Mindössze annyit tudok, hogy mit kell tenni ahhoz, hogy ne legyek többé pestises, és hogy csak ez hozhatja meg nekünk a reményt a békére vagy béke híján a jó halálra. Ez könnyíthet az embereken, s ha nem mentheti is meg őket, legalább annyit megtesz, hogy a legkevesebb bajt hozza rájuk, sőt néha egy kis jót is. És ezért határoztam el, hogy visszautasítok mindent, ami készakarva

vagy akaratlanul, helyes vagy helytelen indítékból öl, vagy igazolja, hogy ölnek.

Ezért van, hogy még ettől a ragálytól sem tanulok semmit, ha csak azt nem, hogy harcolnom kell ellene az ön oldalán. Pontosan tudom (igen, Rieux, mindent tudok az életről, hiszen látja), hogy mindenki magában hordja a pestist, mert senki, de senki a világon nem érintetlen tőle. És hogy szakadatlanul ügyelnünk kell magunkra, nehogy egy önfeledt pillanatban másnak az arcába leheljük, és ráragasszuk a fertőzést. A baktérium a természetes. A többi, az egészség, a tisztesség, vagy ha tetszik, a tisztaság, az akarat következménye, méghozzá a lankadatlan akaraté. A becsületes ember, az, aki úgyszólván senkit sem fertőz, nem más, mint az, akinek a lehető legkevesebb az önfeledt pillanata. Ahhoz pedig akarat és feszült lelkiállapot kell, hogy sohase legyünk önfeledtek! Bizony, Rieux, nagyon kimerítő dolog pestisesnek lenni. De még kimerítőbb, ha nem akarunk azok lenni. Ezért van az, hogy mindenki fáradtnak látszik, hiszen egy kissé pestises ma mindenki. De ezért van az is, hogy egyesek, akik szabadulni akarnak tőle, olyan iszonyúan fáradtak, hogy már csak a halál válthatja meg őket.

Ha idáig eljutok, tudom, hogy mit sem érek már a világ számára, és hogy attól a pillanattól fogva, mikor lemondtam az ölésről, végleges száműzetésre ítéltém magam. A történelmet majd a többiek fogják csinálni. Azt is tudom, hogy ezek felett a többiek felett nyilván nem ítélezhetem. Hiányzik belőlem egy tulajdonság ahhoz, hogy megfontolt gyilkos legyek. Tehát nem felsőbbrendűség ez. Csak most belenyugszom abba, hogy az legyek, ami vagyok: megtanultam szerénynek lenni. Elég, ha annyit mondok, hogy ezen a földön vannak ostorok és áldozatok, és hogy amennyire csak lehet, menekülnünk kell attól, hogy az ostorral tartsunk. Ön ezt egy kissé talán együgyűnek fogja érezni. Magam sem tudom, vajon nem együgyű-e, de tudom, hogy igaz. Annyi okoskodást hallottam, hogy szinte már megzavarták a fejemet, és másoknak annyira megzavarták a fejét, hogy a végén gyilkolásra adták magukat, s így rájöttem, hogy az emberek szerencsétlensége onnan ered, hogy nem világos a nyelv, melyen beszélnek. Elhatároztam akkor, hogy világosan beszélek és cselekszem, s így majd helyes útra térhetek. Kijelentem tehát, hogy kétféle dolog van: az ostor és az áldozat, és semmi egyéb. Lehet, hogy ezzel a kijelentéssel magam is ostorrá válok, de legalább szándékom ellenére. Megpróbálok ártatlan gyilkos lenni. Amint látja, nem vagyok nagyon becsvágyó.

Az kéne, persze, hogy legyen egy harmadik csoport is, az igazi orvosoké. Ilyet azonban keveset találni, s nem is lehet könnyű dolog. Elhatároztam hát, hogy az áldozatok oldalára állok mindig, hogy fékezzem a rombolást. Az ő körükben legalább kutathatom, miként jutunk el a harmadik csoporthoz, vagyis a békéhez.

Tarrou befejezte, lóbálta a lábát, halkan a kőhöz ütögette. Hallgattak, majd az orvos kissé fölemelkedett, és megkérdezte, vajon van-e Tarrou-nak némi fogalma róla, hogy melyik út vezet a békéhez.

– Igen, az együttérzés.

Két mentőautó-dudálás hangzott a messzeségben. Az imént még zavaros kiáltások a város peremére, a köves domb környékére tömörültek. Ugyanakkor felhangzott valami robbanásféle. Aztán ismét csönd lett. Rieux két világítótorny-pillantást számolt. A szellő nagyobb erőre kapott, s egy légáramlat sószagot hozott a tenger felől. Most tisztán lehetett hallani a sziklafalat érintő hullámok tompa lélegzetét.

– Mindent összevéve – szólt Tarrou egyszerűen –, azt szeretném tudni, hogyan lesz szentté valaki.

– De hát maga nem hisz Istenben.

– Ez az. Lehet-e az ember szent Isten nélkül, az én szememben ma ez az egyetlen kézzelfogható probléma.

Egyszerre csak nagy fényesség támadt amarra, ahonnan a kiáltások jöttek, s a szél árama gyanús zajt továbbított a két férfihoz. A fényesség tüstént elhalványult, és távol, a teraszok szegélyén nem maradt más, csak vörös csillogás. A szél egy darabig szünetelt, s ekkor tisztán lehetett hallani emberi kiáltásokat, aztán egy sortűz ropogását s valami tömeg üvöltését. Tarrou felállt és figyelt. Most már semmit sem lehetett

hallani.

– Megint összekaptak a kapuknál.

– De már vége is van – szólt Rieux.

Tarrou azt mormogta, hogy ennek sohase lesz vége, s hogy még lesznek áldozatok, mert így van rendjén.

– Lehetséges – felelte az orvos –, de tudja, én úgy érzem, inkább a legyőzöttekhez tartozom, mint a szentekhez. Nincs hajlamom, azt hiszem, a hősiességhez meg a szentséghez. Embernek lenni, ez érdekel engem.

– Igen, mi ugyanazt keressük, de én kevésbé vagyok becsvágyó.

Rieux azt gondolta, hogy Tarrou tréfál. Ránézett Tarrou-ra. De az elmosódó fényben, mely az égből jött, szomorú és komoly arcot pillantott meg. Ismét szél kerekedett, és Rieux érezte a bőrén, hogy langyos. Tarrou megrázkódott:

– Tudja, mit kéne tennünk a barátság érdekében?

– Nos, döntsön – szólt Rieux.

– Fürödni egyet a tengerben. Még egy leendő szenthez is méltó ez a kedvtelés.

Rieux mosolygott.

– A mi igazolványunkkal kimehetünk a mólóra. Elvégre igazán számárság mindig csak a pestisben élni. Persze hogy harcolnia kell az embernek az áldozatokért. De ha felhagy azzal, hogy bármi egyebet is szeressen, akkor mire való harcolni?

– Igaz – szólt Rieux –, gyerünk hát.

Kis idő múlva az autó megállt a kikötői rácsnál. A hold már fent volt. A tej színű égbolt sápadt árnyakat vetett mindenüvé. Mögöttük emelkedett a lépcsőzetes város, ahonnan meleg és beteg áramlat jött, s a tenger felé taszította őket. Megmutatták papírjaikat egy őrszemnek, aki elég hosszasan vizsgálgatta őket. Mehettek tovább, s a hordókkal borított töltésen át, bor- és halszag között, a mólónak tartottak. Alighogy odaértek, a jód meg az algák szaga már jelezte a tengert. Aztán már hallották is.

Szelíden sziszegett a móló nagy kőkockái alatt, s ahogy kiértek a móló szélére, megjelent előttük, vastagon, mint a bársony, simán és hajlékonyan, mint egy állat. A nyílt tenger felé forduló sziklára telepedtek. Dagadt a víz, aztán lassan visszasüllyedt. A tengernek ez a nyugodt lélegzése olajos visszfényeket csillantott meg és tüntetett el a víz felszínén. Velük szemben határtalan volt az éjszaka. Rieux-t, ahogy ott érezte ujjai alatt a sziklák ragyás arcát, valami furcsa boldogság töltötte el. Tarrou felé fordult, és barátja nyugodt és méltóságteljes arcán fölfedezte ugyanazt a boldogságot, mely semmiről sem feledkezett meg, még a gyilkosságról sem.

Levetköztek. Elsőnek Rieux merült alá. A vizet először hidegnek, majd amikor felbukkant, langyosnak érezte. Néhány tempó után megbizonyosodott felőle, hogy langyos a tenger ezen az estén, az őszi tengerek langyossága ez, melyek átveszik a földtől a hosszú hónapokon át elraktározott meleget. Egyenletesen úszott. Lábcsapásai tajtékozó habot vertek, a víz végigfutott a karja mentén, és odatapadt a lábszárához. Nehézkes loccsanás jelezte, hogy Tarrou is belemerült a vízbe. Rieux a hátára fordult, mozdulatlanul feküdt, szemközt az égbolttal, mely csupa hold és csillag volt. Mélyet lélegzett. Aztán mind kivehetőbben észlelte a vízcsapkodás zaját, mely különösképpen élénk volt a néma és magányos éjszakában. Tarrou közeledett, már hallatszott a lélegzése, Rieux megfordult, egy vonalba ért barátjával, és vele egy ütemben kezdett úszni. Tarrou erőteljesebben haladt előre, mint ő, ezért gyorsítania kellett a tempót. Néhány percig ugyanabban az ütemben haladtak, ugyanazzal a kitartással, magányosan, távol a világtól, végre megszabadulva a várostól meg a pestistől. Rieux hagyta abba elsőnek, lassan tértek vissza, egy pillanatot kivéve, amikor hideg áramlatba jutottak. Egyetlen szó nélkül mindketten fokozták a tempót, korbácsolta őket ez a tengeri meglepetés.

Ismét felöltöztek s visszaindultak, de egész idő alatt egy szót se szóltak. De a szívük egy volt, és az éjszaka emléke kedves nekik. Midőn a távolból megpillantották a pestis őrszemét, Rieux tudta, hogy Tarrou is azt gondolja, amit ő, hogy a betegség az imént megfeledkezett róluk, hogy ez így van jól, s hogy

most aztán újra nekiláthatnak.

Igen, most újra neki kellett látni, mert a pestis túl sokáig senkiről sem feledkezett meg. December folyamán fellángolt polgártársaink mellében, kivilágította a hamvasztó kemencét, tétlen árnyakkal népesítette be a táborokat, és csak haladt előre szaggatott, de kitartó lépésekkel. A hatóságok a hideg napokban bíztak, hogy majd lefékezik ezt az előretörést, de ő csak lépkedett megállás nélkül, keresztül a zord évszak első napjain. Várni kellett továbbra is. Csakhogy aki sokáig vár, az nem vár többé, s a mi egész városunk jövőtlenül élt.

Ami az orvost illeti, a béke és a barátság röpke pillanata, melyben most része volt, nem talált folytatásra. Újabb kórház nyílt meg, és Rieux már csak a betegekkel találkozhatott. Észrevette azonban, hogy a járváynak ebben a szakaszában, midőn a pestis mindinkább tüdőpestissé vált, a betegek mintha segítettek volna az orvost. Nem csuklottak össze, és nem őrzöngtek, mint kezdetben, hanem, úgy látszik, pontosabban átgondolták, hogy mi az érdekük, sőt egyenesen követelték mindazt, ami segíthet rajtuk. Szüntelenül inni kértek, és meleget kívántak mindnyájan. Az orvos fáradtsága mit sem csökkent, de ilyen alkalmakkor kevésbé érezte egyedül magát.

Rieux december vége felé levelet kapott Othon úrtól, a vizsgálóbírótól, aki még mindig a táborban volt. Közölte, hogy vesztegzár-ideje letelt már, a gondnokság nem találja idejövetele időpontját, és bizonyára tévedésből tartják őt még mindig az internáló táborban. Felesége, aki nemrégiben kikerült már a vesztegzárból, tiltakozott a megyefőnöki hivatalban, de kedvezőtlen fogadtatásban részesült, azt mondták neki, hogy ebben a dologban sohasem tévednek. Rieux szólt Rambert-nek, hogy járjon közbe, s néhány nap múlva már meg is jelent nála Othon úr. Valóban tévedés volt a dologban, s Rieux kissé méltatlankodott. Ám a megsoványodott Othon úr fölemelte ernyedt kezét, s a szavakat mérlegelve azt mondta, hogy mindenki tévedhet. Az orvos észrevette, hogy itt valami változás történt.

– Mit fog most csinálni, bíró úr? Várják az aktái – szólt Rieux.

– Nem, nem – szólt a bíró. – Szeretnék szabadságot kérni.

– Valóban, pihennie kell.

– Nem arról van szó. Szeretnék visszamenni a táborba.

Rieux megdöbbsent:

– De hiszen most jött ki onnan!

– Nem jól fejeztem ki magam. Hallottam, hogy dolgoznak önkéntesek a tábor gondnokságán.

A bíró ide-oda jártatta kerek szemét, és egyik tincset próbálta lesimítani.

– Ugye, érti? Kell valami elfoglaltság. Aztán meg, ostobaság ilyet mondani, de így közelebb fogom érezni magam a kisfiamhoz.

Rieux rátekintett. Lehetetlen, hogy e kemény és merev szempárba egyszerre csak szelídség telepedjék. Csak ködösebbé vált, s elvesztette fémtisztaságát.

– Hát igen szólt Rieux –, ha úgy akarja, mindjárt utánanézek.

Utána is nézett a doktor, s a pestises város élete ismét menta maga útján egészen karácsonyig. Tarrou továbbra is hordozta mindenfelé tevékeny nyugalmát. Rambert bizalmasan közölte az orvossal, hogy a két kis ör jóvoltából titkos levelezési rendszert épített ki a feleségével. Nagy időközökben kapott egy-egy levelet. Felajánlotta Rieux-nek, hogy ő is éljen az ő módszerével. Az orvos elfogadta. Hosszú hónapok óta első ízben írt, de rendkívül nehezőre esett. Azt a bizonyos nyelvet elfelejtette. A levél útra kelt. A válasz késett. Cottard-nak jól ment a dolga, apró spekulációiban meggazdagodott. Grand-nak viszont az ünnepi időszak sem hozott sikert.

Az idej karácsony inkább a Pokol, semmint az Evangélium ünnepe volt. Üres boltok világítás nélkül, műanyag csokoládék vagy üres dobozok a kirakatokban, komor ábrázatokkal telt villamosok. Semmi sem emlékeztetett az elmúlt karácsonyra. Ezen az ünnepen, mely valaha mindenkit, gazdagot és szegényt

egybefűzött, nem jutott már hely másnak, mint egy csempészáruval feketéző bolt piszkos hátsó helyiségében néhány magányos és szegyeteljes vigalomnak, melyért vagyont fizettek a kiváltságosak. A templomokat inkább jajgatás, semmint hálaíma töltötte be. Néhány gyermek futkározott a zöld és fagyos városban. Ők még nem tudták, hogy mi fenyegeti őket. De senki sem merte meghirdetni nekik a hajdani istent, az áldozati adományokkal megrakottat, aki öreg, mint az ember kínja, de friss, mint a fiatal remény. Egyiknek a szívében sem volt már hely, csak egy nagyon öreg és nagyon komor remény számára, mely meggátolja az embereket, hogy csak úgy belesodródjanak a halálba, s mely mindössze csak makacs élni akarás.

Grand az előző este nem jelentkezett. A nyugtalan Rieux már korán reggel benézett hozzá, de nem találta.

Föllármáztak mindenkit. Tizenegy óra körül Rambert bement a kórházba, és közölte a doktorral, hogy látta Grand-t messziről, az utcán kószált dúlt ábrázattal. Aztán elvesztette szem elől. Az orvos meg Tarrou elindultak kocsin, hogy felkutassák.

Délben, jéghideg időben szállt ki Rieux a kocsijából, és messziről látta, hogy Grand úgyszólván hozzátapad egy kirakathoz, mely tele volt fából durván faragott játékokkal. Az öreg hivatalnok arcán könnyek peregtek szakadatlanul. És ezek a könnyek megrendítették Rieux-t, mert megértette azokat a könnyeket, melyeket ott érzett ő is a torka üregében. Ő is emlékezett a szerencsétlen ember eljegyzésére, amely egy karácsonyi bolt előtt történt, meg Jeanne-ra, ki feléje hajolt, és azt mondta, hogy boldog. Bizonyos, hogy távoli esztendő mélyéről, még ennek a tébolynak a kellős közepén is Jeanne üde hangja kísérté Grand-t. Tudta Rieux, hogy mit gondol ebben a percben a síró öreg, s vele együtt ő is azt gondolta, hogy ez a szeretet nélküli világ olyan, mint egy halott világ, s hogy mindig eljő az óra, mikor belefáradunk a börtönökbe, a munkába és a lelkiezőbe, hogy felidézzünk egy eleven arcot, egy gyengédségtől káprázó szívet.

Grand megpillantotta őt a kirakat üvegében. Nem hagyott fel a sírással, megfordult, s a kirakathoz támaszkodva nézte a közeledőt.

– Ó, doktor úr! Ó, doktor úr! – mondogatta. Rieux helyeslőleg bólintott, de képtelen volt beszélni.

Ez a kétségbeesés az ő kétségbeesése volt, s a szívet most az a mérhetetlen harag facsarta, mely akkor lepi meg az embert, ha minden ember fájdalmában osztozik.

– Igen, Grand – szólt az orvos.

– Szeretnék időt szakítani, hogy levelet írjak neki. Hogy megtudja... és hogy legyen boldog lelkiifurdalás nélkül.

Rieux kissé erőteljesen tolta előre Grand-t, de az csak folytatta. Úgyszólván vonszolta őt az orvos, az meg hagyta, és közben mondatfoszlányokat hebegett:

– Túl sokáig tart ez. Jobb, ha az ember csak ráhagyja magát. Mit tehet ellene? Ó, doktor úr! így kifelé nyugodtnak látszom. De micsoda megerőltetésembe került mindig is, hogy legalább normális legyek. De most már nem bírom tovább.

Megállt, minden tagja reszketett, szeme mint az eszelőség. Rieux megfogta a kezét. Forró volt.

– Gyerünk csak haza.

Grand azonban kitepte magát, néhány lépést futott, aztán megállt, karját szétvetette, és inogni kezdett előre-hátra. Megfordult a tengelye körül, s a jeges járdára esett, könnyei tovább folytak, és bepiskolták az arcát. Messziről odanéztek a járókelők, hirtelen megálltak, és nem mertek továbbmenni. Rieux kénytelen volt felnyalábolni az öreget.

Grand fulladozott, most már az ágyában: a tüdeje volt megtámadva. Rieux gondolkodott. A hivatalnoknak nincsen családja. Minek elszállítani? Majd ő maga ápolja, Tarrou-val...

Grand mélyen belesüppedt a vánkosba, bőre megzöldült, szeme csillogása kihunyott. Mereven nézte az ösztövért tüzet, melyet Tarrou gyújtott a kandallóban, egy láda roncsaiból. – Rosszul vagyok – mondotta. Lángba borult tüdejéből fura pattogás hallatszott, és kísérté mindazt, amit mondott. Rieux a lelkére kötötte,

hogy hallgasson, és azt mondta, hamarosan visszajön. Furcsa mosoly jelent meg a beteg arcán, de valami gyengédséggel vegyest. Erőlködve pislogott egyet. – Ha megúszom, le a kalappal, doktor úr! – A következő pillanatban teljesen elhagyta az ereje.

Rieux meg Tarrou néhány óra múltán visszatértek a beteghez, aki kissé feltápászkodott az ágyban, és Rieux ijedten olvasta le arcáról az emésztő betegség előrehaladtát. De mintha most inkább észnél lett volna, és különös kongó hangon egyszerre csak kérte, vigyék oda neki a kéziratot, melyet egy fiókban tartott. Tarrou odaadta, Grand magához szorította, de nem nézett rá, majd az orvosnak nyújtotta, s egy kézmozdulattal kérte, hogy olvassa fel. Rövid kézirat volt, mintegy ötvenoldalmi. Az orvos végiglapozta, és rájött, hogy valamennyi lapon ugyanaz az egyetlen mondat van számtalan másolatban, átdolgozva, színezve vagy szürkítve. Megállás nélkül torlódtak egymásba a május hó, az amazon és a Bois de Boulogne fái, és rendeződtek különböző módon. Magyarázatok is tartalmazott a mű, néha mérhetetlenül hosszúakat, azonkívül variánsokat. Az utolsó lap végére azonban egy buzgó kéz mindössze ennyit írt, tintával, mely még friss volt: „Drága jó Jeanne-om, karácsony van ma...” Fölötte a mondat utolsó változata díszlett gondos szépírással. – Olvassa – szólt Grand.

És Rieux felolvasta.

„Egy szép májusi reggel egy karcsú amazon káprázatos pej kancáján ülve végiglovagolt, virágok között, a Bois fásorain...”

– Eltaláltam? – kérdezte az öreg lázas hangon. Rieux nem nézett oda.

– Ó – szólt Grand összerázkódva –, tudom, tudom! „Egy szép”, „egy szép”, nem ez a helyes kifejezés.

Rieux megfogta a takarón nyugvó kezét.

– Hagyja, doktor úr. Nem lesz rá időm... Mellkasa nagy nehezen fölemelkedett, s ő hirtelen felkiáltott:

– Égesse el!

Az orvos tétovázott, de Grand oly szörnyű hangon ismételte a parancsot és annyi fájdalommal, hogy Rieux a kialvó tűzbe vetette a lapokat. Hirtelen kivilágosodott a szoba, s egy pillanatra fölmelegedett. Mikor az orvos visszament a beteghez, Grand háttal feküdt feléje, és arca majdnem a falhoz ért. Tarrou kinézett az ablakon, mint aki nem tartozik a jelenethez. Rieux befecskendezte a szérumot, s aztán odaszólt barátjának, hogy Grand nem éli túl az éjszakát, mire Tarrou elhatározta, hogy ott marad. Az orvos beleegyezett.

Egész éjszaka üldözte a gondolat, hogy Grand most meghal. Másnap reggel azonban Grand-t ágyán ülve találta, Tarrou-val beszélgetett. A láz eltűnt. Csak az általános kimerültség nyomai maradtak.

– Ó, doktor úr – szólt a hivatalnok –, félrefogtam! De újra nekilátok. Emlékszem az egészre, meglátja.

– Várjunk – szólt Rieux Tarrou-nak.

Dél volt már, és semmi változás. Estére Grand minden jel szerint túl volt a veszélyen. Rieux egy szót sem értett ebből a feltámadásból.

Pedig körülbelül ugyanakkor egy beteg lányt vittek be Rieux-höz, ő reménytelennek ítélte az állapotát, és azonnal elkülönítette a kórházban. A leány önkívületben volt, s a tüdőpestis valamennyi tünetét mutatta. Másnap reggelre azonban a láz lement. Az orvos, éppúgy, mint Grand esetében, most is a reggeli enyhülést vélte megállapítani, melyet tapasztalatból mindaddig rossz jelnek tekintett. Mindazonáltal a láz délre se ment föl. Estére mindössze néhány tizeddel emelkedett, másnap reggelre megszűnt. A leány legyengült ugyan, de nyugodtan lélegzett ágyában. Rieux közölte Tarrou-val, hogy túl van a veszélyen, minden szabály ellenére. Ám a hét folyamán négy hasonló eset történt az orvos keze alatt.

Ugyanennek a hétnak a végén az öreg asztmás rendkívül izgatottan fogadta az orvost meg Tarrou-t.

– Puff neki – szólt –, már megint előbújnak.

– Kicsodák?

– Hát a patkányok!

Április óta egyetlen döglött patkányt sem találtak.

– Mi az, hát kezdődik előlről? – kérdezte Tarrou Rieux-től.

Az öreg a kezét dörzsölte.

– Öröm nézni, ahogy futnak!

Két élő patkányt látott, amint bementek a házba, az utcai kapun át. Szomszédok újságolták neki, hogy náluk is megjelentek újra az állatok. A gerendák közti ismét hallani lehetett a hónapok óta elfelejtett zajt. Rieux várta az összesített statisztika megjelenését, mely minden hét elején volt esedékes. Megtudta belőle, hogy a betegség hátrál.

5.

Noha senki sem számított rá, hogy a betegség ily hirtelen takarodót fúj, polgártársaink nem siettek örülni neki. Az elmúlt hónapok, igaz, fokozták szabadulási vágyukat, de óvatosságra is tanították őket, s hozzászoktatták, hogy mind kevésbé és kevésbé számítsanak a járvány közeli végére. Az új tény mindazonáltal szájról szájra járt, s a szívek mélyén titokban nagy reménykedés mozgolódott. Minden más háttérbe szorult. A pestis újabb áldozatai nem sokat nyomtak a latban ezzel a roppant ténnyel szemben: a statisztikai adatok csökkenést mutattak. Egyik jele annak, hogy az egészség korszakát, noha nyíltan nem remélték, de titokban mégis várták, az volt, hogy polgártársaink most már szívesen beszéltek, igaz, hogy közömbös ábrázattal, arról, hogy milyen módon áll majd helyre az élet a pestis után.

Abban mindenki egyetértett, hogy az azelőtti élet kellemességei nem térnek tüstént vissza, s hogy könnyebb rombolni, mint újjáépíteni. Most csak arra gondoltak, hogy kissé javítani lehetne az élelmezésen, mert így a legégetőbb gondoktól lehetne megszabadulni. De a jelentéktelen megjegyzések leple alatt féktelen reménység csirázik ki annyira, hogy polgártársaink néha rá is döbrentek, s ilyenkor gyorsan azt mondták, hogy a szabadulás semmiképpen sem várható holnapra.

És valóban, a pestis nem is szűnt meg másnap, úgy látszott azonban, hogy gyorsabban gyengül, mint ahogy ésszerűen remélni lehetett. Január első napjaiban szokatlanul kitartó hideg köszöntött be, s mintha kikristályosodott volna a város felett. Pedig az ég még soha ilyen kék nem volt. Megingathatatlan jeges pompája napokon át öntötte szakadatlan fényét városunkra: Ebben a megtisztított levegőben a pestis fokozatosan zuhant három Héten át, s mind kisebb számú holttestek sorakozója mutatta, hogy kimerült. Rövid idő alatt elvesztette úgyszólván mindazt az erőt, melyet hónapok folyamán felhalmozott. Ahogy elszalasztottá a biztos zsákmányt, amilyen Grand, vagy a Rieux kezelte kislány volt, ahogy két-három napra fellángolt bizonyos negyedekben, mialatt teljességgel eltűnt egyéb negyedekből, ahogy hétfőn megsokszorozta az áldozatokat, szerdán pedig futni hagyta csaknem valamennyit, vagyis ahogy így kifulladt vagy nekiiramodott, olyan volt, mintha ernyedten és fáradtan bomlana, s mintha az önmaga feletti uralommal együtt elvesztené a matematikai és fejedelmi hatékonyságot, melynek erejét köszönhette. Castel széruma egyszerre egy sereg sikert hozott, amiért eddig hiába küzdöttek. Az orvosi előírások azelőtt semmi eredménnyel sem jártak, de most mintha teljesen biztos lett volna valamennyi. Úgy látszik, most a pestis került az üldözők gyűrűjébe, s hirtelen legyengülése erőt adott a csorba fegyvereknek, melyeket eddig hiába szegeztek neki. Megesett időnként, hogy a betegség szembefordult az ellenféllel, s mintha vakon nekilendült volna, elvitt három vagy négy beteget, kiknek gyógyulását remélték. Ők voltak a pestis balsorsai, azok, kiket a remény kellős közepén ölt meg. így járt Othon bíró, kit el kellett szállítani a vesztegzár-táborból, és Tarrou valóban azt mondta róla, hogy nem volt szerencséje, de nem tudjuk, vajon a bíró halálára vagy életére gondolt-e.

Általában azonban a ragály visszavonult az egész vonalon, s a megyefőnöki hivatal közleményei, melyek eleinte félnék és titkolt reményt keltettek, végül is meggyőzték a közvéleményt, hogy teljes a győzelem, s hogy a betegség kiüríti állásait. Alapjában véve nehéz volt eldönteni, hogy tényleg győzelemről van-e szó. Csupán annyit voltunk kénytelenek megállapítani, hogy a betegség, úgy látszik, távozik, mint ahogy jött. A hadvezetés, amely hadban állt vele, mit sem változott. Tegnap hatástalan volt, ma azonban, a jelek szerint, sikeres. Csakhogy az embernek az volt a benyomása, hogy a betegség magától merült ki, vagy hogy talán visszavonult, miután elérte valamennyi célját. Szerepe valamiképpen véget ért.

Pedig mintha semmi sem változott volna a városban. Az utcákat, melyek a nap folyamán mindig csendesek voltak, esténként éppúgy előzőnlötte a tömeg, csakhogy most feltűnő volt rajtuk a sok sál és felöltő. A mozik meg a kávéházak ugyanolyan jól kerestek. Ám közelebbről nézve észre lehetett venni, hogy az arcok pihentebbek, s néha mosolyognak. Ilyenkor lehetett aztán megállapítani, hogy mindeddig senki sem mosolygott az utcán. Valóban úgy történt, hogy valahol behasadt az átlátszatlan fátyol, mely

hónapok óta körülvette a várost, s a rádió hírei nyomán minden hétfőn megállapítható volt, hogy a hasadás növekedett, s hogy egyszer majd szabadon lehet lélegzeni. Még teljességgel negatív volt ez a megkönnyebbülés. Nyíltan még nem fejeződött ki. Míg azonban annak előtte csak némi kétkedéssel vették volna tudomásul, hogy egy vonat elindult, vagy egy hajó megérkezett, vagy hogy az autóforgalmat ismét engedélyezik, ugyanezeknek az eseményeknek a bejelentése január közepén semmi meglepetést sem keltett. Nem valami nagy dolog, az kétségtelen. Ám ez a kis árnyalat mégiscsak megmutatta, mily óriásit haladtak polgártársaink a reménység útján. Elmondhatjuk egyébként, hogy attól a pillanattól fogva, hogy a lakosságnak a legapróbb reménye lehetett, a pestis tulajdonképpeni uralma véget ért.

Mindamellettt megállapítható, hogy polgártársaink egész január hó folyamán ellentmondó magatartást tanúsítottak. Pontosabban: hol izgatottak, hol levertek voltak. Így történt, hogy újabb szökési kísérleteket jeleztek, pontosan akkor, mikor a statisztikák a legkedvezőbbek voltak. Nagyon meglepte ez a hatóságokat, sőt magukat az őrszemeket is, mivel a legtöbb szökés sikerrel járt. Valójában azonban az illetők, akik ekkor szöktek meg, természetes érzelmeknek engedelmessé váltak. Egyesekbe a pestis mélységes szkepticizmust oltott, melytől nem bírtak megszabadulni. A reménynek nem volt már hatalma felettük. Mikor már lepergett a pestis ideje, ők még mindig a pestis normái szerint éltek. Elmaradtak az eseményektől. Másokban viszont, s ezek elsősorban olyanok közül kerültek ki, kik mindeddig távol voltak szeretteiktől, most, a tartós bezártság és levertség után, a remény feltámadó szele lázt és türelmetlenséget szított, s végképp megtörte önuralmukat. Valami pánikféle szállta meg őket, ha arra gondoltak, hogy talán meg is halhatnak itt a cél közelében, nem láthatják viszont a szeretett lényt, s a hosszú szenvedésért talán semmi kárpótlást se kapnak. Annak előtte hónapokon át kitarítottak és várakoztak, érthetetlen szívóssággal, a börtönben és a száműzetésben, most pedig a kezdeti remény elegendő volt hozzá, hogy lerombolja, amit a félelem meg a kétségbeesés még csak kikezdeni sem bírt. Mint az örültek, úgy lódultak neki, hogy elébe vágjanak a pestisnek, mert képtelenek voltak lépést tartani vele az utolsó pillanatig.

Egyébként ugyanakkor ösztönszerű derülátás jelei mutatkoztak. Az árak észrevehetően estek. Pusztán gazdasági szempontból megmagyarázhatatlan volt ez. A nehézségek továbbra is fennálltak, a vesztegzárral járó formáságokat fenntartották a kapuknál, az ételmezés egyáltalán nem javult. Tisztára lelki természetű jelenséggel álltunk szemben, mintha a pestis hátrálása mindenütt éreztette volna hatását. Ám a derülátás hatalmába kerítette azokat is, kik annak előtte egy csoportban éltek, s akiket a betegség kényszerített az elkülönülésre. A város két zárdájában kezdtek ismét összeverődni, és újra megindulhatott a közös élet. Ugyanez történt a katonákkal, kiket ismét egybehívtak a szabadon maradt laktanyákban: folytatták a megszokott garnizonéletet. Ezek a kis tények nagy jelek voltak.

Ebben a titkos izgalomban élt a lakosság egészen január 25-ig. Ezen a héten a grafikon úgy lezuhant, hogy az orvosbizottság meghallgatása után a megyefőnöki hivatal bejelentette, hogy a ragály megfékezettnek tekinthető. Igaz ugyan, hogy a közlemény hozzáfűzte: az óvatosság megköveteli – s ezt a lakosság bizonyára helyeselni fogja hogy a városkapuk még két hétig zárva maradjanak, a járványt megelőző rendszabályokat pedig még egy hónapig fenntartják. Ha ez időszak folyamán a veszély jelei a legkisebb mértékben kiújulnak, „a status quo fennmarad, a rendszabályok pedig bizonytalan időre érvényben maradnak”. Mindazonáltal ezeket a toldalékokat mindenki egyöntetűen formai kikötéseknek tekintette, és január 25-ének estéjén vidám nyugtalanság töltötte be a várost. A megyefőnök, hogy csatlakozzék az általános derű hangulatához, rendeletet adott ki a betegség előtti időszak világításának helyreállításáról. Polgártársaink ekkor zajos és hahotázó csoportokban özönlöttek végig a kivilágított utcákon a hideg és tiszta ég alatt.

A spaletták, igaz, több házban zárva maradtak, és jó néhány család csendben töltötte ezt az estét, melyet más családok ujjongása kísért. Mégis, nem egy gyászba borult lény mélységes megkönnyebbülést is érzett, mert a félelme, hogy más rokonokat is elszakítanak tőle, végre lecsitult, mert enyhült egy kicsit saját életveszélyérzése. Az általános örömmel szemben persze azok a családok álltak a leginkább idegenül, melyeknek még ebben a pillanatban is volt betegük a pestis karmai közt valamelyik kórházban, és amelyek

a vesztegár-épületekben vagy odahaza arra vártak, hogy a csapás végezzen velük, mint a többiekkel. Kétségtelen, hogy az illetők reményt is tápláltak, de elraktározták, mint valami készletet, és nem voltak hajlandók felhasználni addig, amíg csakugyan joguk nem lesz rá. És ez a várakozás, ez a szóltan virrasztás, feleúton a haldoklás és a derű között, az általános örömujjongás közepette, még kegyetlenebbnek tűnt a szemükben.

Ezek a kivételek azonban nem rontották el a többiek meglegedett hangulatát. Kétségtelen, hogy a pestis még nem ért véget, s még kimutatja majd a foga fehérét. Mégis, már mindenkinek a lelkében, hetekkel megelőzve a valóságosakat, indultak a vonatok, füttyentgetve a végtelen síneken, a hajók szelték a ragyogó tengereket. Holnap a lelkek kissé elcsitulnak majd, a kétely pedig újraéled. Most azonban az egész város nekilódult, elhagyta a zárt, komor és mozdulatlan helyeket, ahová kőgyökereit eresztette, s útnak eredt az életben maradottak rakományával. Ezen az estén Tarrou meg Rieux, Rambert meg a többiek a tömeg közt lépkedtek, s ők is úgy érezték, mintha lebegnének. Már messze jártak a körutaktól, de Tarrou és Rieux fülét még mindig üldözte ez az öröm, akkor is, midőn néptelen sikátorokban, zárt spalettájú ablakok közt mentek. Fáradtak voltak, és éppen ezért nem bírták elválasztani ezt a szenvedést, mely ott folytatódott a spaletták mögött, az örömtől, mely kissé odébb megtöltötte az utcákat. A közelgő szabadulás nevetett az egyik szemével, könnyezett a másikkal.

A moraj egyszerre csak erősbödött, és még vidámabb lett. Tarrou megállt. A sötét kövezeten kecsesen futott valami. Egy macska volt, az első, melyet tavasz óta láttak. Megmerevedett egy pillanatra a járda közepén, tétovázott, végignyalta mancsát, aztán hirtelen a jobb füléhez kapott, csendben nekiiramodott, és eltűnt az éjszakában. Tarrou mosolygott. Lesz öröme a kis öregnek is.

De midőn a pestis, úgy látszik, távolodott, hogy visszatérjen ismeretlen búvóhelyére, ahonnan zajtalanul jött ki annak előtte, ha más nem is, egyvalaki volt a városban, kit ez a távozás megrémített. Cottard volt az, ha hihetünk Tarrou feljegyzéseinek.

Az igazat megvallva, ezek a feljegyzések elég furcsák attól a pillanattól fogva, midőn a grafikon zuhanni kezd. írása, talán a fáradtság miatt, nehezen olvashatóvá válik. Túl gyakran ugrik egyik tárgyról a másikra. S mi több, ezek a följegyzések, és ez első ízben történik meg, nélkülözik a tárgyilagosságot, és személyes jellegű elmélkedésbe csapnak át. Így például a Cottard-esetet illető elég hosszú részletek közepén rövid beszámoló található a macskás öregről. Tarrou szerint a pestis soha semmivel sem csökkentette az ő megbecsülését eme személy iránt, a ragály után éppúgy érdekelte őt, mint annak előtte. Nem az ő, a Tarrou jóindulatában van a hiba, hogy most, sajnos, már nem érdekelheti többé. Hiszen mindent megtett, hogy viszontláthassa. Néhány nappal eme január 25-i este után ott silbakolt a kis utca sarkán. A macskák ott voltak, melegedtek a napfoszlányokban, nem feledkeztek meg a találgáról. De a spaletták konokul csukva maradtak a megszokott időpontban is. A következő napok folyamán se látta Tarrou soha nyitva őket. Arra a furcsa következtetésre jutott, hogy a kis öreg vagy haragszik, vagy meghalt; ha haragszik, nyilván azért, mert azt gondolja, hogy igaza van, a pestis pedig meghazudtolta, ám ha meghalt, akkor az ő esetében is felvetődik a kérdés, mint az öreg asztmás esetében, vajon szent volt-e ő. Tarrou nem gondolta, hogy szent volt, de úgy vélte, hogy az aggastyán esetéből „figyelmeztetés” olvasható ki. „Lehet – olvassuk a följegyzésekben –, hogy nem juthatunk el a szentséghez, csak megközelíthetjük. Ilyen esetben egy szerény és könyörületes sátánizmussal kell beérnünk.”

Találunk még a feljegyzésekben, szintén a Cottard-ra vonatkozó észrevételek között, imitt-amott, számos megfigyelést, melyek közül némelyik Grand-ra vonatkozik – Grand felépülőben volt, és újra nekilátott a munkának, mintha mi sem történt volna –, mások viszont Rieux doktor anyját idézik fel. Gondosan lejegyezte azt a néhány beszélgetést, amit az együttlakás tett lehetővé az asszony és Tarrou között, az öregasszony egyes mozdulatait, mosolyát, megjegyzéseit a pestisről. Tarrou különösen kiemeli Rieux-né asszony félrehúzódo természetét; szokását, hogy mindent egyszerű mondatokban fejez ki; különös

vonzódását egy bizonyos ablakhoz, mely a csendes utcára nyílik, s amelynél esténként üldögélt, kissé mereven, pihenő kezekkel és figyelmes tekintettel, míg csak az alkonyat el nem árasztotta a szobát, és fekete árnyékká nem formálta őt a szürke fényben, mely lassan-lassan sötétedett, és szétbontotta a mozdulatlan sziluettet; ír a könnyedségéről, amint egyik szobából a másikba ment, jóságáról, melynek Tarrou jelenlétében sohasem adta kézzelfogható tanújelét, de amelynek fényét Tarrou felismerte mindenben, amit az asszony tett vagy mondott; s végül arról, hogy szerinte mindent tudott, anélkül, hogy valaha is gondolkodott volna, s hogy ennyi csend és árny között mindig valami fénylő magaslatra tudott emelkedni, még a pestis közepette is. Itt egyébként Tarrou írása furcsa módon hanyatlani kezd. A következő sorok nehezen olvashatók, s mintha újabb bizonyítékát akarta volna adni ennek a hanyatlásnak, az utolsó szavak személyes dolgokat tartalmaznak: „Ilyen volt anyám is, szerettem benne ugyanezt a félrehúzódást, és őt szerettem volna mindig utolérni. Már nyolc éve, hogy... nem mondhatom ezt: meghalt, csak egy kissé jobban félrehúzódott a szokottnál, s amikor hátrafordultam, már nem volt ott.”

De térjünk most Cottard-ra. Mióta a grafikon hanyatlóban volt, Cottard, különböző ürüggyel, többször meglátogatta Rieux-t. Persze minden egyes alkalommal jóslatokat kért tőle a járvány lefolyását illetően. „Gondolja, hogy csak úgy megszűnhet egyszerre, minden előzmény nélkül?” Kétkedő volt e tekintetben, vagy legalábbis ilyen értelemben nyilatkozott. Csakhogy a kérdések, melyeket ismételten feltett, kevésbé szilárd meggyőződésről látszottak tanúskodni. Január derekán Rieux eléggé derűlátó válaszokat adott. És ezek a válaszok minden alkalommal, ahelyett, hogy felvidították volna Cottard-t, változó hatással voltak rá, aszerint, hogy milyen nap volt, de mindig a rossz hangulattól a kétségbeesésig terjedő skálán mozgott. Egyszer aztán az orvos kénytelen volt azt mondani neki, hogy a kedvező statisztikai adatok ellenére se kérkedjünk még a győzelemmel.

– Más szóval – jegyezte meg Cottard –, megeshetik, hogy előlről kezdődhetik az egész, egyik napról a másikra?

– Igen, mint ahogy az is lehetséges, hogy meggyorsul a gyógyulás üteme.

Ettől a bizonytalanságtól, mely mindenkit nyugtalanított, Cottard láthatóan megkönnyebbült, és beszélgetésbe elegyedett a környékbeli kereskedőkkel, Tarrou jelenlétében, hogy terjessze Rieux nézetét. Persze, könnyű dolga volt, mert az első lelkes győzelmek után sokan ismét kételkedni kezdtek, s a kétkedés elnyomta a megyefőnöki nyilatkozat okozta lelkesedést. A nyugtalanság láttán Cottard lecsillapodott. De azért, mint már annyiszor, el is csüggedt. „Igen – mondotta Tarrou-nak –, végül mégiscsak kinyitják a kapukat. És meg fogják látni, mindenki hagyja majd, hogy lebukjam!” Január 25-ig azt tapasztalták az emberek, hogy Cottard-nak nagyon ingatag a kedélye. Miután sokáig igyekezett a maga oldalára hangolni a környékbelieket meg az ügyfeleit, hirtelen napokig szóba se állt velük, úgy tetszett, félrevonult a világtól, és egyik napról a másikra vademberként kezdett élni. Nem járt se a vendéglőbe, se a színházba, se kedvenc kávéházaiba. De, úgy látszik, abba az egyszerű és szerény életbe sem talált vissza, melyet a járvány előtt folytatott. Teljes visszavonultságban élt lakásán, ebédjét, vacsoráját oda vitette egy közeli vendéglőből. Csak esténként lopakodott ki, megvette, amire szüksége volt, és amikor kijött az üzletből, magányos utcákba vette be magát. Ha Tarrou ilyenkor összetalálkozott vele, csak egytagú szavakat bírt kicsikarni belőle. A következő percben már barátságos volt, minden átmenet nélkül, kimerítően beszélt a pestisről, kikérte mindenkinek a véleményét, és minden este újból elégedetten merült el a tömeg áradatában.

A megyefőnöki nyilatkozat napján teljesen eltűnt a forgalomból. Tarrou két nap múlva találkozott vele. Az utcán lődörgött. Cottard arra kérte, kísérje vissza egészen a külvárosig. Tarrou öltölt-hatolt, mert az aznapi munkától különösen fáradtnak érezte magát. De Cottard nem tágított. Igen izgatottnak látszott, összevissza hadonászott, gyorsan és hangosan beszélt. Azt kérdezte társától, gondolja-e, hogy a megyefőnöki nyilatkozat tényleg véget vet a pestisnek. Tarrou persze tisztában volt vele, hogy egy hivatali nyilatkozat önmagában nem elég egy elemi csapás megfékezésére, de a józan ész szerint a járvány, ha csak váratlan dolog nem jön közbe, szűnőben van.

– Igen – szólt Cottard –, ha váratlan dolog nem jön közbe. De váratlan dolog mindig akad.

Tarrou felhívta figyelmét, hogy egyébként a megyefőnöki hivatal számít a váratlanra, azért rendelt el kétheti várakozási időt, és csak azután lehet majd a kapukat megnyitni.

– Jól is teszi – szólt Cottard, még mindig komoran és nyugtalanul –, mert nyilván nem akar csak úgy a levegőbe beszélni, amikor senki se ismeri itt ki magát.

Tarrou lehetségesnek tartotta a rosszabbodást, de úgy gondolta, helyesebb mégis számítani a kapuk közeli megnyitására és a normális élet visszatérére.

– Tegyük fel – szólt Cottard –, tegyük fel, de mit ért maga azon, hogy visszatér a normális élet?

– Új filmek a moziban – szólt Tarrou mosolyogva.

Cottard azonban nem mosolygott. Szerette volna tudni, vajon lehetséges-e, hogy a pestis semmit sem változtatott meg a városban, és hogy minden ott folytatódik, ahol abbamaradt, azaz mintha mi sem történt volna. Tarrou úgy vélekedett, hogy a pestis meg is változtatta meg nem is a várost. Polgártársaink leghőbb vágya persze az volt, és az is lesz, hogy úgy cselekedhessenek, mintha mi sem változott volna, és így bizonyos értelemben semmi sem változik meg, viszont más értelemben nem múlik el minden nyomtalanul, bármennyire szeretnénk is, mert nyomot fog hagyni a pestis, ha máshol nem, hát a szívekben. A kis magánzó kereken kijelentette, hogy őt a szív nem érdekli, sőt kisebb gondja is nagyobb annál. Őt csak az érdekli, vajon magát a rendszert fogják-e átalakítani, vajon például valamennyi hivatal működik-e majd, úgy, mint a múltban. Tarrou kénytelen volt beismerni, hogy sejtelve sincs róla. Szerinte feltételezhető, hogy mivel a járvány alatt minden a feje tetejére állt a hivatalokban, kissé nehezen zökkennek majd vissza a kerékvágásba. Minden bizonytalansággal egy sereg új probléma is felmerül majd, legalábbis a régi hivatalokat bizonyára újjá kell szervezni.

– Ó! – szólt Cottard. – Ez valóban lehetséges. Mindenkinek mindent újra kell kezdenie.

A két sétáló Cottard házához érkezett. Cottard felélénkült, igyekezett derűlátó lenni, maga elé képzelte a várost, amint új életet kezd, eltörli a múltját, és ismét a nulláról indul.

– Így van ez – szólt Tarrou. – Aztán végül talán a maga ügyei is rendeződnek, hiszen bizonyos értelemben új élet fog kezdődni.

A kapuban álltak, és kezet szorítottak egymással.

– Igaza van – szólt Cottard egyre izgatottabban –, ismét nulláról indulni, az bizony jó lenne.

Ekkor azonban két férfi vált ki a folyosó homályából. Tarrou-nak alig volt ideje meghallani, amint társa azt kérdezi tőle, hogy vajon mit akarhat a két alak. A két alak, akik ünneplőbe öltözött tisztviselőknak látszottak, megkérdezték Cottard-tól, vajon ő-e Cottard, mire az utóbbi tompán felkiáltott, sarkon fordult, s eltűnt az éjszakában, mielőtt Tarrou meg a többiek felocsúdhattak volna. A meglepetés elmúltával Tarrou megkérdezte a két férfitől, hogy mit akarnak. Tartózkodó és udvarias képet vágtak, és azt mondták, információkról van szó, aztán higgadtan abba az irányba indultak, amerre Cottard eltűnt.

Tarrou, mihelyt hazaérkezett, lejegyezte ezt a jelenetet, és mindjárt utána (az írásból ez pontosan megállapítható) a fáradtságáról is megemlékezett. Hozzáfűzte, hogy még sok a tennivalója, de hogy ez nem ok rá, hogy ne legyen résen, s tűnődött, vajon tényleg résen van-e. Befejezésül azt a választ adta, és itt végződnék Tarrou feljegyzései, hogy mindig van egy órája a napnak meg az éjszakának, amikor valaki gyáva, s hogy ő csupán ettől az órától fél.

Két napra rá, néhány nappal a kapuk megnyitása előtt, délben Rieux doktor hazatért, és tűnődött, vajon megérkezett-e a várt sürgöny. Noha munkája most is olyan kimerítő volt, mint a pestis kellős közepén, a várva várt végleges felszabadulás eloszlatta a fáradtságát. Most remélt, s ez örömmel töltötte el. Nem lehet mindig megfeszíteni az akaratot, nem lehet mindig dacolni, és oly jólesik túlaradó szívvel meglazítani végre azt a kérést, amely erőinkből kötődött a küzdelemhez. Ha a vári sürgöny is kedvező, akkor Rieux is új életet kezdhet. Márpedig az ő véleménye szerint csak kezdjen mindenki új életet.

Elhaladt a lépcsőházi fülke előtt. Az új házmester az ablaknak nyomta arcát, és rámosolygott. Rieux, miközben fölment a lépcsőn, maga előtt látta ezt az arcot, mely fakó volt a robottól meg a nélkülözéstől.

Igen, új életet kezd, mihelyt vége lesz az elvont világnak, talán egy kis szerencsével... De már be is nyitott az ajtón, anyja ott termett előtte, és hírül hozta, hogy Tarrou nincs jól. Fölkelt ugyan reggel, de nem tudott elmenni, s az imént visszafeküdt. Rieux-né nyugtalan volt.

– Talán nem komoly az ügy – mondta a doktor. Tarrou teljes hosszában kinyújtózva feküdt, súlyos feje a párnába fúródott, erőteljes mellkasa kirajzolódott a vastag takarókon. Lázás volt, fájt a feje. Azt mondta Rieux-nek, hogy a tünetek bizonytalanok, de lehetnek éppen a pestis tünetei is.

– Nem, még semmi biztos nem látható – szólt Rieux, miután megvizsgálta.

Tarrou-t azonban emésztette a szomjúság. Az orvos kinn a folyosón közölte anyjával, hogy kezdődő pestisre lehet számítani.

– Ó, szólt az asszony –, hiszen ez lehetetlen, most már nem lehet! – És utána azonnal: – Tartsuk itt, Bernard.

Rieux gondolkodott:

– Nem tehetem meg – szólt. – De a kapukat csakhamar megnyitják. Azt hiszem, ez volna az első alkalom, hogy mégis megtenném, ha te nem lennél itten.

– Bernard – szólt az asszony –, hadd maradjunk itt mind a ketten. Jól tudod, hogy nemrégiben kaptam megint oltást.

Az orvos megjegyezte, hogy Tarrou is kapott, lehet azonban, hogy talán fáradt volt, és elmulasztotta az utolsó szérumbefecskendezést, s bizonyos elővigyázatossági szabályokról is megfeledkezett.

Rieux már ment is a dolgozószobájába, amikor visszajött, Tarrou észrevette a kezében a hatalmas szérumampullákat.

– Á, hát mégis – szólt.

– Nem, csak egy kis elővigyázatosság.

Válasz helyett Tarrou nyújtotta a karját, és alávetette magát a végeérhetetlen injekciónak, amit ő maga is adott be más betegeknek.

– Majd este meglátjuk – szólt Rieux, és szembenézett Tarrou-val.

– És az elkülönítés, Rieux?

– Egyáltalán nem biztos, hogy magának pestise van. Tarrou erőltetetten mosolygott.

– Most látok első ízben ilyet: beadni a szérumot, és nem rendelni el ugyanakkor az elkülönítést.

Rieux félrefordult.

– Majd ápoljuk, anyám meg én. Itt jobb dolga lesz.

Tarrou elhallgatott, az orvos meg az ampullákat rakosgatta, és Tarrou szavát leste, nem akart addig feléje fordulni. Végül az ágy felé indult. A beteg az orvost nézte. Arca kimerült volt, szürke szeme azonban nyugodt. Rieux rámosolygott.

– Aludjék, ha bír. Mindjárt visszajövök.

Mikor az ajtóhoz ért, Tarrou hívó szavát hallotta. Visszafordult a beteg felé.

Tarrou azonban küszködni látszott azzal a kifejezéssel, amelyet használni akart; s végül megszólalt:

– Rieux, meg kell hogy mondjon mindent, tudnom kell.

– Ígérem, hogy úgy lesz.

A beteg halvány mosolyra facsarta nagy arcát. :

– Köszönöm. Nincs kedvem meghalni. Küzdeni fogok. Ám ha elveszett a játszma, jól akarom befejezni.

Rieux odahajolt, megragadta a vállát.

– Nem – szólt. – Hogy szentté legyen az ember, élnie kell. Küzdjön.

A csípős délelőtti hideg kissé alábbhagyott. Majd délután heves zápor és jégeső járta. Alkonyatkor az égbolt kitisztult valamennyire, és metsző volt a hidege Rieux az este folyamán hazatért. Le se vetette felöltőjét, belépett a szobába, ahol barátja feküdt. Anyja kötött. Tarrou, úgy látszott, meg sem mozdult

azóta, láztól fehér ajka azonban elárulta, hogy küzdelmét vívja.

– Nos? – kérdezte az orvos.

Tarrou kissé felemelkedett az ágyból széles vállával.

– Nos – szólt –, elvesztem a játszmát.

A doktor fölébe hajolt. Nyirokcsomók duzzadtak ki az izzó bőr alól, mellkasa mintha egy föld alatti kohó lármájától visszhangzott volna. Különös módon a tünetek mindkét fajtája látható volt rajta. Rieux fölegyenesedett, és azt mondta, hogy a szérumnak még nem volt ideje rá, hogy teljes hatását kifejtsse. Tarrou is meg akart szólalni, de lázhullám gördült a torkára, és elnyelte a szavát.

Rieux és anyja vacsora után a beteg közelében helyezkedett el. Tarrou számára az éjszaka kezdete a küzdelmet jelentette, és Rieux jól tudta, hogy ez a kemény harc a pestis angyalával hajnalig fog tartani. Tarrou-nak nem az erőteljes válla meg a széles mellkasa volt a legjobb fegyvere, hanem inkább az a vér, mely az imént fakadt Rieux túsúrása nyomán, és az a valami a vérben, ami mélyebben rejlik benne, mint a lélek, s amit egyetlen tudomány sem képes felszínre hozni. Rieux pedig nem tehetett mást, nézte a barátja küzdelmét. Annyit tehet még, hogy elősegíti a tályogok kifejlődését, befecskendezi az erősítőket – ezek hatástalanságáról több hónapos sorozatos balsiker éppen eléggé meggyőzhette. Egyetlen feladata valóban annyi volt, hogy alkalmat adjon a véletlennek, mely csak akkor mozdul, ha nógatják. De a véletlennek meg kell mozdulnia. Rieux ugyanis a pestisnek most olyan arculatával találkozott, amely megzavarta. A pestis megint csak összekuszálta az ellene irányuló haditerveket, olyan helyeken jelent meg, ahol senki se várta, és onnan tűnt el, ahol már megtelepedett. Meglepetést akart ismét kelteni.

Tarrou küzdött, mozdulatlanul. Az éjszaka folyamán egyszer sem fogadta háborogva a gonosz támadásait, csak a tömörségét, a némaságát mozgósította ellene. De nem is szólt egyszer sem, és így árulta el, a maga módján, hogy a figyelmét már nem bírja másra terelni. Rieux csak a barátja szemén számlálta a harc állomásait: a szemek felváltva csukódtak meg kinyíltak, a szemhéjak nekifeszültek a szemgolyónak, vagy ellenkezőleg, meglazultak, a tekintet egy tárgyra meredt, vagy az orvosra és anyjára tévedt. Valahányszor elfogta a doktor ezt a tekintetet, Tarrou mosolygott, minden erejét összeszedve.

Egyszer csak szapora léptek hallatszottak az utcán. Mintha távoli dörgés elől menekültek volna, mely mindinkább közeledett. Míg végül betöltötte az utcát csobogással: az eső megint rákezdett, csakhamar jég vegyült közé, és csattogott a járdán. A nagy függönyök hullámzottak az ablakon. A félhomályos szobában Rieux, kinek figyelmét az eső egy pillanatra elterelte, újból Tarrou-t szemlélte, akit megvilágított az éjjeli lámpa. Anyja kötött, időnként fölszegte fejét, s a beteget nézte figyelmesen. Az orvos most már megtett mindent, amit tehetett. Az eső elmúltával sűrű némaság borult a szobára, melyet csak egy láthatatlan háború néma háborgása töltött be. Az orvos, kit felajzott az álmatlanság, képzeletben, a némaság mezsgyéin, azt a csendes és szabályos suhogást hallotta, mely az egész járvány alatt kísértte őt. Intett anyjának, rá akarta venni, hogy feküdjön le. Anyja tagadóan intett a fejével, szeme felvillant, aztán gondosan megvizsgálta a tű végén levő szemet, mely gyanús volt neki. Rieux felállt, hogy megittassa a beteget, majd visszaült a helyére.

Járókelők, kihasználva a szélcsendet, gyors léptekkel haladtak a járdán. Lépéseik zaja távolodott és elhalt. Az orvos első ízben ébredt rá, hogy ez az éjszaka, midőn csak kései sétálók nesztét, de egyetlen mentőautó-dudálást se lehetett hallani, a hajdani éjszakákhoz hasonlított. Pestistelen éjszaka. És úgy tetszett, hogy a betegség, melyet hajszott a hideg, a fény és a tömeg, kiszökött a város sötét mélyeiből, és bemenekült ebbe a meleg szobába, hogy végső rohamát nekizúdítsa Tarrou tehetetlen testének. A cséphadaró nem kavarta már a város egét. Halk suhogása most a szoba nehéz levegőjében hallatszott. Rieux órák óta ezt hallotta. Várni kellett, hogy itt is abba hagyja, hogy a pestis itt is beismerje vereségét.

Valamivel hajnal előtt Rieux odahajolt anyjához:

– Le kéne feküdnöd, hogy felválthass engem nyolc órakor. Csepegtess be, mielőtt lefeküdnél.

Rieux-né asszony felállt, összerakta kötését, és az ágy felé indult. Tarrou szeme már egy ideje csukva volt. Szigorú homlokán a haj összekunkorodott a verejtéktől. Rieux-né sóhajtott, s a beteg felnyitotta

szemét. Észrevette a feléje hajló szelíd arcot, és a láz fürge hullámaival még egyszer legyőzte a makacs mosoly. De rögtön lehunyta a szemét. Rieux egyedül maradt, és a karosszékbe telepedett, ahol az imént anyja ült. Az utca néma, a csend most teljes volt. Érezni lehetett már a reggeli hideget a szobában.

Az orvos elszunnyadt, de az első hajnali autó véget vetett szundikálásának. Összerázkódott, s amikor Tarrou-ra nézett, rájött, hogy közben szünet volt, s hogy a beteg is alszik. Lovas kocsi kerekei, fából meg vasból, gördültek a messzeségben. Az ablakban a nappal még fekete volt, amikor az orvos az ágy felé közeledett, Tarrou nézett rá kifejezéstelen szemével, mintha még mindig álmai közt járna.

– Ugye, aludt? – kérdezte Rieux.

– Igen.

– Most könnyebben lélegzik?

– Egy kicsit. Jelent ez valamit?

Rieux hallgatott, majd egy pillanat múlva:

– Nem, Tarrou, nem jelent semmit. Ismeri maga, éppúgy, mint én, a reggeli enyhülést.

Tarrou bólintott.

– Köszönöm – mondotta. – Feleljen nekem mindig pontosan.

Rieux leült az ágy szélére. Érezte maga mellett a beteg hosszú és kemény lábszárait, melyek mintha síremléken fekvő szobor végtagjai lettek volna. Tarrou hevesebben lélegzett.

– Megint nagyobb a láz, ugye, Rieux? – kérdezte zihálva.

– Igen, de délre egyenesben leszünk.

Tarrou behunyta szemét, mintha erejét akarná összegyűjteni. Vonásain a fáradtság jelei mutatkoztak. A láz emelkedésére várt, s a láz elindult már valahol a mélyből. Amikor felnyitotta szemét, tekintete fakó volt. Csak akkor tisztult ki, amikor a hozzá hajló Rieux-t észrevette.

– Igyék – szólta a doktor.

A beteg ivott, és visszaejtette a fejét.

– Soká tart – mondotta.

Rieux megfogta a karját, de Tarrou nem nézett rá, nem mozdult meg. És a láz tüstént és láthatóan visszaözlött egészen a homlokáig, mintha áttört volna valami belső gátat. Mikor Tarrou tekintete ismét az orvosra vetődött, Rieux bátorítóan nézett rá felajzott arccal. Tarrou megpróbált még mosolyogni, de a mosolya nem jutott túl az összeszorított állkapcsokon és a fehéres tajtékkal befalazott ajkakon. De a megmerevedett arcban a szempár még mindig az elszántság teljes fényét csillogtatta.

Hét órakor Rieux-né belépett a szobába. Az orvos átment dolgozószobájába, hogy telefonáljon a kórházba, és intézkedjék helyettesítéséről. Úgy döntött, hogy rendeléseit is elhalasztja, egy pillanatra kinyújtózott a rendelőszoba díványán, de tüstént fölkel, és visszatért a beteghez. Tarrou feje Rieux-né felé fordult. Nézte a kicsi árnyat, mely ott görnyedt mellette, egy széken, összekulcsolt kezét ölébe ejtve. És olyan bensőségesen szemlélte az asszonyt, hogy Rieux-né ajkára tette az ujját, és felállt, hogy eloltsa az éjjeli lámpát. De a függönyök mögül gyorsan beszűrődött a nappal, és nemsokára, midőn a beteg vonásai felmerültek a sötétből, Rieux-nének feltűnt, hogy még mindig nézi őt. Föléje hajolt, megigazította párnáját, s ahogy kiegyenesedett, egy pillanatra rátette kezét a nedves és csapzott hajra. Fojtott hangot hallott ekkor, messziről, azt mondta, hogy köszöni, s hogy most így minden jól van. Mikor az asszony visszaült székére, Tarrou szeme már csukva volt, és kimerült arca, mintegy lepecsételt szája mintha ismét mosolygott volna.

Délben a láz csúcspontjára ért. Mintha a zsigereiből tört volna elő a köhögés. Rázta a beteg testét, aki csak most kezdett vért köpni. A nyirokcsomók nem duzzadtak tovább, még mindig ott voltak, kemények, mint a csavar, az ízületek hajlatába illesztve, és Rieux úgy látta, nem lehet megnyitni őket. A láz és a köhögés közti szünetekben Tarrou hébe-hóba még ránézett barátaira. Ám szeme csakhamar egyre ritkábban nyílt ki, s a fény, mely feldúlt arcán előmlött, mindinkább megfakult. A vihar, melynek csapásaira görcsbe rándult ez a test, mind ritkább és ritkább villanásokkal világította meg, és Tarrou lassan sodródott a vihar áradatában. Rieux most már csak egy tehetetlen álarccal állt szemben, amelyről

eltűnt a mosoly. Ez az emberi forma, mely oly közel állt hozzá, de most lándzsadöfések nyomait viselte, emberfeletti kór égési sebeit, s melyet az ég megannyi gyűlölködő szele cibált a szeme láttára merült el a pestis vizeiben, s ő mit sem tehetett a hajótörés ellen. Kénytelen volt a parton maradni üres kézzel, összefacsarodott szívvel, fegyvertelenül, segítség nélkül. Teljes vereség volt ez is. És valóban, a tehetetlenségben ejtett könnyek akadályozták végül Rieux-t, hogy láthassa, amint Tarrou hirtelen a falnak fordul, és kiszenved egy meddő jajszóval, mintha egy pótolhatatlan húr pattant volna el valahol a belsejében.

A rákövetkező éjszaka nem a küzdelem, hanem a csend éjszakája volt. Ebben a szobában, mely elsáncolódott a világtól, a halott test fölött, mely most ruhát hordott, ugyanannak a meglepő nyugalomnak a lebegését érezte Rieux, mely jó néhány éjszakával annak előtte a kapuk ellen intézett támadást követte a pestisre boruló teraszokon. Már akkor is gondolt erre a csendre, mely az ágyakból áradt, ahol emberek haltak meg a keze alatt. Ugyanaz a szünet volt mindenütt, ugyanaz az ünnepi lélegzetvétel, mindig ugyanaz az enyhülés a csaták után, némaság a bukás nyomán. Csakhogy a barátját beburkoló csend oly tömör volt, oly szorosan egybevágott az utcák és a pestis alól felszabadított város némaságával, hogy Rieux bizony érezte, ezúttal a végleges vereségről van szó, arról, mely befejezi a háborúkat, s még a békéből is gyógyíthatatlan szenvedést csinál. Az orvos nem tudta, hogy végül is Tarrou meglelte-e a békét, de ebben a pillanatban tudni vélte legalább azt, hogy az ő számára többé sohasem lehet már béke, mint ahogy nincs fegyverszünet az anya számára, akitől elszakították a fiát, vagy a férfi számára, aki eltemette a barátját.

Odakünn még mindig ugyanolyan hideg éjszaka volt, fagyott csillagok a tiszta és jeges égbolton. A szoba félhomályában is érezték a hideget, amint megülte az ablaktáblákat egy sarki éjszaka nagy és halotthalvány lélegzetével. Az ágy mellett ott ült Rieux-né megszokott tartásával jobb oldalát megvilágította az éjjeli lámpa. Rieux a szoba közepén, a világosságtól távol várakozott karosszékében. Feleségére gondolt, de minduntalan elhessegette ezt a gondolatot.

Az éjszaka kezdetén a járókelők cipősarka csengett a hidegben.

– Mindent elintéztél? – kérdezte Rieux-né.

– Igen, telefonáltam.

Folytatták a néma virrasztást, Rieux-né időnkint a fiára nézett. Midőn elkapta egy-egy tekintetét, rámosolygott. A jól ismert éjszakai zajok egymást érték az utcán. Jó néhány autó keringett már, pedig még nem is engedélyezték. Sebesen sűrűlték az úttestet, eltűntek, s megint előtűntek. Hangok, hívó kiáltások, ismét csend, lódobogás, két villamos csikorgása a fordulóban, meghatározhatatlan moraj, s aztán ismét az éjszaka lélegzete.

– Bernard?

– Tessék.

– Nem vagy fáradt?

– Nem.

Tudta, mire gondol most az anyja, s hogy szereti őt ebben a pillanatban, de azt is tudta, hogy nem nagy dolog valakit szeretni, vagy legalábbis, hogy semmilyen szeretet nem elég erős ahhoz, hogy kifejezhesse magát, így hát anyja meg ő mindig némán szeretik majd egymást. És az anyja is meg fog halni – vagy ő anélkül, hogy életük folyamán közelebről megvallhatnák gyengéd érzéseiket. Ugyanúgy élt ő Tarrou közelében, és Tarrou meghalt ma este, anélkül, hogy idejük lett volna rá, hogy barátságukat valóban átéljék. Tarrou, a saját szavai szerint, elvesztette a játszmat. De mit nyert ő, az orvos? Ő csak annyit nyert, hogy megismerte a pestist, és emlékezetében tartja, megismerte a barátságot, és emlékezetében tartja, ismerte a szeretetet, és egyszer majd emlékeznie kell rá. Mindaz, amit nyerhetett az ember a pestis meg az élet játszmaján, nem más, mint az ismeret és az emlék. Talán ez az, amit Tarrou a játszma megnyerésének nevezett!

Ismét autó haladt el, s Rieux-né kissé megmozdult a székén. Rieux rámosolygott. Az asszony azt mondta, hogy nem fáradt, majd így szólt:

– El kell majd menned pihenni, föl a hegyekbe.

– Igen, anyám.

Igen, ott majd kipiheni magát. Miért ne? Ez is ürügy lesz az emlékezésre. Ám ha ebből áll a játszma megnyerése, akkor bizony keserves lehet csak azzal élni, amit tudunk, és amire emlékezünk, megfosztva attól, amit remélünk. Tarrou is bizonyára így élt, s ő tudatában volt mindannak, ami terméketlen egy illúziótlan életben. Nincsen béke remény nélkül, és Tarrou, ki nem ismerte el, hogy az embernek joga lenne bárkit elítélni, azért tudta, hogy senki sem tudja megállni, hogy ne ítéljen, s hogy néha hóhér az áldozat is. Tarrou meghasonlásban és ellentmondásban élte le az életét. A reményt sohasem ismerte meg. Ezért volt-e, hogy szent akart lenni, s a békét az emberek szolgálatában kereste? Az igazat megvallva, Rieux erről mit sem tudott, s nem is nagyon fontos ez. Tarrou-ról mindössze két képet őriz majd: egy emberét, ki két kézzel ragadja meg az ő autója kormányát és vezet, aztán azét a zömök testét, mely most mozdulatlanul fekszik. Az élet melege, kép a halálról, ez az, amit ismeretnek nevezünk.

Bizonyára ezért fogadta Rieux doktor nyugodtan felesége halála hírének másnap reggel. Éppen dolgozószobájában volt. Anyja úgyszólván futva jött a távirattal, aztán kiment, hogy borraivalót adjon annak, aki hozta. Mikor visszatért, fia kibontva tartotta a sürgönyt kezében. Csak nézte őt, de az orvos szeme makacsul meredt az ablakon át a pompás reggelre, mely a kikötő fölé emelkedett.

– Bernard – szólt Rieux-né.

Az orvos szórakozott arccal ránézett.

– Sürgöny? – kérdezte az asszony.

– Igen – szólt Rieux beismerőleg. – Már egy hete. Rieux-né elfordította a fejét az ablak felé, az orvos hallgatott. Aztán odaszólt anyjának, hogy ne sírjon, hiszen el volt rá készülve, de azért mégiscsak nehéz. Csak azt akarta ezzel mondani, hogy tudta: szenvedése nem meglepetésszerű.

Hónapok óta és két napja ugyanaz a fájdalom folytatódik.

Végre megnyíltak a város kapui egy szép februári hajnalon, s az eseményt a nép, az újságok, a rádió és a megyefőnöki hivatal közleményei üdvözölték. Hátravan tehát, hogy az elbeszélő krónikásává legyen a vidám óráknak, amelyek ezt a kapunyitást követték – annak ellenére, hogy azok közé tartozott, kiknek nem volt módjuk teljes mértékben részt venni bennük.

Nagy örömnepet rendeztek mind nappal, mind éjszaka. Egyidejűleg a vonatok füstölni kezdtek a pályaudvaron, a távoli tengerekről érkező hajók pedig már a mi kikötőink felé tartottak, s így a maguk módján jelezték, hogy ez a nap a nagy viszontlátás napja mindazoknak, kik szenvedtek, mert elszakították őket egymástól.

Könnyű lesz most elképzelni, mivé lett az elszakítottság érzése, mely oly sok polgártársunkban tanyázott. A vonatok, melyek napközben városunkba érkeztek, éppúgy tele voltak, mint azok, melyek kifelé indultak. Mindenki erre a napra jegyeztette elő magát a kényelmes várakozási idő folyamán, attól tartva, hogy az utolsó pillanatban visszavonják a megyefőnöki döntést. Egyes utasok egyébként, a városhoz közeledve, némi szorongást éreztek, mert ha nagy általánosságban volt is tudomásuk a hozzájuk közel állók sorsáról, a többiekről mit sem tudtak, valamint a városról sem, melynek arcukat ijesztőnek képelték. Ám ez csak azokról mondható, kiket nem emésztett a szenvedély e hosszú idő alatt.

A szenvedélyesen ugyanis úrrá lett a rögeszméjük. Egyetlen dolog változott meg az ő számukra: az idő, melyet száműzetésük hónapjai alatt nógatni szerettek volna, hogy siessen, sőt makacsul sürgették, mikor viszont városunk közelébe értek, éppen ellenkezőleg, lassítani szerették volna, vagy meg is állítani, mihelyt a vonat fékezni kezdett az állomás előtt. Az elmosódó, de kínzó érzés, hogy mindez a hónapok az ő életük és szerelmük számára kárba vesztek, homályosan azt sugallta, hogy valamiféle kárpótlást követeljenek, melynek révén az öröm ideje kétszer olyan lassan folyt volna, mint a várakozás ideje. És azok, akik egy szobában vagy a peronon vártak rájuk, így Rambert, kinek asszonya már hetekkel előbb

kapott értesítést, s így mindent megtehetett, hogy odaérjen, éppoly türelmetlenek, éppolyan kapkodók voltak. Rambert ugyanis reszketve várta, mikor vetheti egybe ezt a szerelmet vagy ezt a szeretetet, melyet a pestis hónapjai elméletté szűkítettek, a húsból való lánnyal, ki szerelme hordozója volt.

Szeretett volna visszaváltozni azzá, ki a járvány kezdetén ki akart rontani a városból, és elébe iramodni annak, akit szeretett. Jól tudta azonban, hogy ez már lehetetlen. Megváltozott. A pestis szórakozottságot oltott beléje, amit ő igyekezett teljes erejével tagadni, de ami mégis tovább működött benne, mint egy lappangó aggodalom. Bizonyos értelemben az volt az érzése, hogy a pestisnek túlságosan hirtelen lett vége. Ő pedig elbizonytalanodott. A boldogság teljes sebességgel érkezett, az esemény gyorsabb volt, mint a várakozás. Rambert rádöbbsent, hogy mindent egyszerre fog visszakapni, s hogy az öröm égési seb, mely nem ízlelhető.

Egyébként, többé-kevésbé tudatosan, de mindnyájan úgy voltak, mint ő. Róluk kell beszélni, mindnyájukról. Ezen a pályaudvari peronon, ahol újrakezdték egyéni életüket, még mindig közösségben érezték magukat, midőn pillantásuk és mosolyuk összetalálkozott. Mihelyt azonban megpillantották a vonat füstjét, a száműzöttség érzése tüstént kialudt bennük egy zavaros és részegítő öröm záporában. Midőn a vonat megállt, végeláthatatlan távollétek, melyek gyakran ugyanezen a pályaudvari peronon kezdődtek, értek most véget egy másodperc alatt, miközben mohó és ujjongó karok kulcsolódtak ama test köré, melynek élő formáját már elfelejtették. Magának Rambert-nek még ideje se volt ezt a feléje szaladó formát végigmérni, máris a keblére borult. És amikor átölelte, magához szorítva egy fejet, melyen csak a jól ismert hajzatot látta, szabadjára engedte könnyeit, de azt se tudta, vajon a jelenlegi boldogságból fakadnak, vagy egy túl sokáig visszafojtott fájdalomból. Csupán annyit tudott, hogy ezektől a könnyektől nem látja, vajon ez a vállába temetkezett arc azonos-e azzal, amelyről annyit álmodott, vagy pedig valami idegené. A választ majd később fogja megkapni. Most ő is azt akarja, amit a többiek ott körülötte, akik, úgy látszik, hitték, hogy a pestis jön és távozik, de az emberek szíve mit sem változik tőle.

Most aztán mindenki hazatért, szorosan egymáshoz simulva, a többieket észre sem véve, látszólag diadalmaskodva a pestisen, megfeledkezve minden nyomorúságról, de azokról is, akik ugyanezzel a vonattal jöttek, és még senkivel sem találkoztak, s most mindenre elszántan készültek rá, hogy odahaza valósággá válik, amivel a hosszú hallgatás rémítette a szívüket. Ez utóbbiak számára, kiknek most egyetlen társuk a friss fájdalom volt, meg mások számára is, akik most egy eltűnt lény emlékének éltek, másként festett a dolog: a távollét érzése elérte a tetőpontot. Az ő számukra, anyák, férjek, szeretők számára, kik minden örömeiket elvesztették a névtelen gödörbe zuhant vagy hamurakásba olvadt lénnel együtt, továbbra is országot a pestis.

De ki gondolt ezekre a magányosokra? Délben a nap diadalmaskodott a hideg szeleken, melyek reggel óta küzdöttek a léghen, és mozdulatlan fény szakadatlan árajait öntötte a városra. Vesztegelt a nap. A dombok tetejéről az erdők ágyúí megszakítás nélkül dörögtek a változatlan ég felé. Kiözönlött az egész város, hogy ünnepelje ezt a fullasztó percet, mikor a szenvedés ideje véget ért, s a feledés ideje még el sem kezdődött. Táncoltak mindenütt a tereken. A forgalom egyik napról a másikra jelentősen megnövekedett, az autók is megsokasodtak, s csak nagy ügyel-bajjal közlekedhettek az elárasztott utcákban. A város harangjai hebehurgyán zúgtak egész délután. Aranyos kék eget töltött be a zengésük. A templomokban persze hálaimákat rebegtek, ám a szórakozóhelyek is roskadásig megteltek, a kávéházak pedig, mit sem gondolva a jövőre, maradék szeszes italaikat mérték ki. Pultjaik előtt felhevült emberek tömege tolongott, köztük számos egybefonódott pár, kik fesztelenül mutogatták magukat. Mindenki kiabált vagy nevetett. Az élettartalékot, mely az elmúlt hónapokból megmaradt nekik, midőn mindenki csökkentett üzemre állította a lelkét, most eltékozolták ezen a napon, mely mintegy a halálon túli életük napja volt. Holnap már maga az élet kezdődik saját óvintézkedéseivel. A jelen pillanatban a legkülönbözőbb eredetű emberek sodródtak össze és barátkoztak. Az egyenlőséget, melyet a halál jelenléte nem tudott megvalósítani, a szabadulás öröme bevezette legalább néhány órára.

Am ez a köznapi szertelenség még nem fejezett ki mindent, és azok, akik Rambert-rel együtt az utcán

voltak a késő délutánon, derűs magatartásuk mögött gyakran nemesebb örömeiket rejtegettek. Nem egy pár és nem egy család nem is látszott másnak, mint békés sétálóknak. Pedig a legtöbben gyengéd zarándoklatokat tartottak azokra a helyekre, hol szenvedtek. Az volt a céljuk, hogy az újonnan érkezetteknek megmutassák a pestis hivalkodó vagy rejtett nyomait, történetének maradványait. Néhány esetben beérték az idegenvezető szerepével, ki sok dolgot látott, és kortársa volt a pestisnek, s ilyenkor a veszélyről a félelem felidézése nélkül beszéltek. Ártalmatlan szórakozások voltak ezek. Más esetben azonban a séta borzongatóbb volt, így amikor egy szerető, akit elfogott az emlékezés édes szorongása, ezt mondhatta társnőjének: „És akkor, ezen a helyen, nagyon kívántalak, de te nem voltál itt.” És akkor a szenvedély turistái egymásra találtak: sugdolózó, meghitt kis szigeteket alkottak ők a kavarodás közepette, amerre lépegettek. Ők hirdették meg az igazi szabadulást, inkább, mint a zenekarok az útkereszteződéseknél. Ezek az elragadtatott, szorosan egymáshoz simuló, szófukar párok bizonyították a kavarodásban, ujjongva és igazságtalanul, mivelhogy boldogok voltak, hogy a pestisnek vége szakadt, s hogy a rettegés ideje lejárt. Szemrebbenés nélkül tagadták, noha nyilvánvaló volt, hogy valaha is abban az esztelen világban élhettek, ahol egy ember legyilkolása éppoly mindennapos, mint a legyek legyilkolása, tagadták azt a jól meghatározható barbárságot, azt a kiszámított tébolyt, azt a rabságot, mely szörnyű szabadságot hozott magával mindannak ellenében, ami nem a jelen, azt a hullaszagot, mely elképesztette mindazokat, kiket nem ölt meg, és tagadták végül, hogy mi voltunk az az elkábított nép, melynek egy része naponta egy kemence torkába zsúfolódott, és zsíros füstté párolgott, mialatt a másik része a tehetetlenség meg a félelem láncára verve várt sorsára.

Mindenesetre ez volt, ami Rieux doktor szemébe ötlött, midőn magányosan igyekezett a külvárosok felé, a késő délutánon, harangok, ágyúdörgés, muzsikálás és fülsiketítő ujjongások közepette. Az ő mestersége folytatódott, mert a beteg számára nincsen szünet. A régi szagok kapaszkodtak fel a szép fényességre, mely a városra szállt: pörkölt hús és ánizsos szesz szaga. Körülötte vidám arcok fordultak az égnek. Férfiak és nők csimpaszkodtak egymásba tüzes arccal, hangos és ideges vágyakozással. Igen, a pestis véget ért a rettegéssel egyetemben, s az összefonódó karok valóban azt hirdették, hogy a pestis száműzetés volt meg különélés a szó mély értelmében.

Első ízben történt, hogy Rieux nevet tudott adni annak a közös vonásnak, mely hónapokon át megülte valamennyi járókelő arcát. Most csak körül kellett néznie. Mindezek az emberek, mire a pestis végére érkeztek, a nyomorral és a nélkülözéssel együtt magukra vették végül a régóta játszott szerep jelmezét, a kivándorló jelmezét, akinek előbb az arca, most pedig a ruhája távollétről és messzi hazáról beszél. Attól fogva, hogy a pestis lezárta a városkaput, nem éltek másként, csak elkülönítve. Kitaszították őket abból az emberi melegből, mely mindent feledtet. Ezek a férfiak és ezek a nők, különböző mértékben, a város valamennyi zugában, olyan egyesülésre áhítoztak, mely nem volt egyforma természetű mindenki számára, mely azonban mindenki számára egyaránt lehetetlen volt. A legtöbben teljes erejükből kiáltoztak egy távollevő után, egy test melege után, a gyengédség vagy a megszokás után. Néhányan, anélkül, hogy tudták volna, szenvedtek, amiért eltiltották őket az emberek barátságától, és hogy még a barátság szokványos eszközeivel sem juthattak hozzájuk, mint amilyen a levél, a vasút vagy a hajó. Mások, a ritkábbak, mint Tarrou talán, olyasvalamivel kívántak egyesülni, amit nem is tudtak meghatározni, de ami az ő szemükben az egyetlen kívánatos jónak látszott. Egyéb név híján néha úgy nevezték, hogy béke.

Rieux csak mendegélt. Minél tovább haladt, a tömeg annál sűrűbb lett körülötte, duzzadt a lárma, s úgy érezte, hogy a kültelkek, ahová el akart jutni, mindinkább távolodtak. Lassan-lassan beleolvadt abba az üvöltő nagy testbe, melynek sikolyát mindjobban és jobban megértette, hiszen az ő sikolya is volt. Igen, mindnyájan együtt szenvedtek, testükben éppúgy, mint lelkükben, egy keserves szünetről, egy jóvátehetetlen száműzetéstől, soha el nem oltott szomjúságtól. A felhalmozott halottak, a mentőkocsik dudálása, az úgynevezett sors figyelmeztetései, a félelem makacs tipegése és saját szívük szörnyű lázadása közepette nagy hír futott közöttük szüntelenül, és felrázta a rémült embereket: azt mondta nekik, hogy igazi hazájukra kell rálelniök. Az igazi haza valamennyiök szemében e fullasztó város falain túl volt.

Ott volt a haza az illatos bozótok közt, fõn a dombokon, lenn a tengeren, a szabad országokban és ott, ahol a szerelem súlyát érzed. És oda akartak visszatérni, a boldogsághoz, és undorral fordulni el minden mástól.

Hogy aztán mi lehet az értelme ennek a számúzetésnek és ennek az egyesülési vágnak, arról Rieux-nek sejtelve sem volt. Csak ment tovább, lépten-nyomon beléütköztek, megszólították, és lassan-lassan kevésbé zsúfolt utcákba érkezett, és azt gondolta, mindegy, hogy van-e vagy nincs értelme ezeknek a dolgoknak, mert csak azt kell tudnunk, hogy mi a válasz az emberek reményére.

Ő most már tudta, mi a válasz, s itt jobban láthatta a kültelkek első, csaknem néptelen utcáin. Azok, akik a lényükhöz illő kevéshez ragaszkodtak, és nem vágytak másra, mint hogy visszatérjenek a szerelmük otthonába, néha elnyerték jutalmukat. Néhányan közülük persze továbbra is csak rótták a várost magányosan, megfosztva attól, akire vártak. Még boldogok lehettek azok, akiket nem kétszer választottak szét, mint azokat, akik a járvány előtt nem érkeztek szerelmük révébe, és éveken át vakon hívek maradtak a nehéz egyezséghez, mely végül már ellenségeket kötött egymáshoz. Ezek, csakúgy, mint maga Rieux is, az időre hagyatkoztak, könnyelműen: örökre elszakadtak egymástól. Mások azonban, így Rambert, kitől az orvos még reggel elvált ezekkel a szavakkal: „Fel a fejjel! Most kell észnél lenni”, tétovázás nélkül rálelték az elveszettnek hitt távollevõre. Legalább bizonyos ideig boldogok lesznek. Most már tudták, hogy ha van valami, amit mindig kívánni és néha elnyerni lehet, az nem más, mint az emberi szeretet.

Azok számára viszont, kik az emberen keresztüllépve, olyasvalamihez folyamodtak, amit még csak el sem képzeltek, nem létezett válasz. Tarrou, úgy látszik, eljutott abba a nehéz békébe, melyrõl beszélt, de csak a halálban lelt rá, abban az órában, mikor már nem vehette hasznát. De Rieux látott olyanokat is a házak küszöbén, a hanyatló fényben, akik teljes erejükkel egybefonódtak, és elragadtatással néztek egymásra. Ezek megkapták, amit akartak, mert azt az egyetlen kérték, ami csak tőlük függött. És Rieux, midõn Grand meg Cottard utcájába fordult, arra gondolt, hogy jogos, ha az öröm néha megjutalmazza azokat, kik beérik az emberrel és az ember szegény, de félelmetes szerelmével.

Végehez közeledik ez a krónika. Ideje, hogy Bernard Rieux doktor bevallja, hogy õ a szerzõje. Mielõtt azonban beszámolna a végsõ eseményekrõl, szeretné legalábbis indokolni a beavatkozását, és megmagyarázni, hogy miért tartotta fontosnak a tárgyilagos tanú hangnemét. Mestersége a pestis egész tartama alatt lehetővé tette, hogy polgártársai zömét látogassa, véleményüket egybegyűjtse. Kedvezõ helyzetben volt tehát ahhoz, hogy tudósítson arról, amit látott és hallott. De illõ tartózkodással akarta ezt tenni. Általában véve igyekezett csak annyiról beszámolni, amennyit láthatott, nem akart pestisbeli társainak olyan gondolatokat tulajdonítani, amelyeket nem okvetlenül gondoltak, és csak azokat a szövegeket használta, melyeket a véletlen vagy a balszerencse adott a kezébe.

Egyfajta büntény tanúja volt, s ezért tartózkodó magatartást vett fel, miként jóindulatú tanúhoz illik. Am egyúttal, a tisztességes szív törvénye szerint, eltökélten az áldozat pártjára állt, és az emberekkel, polgártársaival, az egyedül közös bizonyosságokban akart egyesülni, vagyis a szeretetben, a szenvedésben és a számúzetésben. Nincs ezért egyetlen aggodalma sem, melyben ne osztozott volna polgártársaival, egyetlen helyzet sem, mely ne lett volna az övé is.

Mivel szavahihetõ tanú akart lenni, fõként a cselekedetekrõl, az adatokról és a mendemondákról kellett beszámolnia. Személyes mondanivalóját, reménykedését és megpróbáltatásait el kellett hallgatnia. Ha mégis felhasználta, csak azért, hogy megértse vagy megérttesse polgártársait, és hogy, amennyire lehet, a legpontosabb formába öntse mindazt, amit általában elmosódottan érzett. Az igazat megvallva, ez a szellemi erõfeszítés alig került fáradságába. Midõn kísértésbe esett, hogy vallomását közvetlenül belevegyítse a pestisesek nagy kórusába, visszatartotta a gondolat, hogy nincs az a szenvedés, mely ne lenne egyben a többieké, s hogy elõny ez olyan világban, ahol a fájdalom oly gyakran magányos. Csakugyan mindenki nevében kellett beszélnie.

De van legalább egy polgártársunk, akinek nevében Rieux doktor nem beszélhetett. Arról a személyről van persze szó, akiről egy nap Tarrou ezt mondta Rieux-nek: „Egyetlen igazi büntette, hogy szívében helyeselte azt, ami gyermekeket és embereket öl. Minden mást megérték, ezt az egyet pedig kénytelen vagyok megbocsátani neki.” Illő, hogy ez a krónika övele végződjék, mert szíve tudatlan volt, azaz magányos.

Midőn Rieux doktor kijutott a zajosan ünneplő nagy utcákból, és éppen befordult a Grand meg Cottard utcájába, rendőrkordonba ütközött. Erre nem számított. Az ünnepség távoli moraja miatt ez a negyed csendesnek tűnt, s Rieux azt hitte, hogy éppoly elhagyott, mint amilyen néma. Elővette igazolványát.

– Nem lehet, doktor úr – szólt a rendőr. – Egy örült van ott, lő a tömegre. De maradjon csak itt, talán segíthet.

Rieux ekkor meglátta Grand-t, ki feléje tartott. Grand se tudott semmit. Nem engedték tovább, azt mondták, lövések jöttek a házból, melyben lakik. Távolról csakugyan látszott az utolsó kihűlt napsugár fényében fürdő homlokzat. A ház körül üres, nagy térség húzódott egészen a szemközti járdáig. A kocsíút közepén pontosan ki lehetett venni egy kalapot s egy piszkos szövetdarabot. Az utca másik oldaláról Rieux és Grand a messzi távolban rendőrkordont láthatott, párhuzamosan azzal a kordonnal, mely feltartóztatta őket, mögötte a negyed néhány lakója szaladgált ide-oda. Ahogy jól körülnéztek, megint csak rendőrök pillantottak meg revolverrel a kézben, meglapulva a házzal szemközti bérházak kapuiban. A ház valamennyi spalettája csukva volt. A második emeleten azonban az egyik spaletta mintha félig ki lett volna akasztva. Az utca teljesen néma volt. Csak zenefoszványokat lehetett hallani a város központja felől.

Egyszerre csak két revolverlövés durrant a házzal szemközti bérházak egyikéből, s a kibillent spalettából fadarabok röppentek szét. Aztán ismét csend lett. Távolról nézve, most, a kavargó nap után, az egész kissé valószínűtlennek tűnt Rieux szemében.

– Az ott a Cottard ablaka – szólt hirtelen Grand nagyon izgatottan. – Pedig hát Cottard eltűnt.

– Miért lőnek? – kérdezte Rieux a rendőrtől.

– Egy kicsit szórakoztatjuk. A kocsira várunk, a szükséges anyaggal, mert rálő azokra, akik a bérház kapuján át próbálnak bejutni. Egy rendőrt eltalált.

– Miért lőtt?

– Nem tudni. Az emberek az utcán szórakoztak. Az első revolverlövésre csak álltak tanácstalanul. A másodikra nagy ordítózás, egy sebesült, s mindenki elfutott. Örült, hát persze!

A csend visszatért, s a percek mintha vonszolták volna magukat. Az utca másik oldalán egyszerre csak egy kutya bukkant fel – Rieux hosszú idő óta először látott megint kutyát –, egy koszos spániel, amely a falak mentén ügetett. Gazdái bizonyára mind a mai napig rejtegették. Mikor a kapu közelébe ért, tétoვázott, leült a hátsó felére, majd hanyatt vágódott, és bolházkodni kezdett. A rendőrök füttyszóval hívták. A kutya fölszegte fejét, aztán elszánta magát, és lassan áthaladt a kocsíúton, hogy megszaglássza a kalapot. Abban a pillanatban revolverlövés dördült el a második emeletről, a kutya pedig megperdült, mint egy palacsinta, hevesen hadonászott a mancsaival, aztán oldalára fordult, és görcsösen rángatózott. Válaszul öt-hat dörrenés a szemközti kapukból még jobban megtépázta a spalettát. Ismét némaság. A nap kissé lejjebb ért, s az árnyék közeledett Cottard ablakához. Fékek csikorogtak halkán az utcában, az orvos mögött.

– Na, itt vannak – szólt a rendőr.

Mögöttük rendőrök bukkantak elő, kezükben kötelekkel, létrával és két olajos vászonba csavart hosszúkás csomaggal. Behatoltak egy utcába, mely a háztömb mentén, a Grand-féle bérházzal ellenkező oldalon húzódott. Inkább sejteni lehetett, mintsem látni, hogy egy pillanat múlva izgatott nyüzsgés támad a túlsó oldal házainak kapuiban. Aztán várakozás. A kutya nem mozdult többé, de most sötét tócsában feküdt.

Hirtelen géppisztolyok nyitottak tüzet a rendőrök által megszállt házak ablakaiból, mialatt a spaletta, melyre még mindig lőttek, a szó szoros értelmében szétmállott, s a helyén valami fekete folt vált láthatóvá,

de Rieux és Grand onnan, ahol álltak, nem látták, mi az. Mikor a tüzelés megszűnt, egy házzal odébb, egy másik sarokról kezdett kattogni egy géppisztoly. A golyók, úgy látszik, behatoltak az ablakkeretbe, mert az egyik találat nyomán téglacserepek hullottak. Ugyanabban a másodpercben három rendőr futott át az úttesten, s besurrant a kapualjba. Tüstént utána másik három is berontott, s a géppisztoly felhagyott a tüzeléssel. Megint vártak egy darabig. Két távoli dörrenés hallatszott a bérházban. Aztán erősödő morajlás, s egy pöttöm ember bukkant elő a házból ingujjban, szakadatlanul ordított, inkább vitték, semmint vonszolták. Az összes utcai spaletták kinyíltak, mintegy varázsütésre, az ablakok megteltek kíváncsiakkal, miközben csapatostul özönlöttek az emberek a házakból, és szorongtak a rendőrkordon mögött. A csöpp ember egy pillanatra láthatóvá vált a kociút közepén, végre a maga lábán, hátracsavart karját rendőrök fogták. Ordított. Egy rendőr odalépett hozzá, kétszer megütötte ököllel, teljes erőből, nyugodtan, gondos igyekezettel.

– Ez Cottard – hebegte Grand. – Megbolondult.

Cottard elesett. A rendőr most sebtében a lábát lendítette neki a földön fekvő rakásnak. Aztán egy fura csoport kezdett mozgolódni, s arrafelé tartott, ahol az orvos állt öreg barátjával.

– Oszolni! – szólt a rendőr.

Rieux félrefordult, mikor a csoport elhaladt előtte.

Grand meg az orvos elindult a végét járó alkonyatban. Az esemény, úgy látszik, felrázta a zsibbadtan alvó városnegyedét, mert a félreeső utcákat ismét előntötte a vidám tömeg zsibongása. A házhoz érve Grand elbúcsúzott az orvostól. Ment dolgozni. De mielőtt belépett volna, még visszaszólt neki, hogy írt Jeanne-nak, s hogy most meg van elégedve. Sőt, a mondatot is újrakezdte: – Kihagytam – szólt – az összes jelzőket.

Aztán huncut mosollyal kalapot emelt ünnepélyes üdvözlésül. Rieux azonban Cottard-ra gondolt, s az öklök tompa ütése a Cottard arcában tovább üldözte őt, miközben az öreg asztmás háza felé igyekezett. Talán még kínzóbb volt egy bűnös emberre gondolni, mint egy halottra.

Amidőn Rieux öreg betegéhez érkezett, az éjszaka már elnyelte az egész égboltot. A szobában hallani lehetett a szabadság távoli moraját, az öreg pedig egykedvűen töltögette a borsószemeket.

– Jól teszik, ha szórakoznak – szólt –, ez is az élethez tartozik. Hát a kollégája, doktor úr, mit csinál?

Dörrenések hallatszottak egészen idáig, de békés dörrenések : gyerekek engedték föl rakétaikat.

– Meghalt – szólt az orvos, mialatt a szortyogó mellkast kopogtatta.

– Ó! – szólt az öreg, kissé meghökkenve.

– Pestisben – tette hozzá Rieux.

– Igen – szólt az öreg rövid hallgatás után –, a legjobbak elmennek. Ilyen az élet. De ő az az ember volt, aki tudta, mit akar.

– Miért mondja ezt? – kérdezte az orvos, elrakva a szívhallgatóját.

– Csak úgy mondom. Ha beszélt, mindig mondott valamit. Szóval nekem tetszett. No de így vagyunk. Van, aki azt mondja: „Persze a pestis, hiszen pestis volt.” Jó, hogy érdemrendet nem követelnek. De hát mi is az, hogy pestis? Ilyen az élet, semmi egyéb.

– A gőzölést végezze rendszeresen.

– Ó! Sose aggódjék. Nekem még bőven van időm, megérem még valamennyinek a halálát. Életművész vagyok, bizony.

Vidám üvöltés válaszolt rá a távolból. Az orvos megállt a szoba közepén.

– Nem haragszik, ha kimegyek a teraszra?

– Dehogysis. Innen akarja őket látni, a magasból, mi? Tessék csak. Pedig hát ugyanolyanok most is, amilyenek voltak.

Rieux a lépcső felé igyekezett.

– Mondja, doktor úr, igaz, hogy emlékmű készül a pestis halottainak ?

– Az újság írja. Egy emlékoszlop vagy tábla.

– Tudtam, hogy így lesz. És szónoklatok is lesznek. Az öreg nevetett fulladó hangon.

– Már hallom is, amint: „Halottaink..”, aztán mennek lakomázni.

Rieux már ment föl a lépcsőn. A nagy, hideg égbolt csillogott a házak felett, a dombok közelében pedig a csillagok oly keményen szikráztak, mint a kovakő. Ez az éjszaka majdnem egészen olyan volt, mint az, amikor ő idejött Tarrou-val, erre a teraszra, hogy elfelejtsék a pestist. Csak a tenger ma zajosabb, mint akkor, a sziklafal alatt. A levegő könnyű és mozdulatlan, megszabadult a sós áramlatoktól, miket a langyos őszi szél hozott. De a város lármája most is csapkodta a teraszok alját, s morajlott, mint a hullámverés. Mégis, ez az éjszaka a szabadulás és nem a lázadás éjszakája volt. Rőtfelete fény jelezte a távolból a körutakat és a kivilágított tereket. Az immár felszabadult éjszakában gáttalanná vált a vágy, zúgása egészen Rieux-ig hatolt.

A sötét kikötőből felröppentek a hivatalos dáridó első rakétái. A város hosszú és tompa üdvívalgással köszöntötte őket. Cottard-t, Tarrou-t, férfiakat és nőket, akiket Rieux szeretett és elvesztett, mindenkit, holtat vagy bűnöst, a feledés borított. Igaza volt az öregnek, az emberek mindig egyformák. Csakhogy ez az ő erejük és ez az ő ártatlanságuk, s ekkor érezte Rieux, hogy túl minden fájdalomon, hozzájuk tartozik. Miközben az ujjongás erősödött, és mind hosszabbra nyúlt, és elnyújtva verődött vissza a terasz lábánál, és mikor felszálltak a színes kévék az égbolt felé – Rieux doktor elhatározta, hogy megfogalmazza az elbeszélést, amely itt ér véget, nehogy azok közé tartozzék, kik hallgatnak, hogy tanúskodják a pestiseselek mellett, hogy némi emléket hagyjon a jogtalanságról meg az erőszakról, melyben részük volt, s hogy egyszerűen elmondja azt, amit csapások idején tanul az ember, azt, hogy az emberekben több a csodálnivaló, mint a megvetnivaló.

Tudta azért, hogy ez a krónika nem lehet a végleges győzelem krónikája. Nem tanúskodhat másról, csak arról, amit meg kellett tenni, és amit a terror és lankadatlan fegyvere ellen meg kell majd tenniök, egyéni meghasonlásaik ellenére, mindazoknak, akik, ha nem lehetnek szentek, és nem hajlandók elismerni a csapást, igyekeznek azért orvosok lenni.

Miközben Rieux a városból felszálló örömujjongást hallgatta, arra gondolt, hogy ez az öröm mindig veszélyben van. Mert ő tudta azt, amit nem tud ez a vidám tömeg, de a könyvekben olvasható, hogy a pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat a bútorokban és a fehérműben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben, a bőröndökben, a zsebkendőkben és a limlomokban, s hogy eljő tán a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti majd patkányait, és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat.

TARTALOM

- [1.](#)
- [2.](#)
- [3.](#)
- [4.](#)
- [5.](#)